

1870-71. ÉVI

NÉMET-FRANCZIA HÁBORÚ

TÖRTÉNETE

ÍRTA

BREIT JÓZSEF

M. KIR. HONVÉDSZÁZADOS

III. RÉSZ

A SEDANI HADJÁRAT

1870. ÉVI AUGUSZTUS HÓ 19-TŐL SZEPTEMBER HÓ 1-IG.

KAPHATÓ

GRILL KÁROLY CSÁSZ. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVKERESKEDÉSÉBEN
BUDAPEST, 1899.

Nyom. Márkus Samu könyvnyomdájában, Budapest, V., Báthory-utca 20.

ELŐSZÓ A III. RÉSZHEZ.

A lekötelező szívélyesség és elismerés, a melylyel bajtársaim és a szakkritika az 1870—71. évi német-francia háborúról fejtegető és bíráló megjegyzések kíséretében irt munkám I. és II. részét fogadták, serkentett és bátorított fel arra, hogy ime munkámnak Sedanig terjedő III. részét saját költségemen kinyomatva közrebocsássam. Ezen, nem csekély anyagi áldozatokkal járó lépés megtevésére — mert mi tagadás benne, a magyar nem hivatalos katonai szakmunkák olvasó és pártoló közönsége még mindig vajmi csekély — nem kis befolyást gyakorolt még azon körülmény is, hogy a munka I. és II. része megjelenése óta úgy a törzs- és felsőbb tiszti tanfolyamon, mint nemkülönben a honvéd központi lovas iskola tiszti tanfolyamán is tansegédletül használtaik.

Midőn mindazoknak, a kik szíves pártfogásuk és pártolásuk által művem megjelenését lehetővé tették, tehát mindenekelőtt a honvédelmi ministerium katonai vezető férfainak és a munka megrendelőinek ez úton hálás köszönetét mondok, nem feledkezhetem meg többek között Nagy László százados barátomról sem, a ki a vázlatok megrajzolásának nagy és terhes munkáját készségesen elvállalván, nagyban hozzájárult a műnek tetszetős formában való megjelenhetéséhez, miáltal kétségkívül annak belső értéke is sokat nyert.

Az I. és II. rész elején- említett műveken kívül ezen III. részhez forrásmunkákul szolgáltak még:

1. Dick de Lonlay, Français & Allemands.
2. Ducrot, La journée de Sedan.
3. Wimpffen, Sedan. — —
4. De Failly, Opérations et marches du 5e corps.

5. Hopffgarten-Heidler, Die Schlacht bei Beaumont.
6. C. v. H. Von Metz nach Sedan.
7. Seherff, Kriegslehren in kriegsgeschichtlichen Beispielen der Neuzeit.
8. Bielefeldt, Die Schlacht bei Sedan.
9. Helmuth, Sedan.
10. Mayerhofer, Das Gefecht bei Nouart etc.
11. Kunz, Die Thätigkeit der deutschen Reiterei vom 19. August bis 1. September 1870 etc.
12. Kriegsgeschichtliche Einzelschriften, Heft 12.

Budapest, 1899. június havában

A szerző.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A beaumonti csatáig terjedő hadműveletek.

XIV.

Mac Mahon seregének gyülekezése és alakulása a chálons-i táborban.

Az augusztus 6-iki kettős vereség után, mely ly el a francziák első felvonulása a határ mentén Spicherennél és Wörthnél áttörtetett, a legközelebbi időben már csak Bazainenek seregcsoportja, mely útközben visszavonulásának beszüntetésére kapott parancsot, maradt az ellenséggel szoros érintkezésben, míg ellenben a Mac Mahon parancsnoksága alatt álló seregrész, visszavonulását feltartóztatás nélkül folytatván, teljesen kivonhatta magát az őt követő német 3-ik hadsereg behatása alól. Tudvalevő, miszerint Napóleon terve ezen első döntések után eredetileg az volt, hogy mindkét seregcsoportot Chálonsnál egyesíti, láttuk azonban, hogy ezen, a viszonyok helyes méltatásán és mérlegelésén alapuló szándékától politikai okok következtében csakhamar el kellett állania¹⁾ s így a seregnek augusztus 6-ika után bekövetkezett és súlyos következményekkel járó két részre oszlása állandóvá vált. Miután ebből kifolyólag Bazainenek elszigetelt seregcsoportja, az augusztus 14. és 18-ika között vívott csaták következtében Metz erődítményeibe vettétvén, ott lekötve tartatott, egyelőre számot tevő tényezőnek immár csak Mac Mahon serege és a Páris körül újonnan alakuló seregtetek maradtak meg.

Hogy Mac Mahon serege hogyan és miképpen jutott el Chálonsba, azt rövidesen szintén felemlítettük már.²⁾

A már elmondottakhoz kiegészítőleg még csak azt jegyezzük meg, hogy augusztus 15-én az I. hadtestnek csak 3 hadosztálya tartott Neufchâteaunál pihenőt, a 4-ik, valamint a Conseil Dumesnil

¹⁾ Lásd a II. rész VIII. fejezetét.

²⁾ Lásd ugyancsak a II. rész VIII. fejezetét.

hadosztály az összes lovassággal és tüzérséggel az említett napon Rimaucourt-t, 16-án pedig Joinvillet érte el. Itt az utóbbemlített két hadosztály azon hírre, miszerint az ellenség Bar-le-Duc-ot már megszállotta, Blesmet pedig veszélyezteti, szintén vasútra szállt, a lovasság és tüzérség pedig Bar sur Aube-ba irányított, a honnan szintén vasúton szállítottatott tovább.

Az V. hadtest augusztus 15-én Montigny-le-Roiba, 16-án pedig Chaumontba ért, honnan a következő napon Mac Mahontól vett parancsra a vasút biztosítása céljából egy-egy dandár Blesme-be és St.-Dizierbe, a Brahault lovas hadosztály pedig erőltetett menekben La Houpettbe (10 klmnyire St.-Diziertől keletre) rendeltetett.

Augusztus 17-én az V. hadtest is megkezdte berakodását Chaumontban, hogy Vitry-le-Fran^{ais}-n át szállíttassék Chálonsba, ámde kocsik hiánya miatt csak a Lespart hadosztály volt beszállítható, a L'Abadie hadosztály egyik dandára pedig csak 19-ike folyamán szállhatott vonatra, miután közben a Belfortból elindított VII. hadtest összes szállítmányait át kellett bocsátania. A hadtest tüzértartaléka augusztus 18-án Bar sur Aube-ba menetelt, a hol a következő napon szintén vasútra szállt.

Augusztus 20-án az I. és V. hadtest, utóbbi a Gőze hadosztály és a Chaumontban feltartóztatott dandár kivételével, mely csapatoknak a következő napon kelle beérkezniük, együtt volt Chálonsban, a hol azok létszáma nyomban kiegészített. Itt volt már néhány nap óta a Trochu tábornok által szervezett XII. hadtest is, melynek egyik hadosztálya menet-ezredekéből (4-ik zászlóalj), másika tengerész gyalog csapatokból, harmadika pedig nemzetőrök-ből alakult. Utóbbi megbízhatlanságánál fogva legközelebb Párisba küldetett vissza és helyette a spanyol határon álló hadosztály rendeltetett a XII. hadtest kötelékébe. Lovas hadosztályul ezen hadtest a YI-ikhoz tartozó Fénélon lovas hadosztályt nyerte.

A VII. hadtestből augusztus 20-án csak az I. hadosztály és a tartalék tüzérség ért Chálonsba, a többi csapatok, valamint az V. hadtestnek azon részei, melyek augusztus 20-ig még szintén be nem érkezhettek Chálonsba, egyenesen Reimsba szállítottak. A VII. hadtest két hadosztálya és tüzértartaléka csak augusztus 22-én reggel érkezett be a sereghez, miután Chálonsból Reimsba való szállítása teljes 24 órát vett igénybe. Ezen vasúti szállításról a fennmaradt tudósítások egyike többek között azt írja, hogy „az emberek majdnem éhen haltak; a lovak három nap óta sem vizet, sem abrakot nem kaptak, úgy hogy a szegény párak alig állhatták meg lábukon stb.“

Reimsba érve ezen immár „chálonsi hadsereg“ néven nevezett sereg augusztus 22-én, mely napon az tulajdonképeni menetkészültségét elérte, a következő összeállítást és állományviszonyokat mutatta fel:

Főparancsnok: Mac Mahon tábornagy magentai herceg.

Vezérkari főnök: Faure tábornok.

- I. hadtest, pár. *Ducrot* tb. Beosztása: 4 gyal. és 1 lov. hadosztály. Állománya: 48 zlj, 23 lov. század, 20 üteg; 19.200 lőfegyv., 1450 kard, 120 löv. (24 szórólöveg).
- V. hadtest, pár. *de Failly* tb. Beosztása: $2\frac{1}{2}$ ³⁾ gyal. és 1 lov. hadoszt. Állománya: $31\frac{5}{6}$ zlj, 12 lov. század, 14 üteg; 16.245 lőfegyv., 960 kard, 84 löv. (18 szórólöveg).
- VII. hadtest, pár. *Douay Félix* tb. Beosztása: 3 gyal. és $\frac{1}{2}$ lov. hadoszt. Állománya: 37 zlj, 13 lov. század, 15 üteg; 21.050 lőfegyv., 1430 kard, 90 löv. (18 szórólöveg).
- XII. hadtest, pár. *Lebrun* tb. Beosztása: 3 gyal. és 1 lov. hadoszt. Állománya: $45\frac{4}{6}$ zlj, 26 lov. század, 23 üteg; 33.280 lőfegyv., 2600 kard, 138 löv. (18 szórólöveg).
1. tart. lov. hadoszt., pár. *Margueritte* tb. Állománya 20 lov. század, 1 üteg, 2000 kard, 6 löv.
2. tart. lov. hadoszt., pár. *de Bonnemain* tb. Állománya: 16 lov. század, 2 üteg; 960 kard, 12 löv. (6 szórólöveg).
- A császár fedezete. Állománya: 1 zlj, 1 lov. század; 500 lőfegyv., 100 kard.
- Összesen: $12\frac{1}{2}$ gyal. és $5\frac{1}{2}$ lov. hadoszt. 16372 zlj, 111 lov. század, 75 üteg; 90.275 lőfegyv., 9500 kard, 450 löv. (84 szórólöveg).

A fenti adatok a harcolók állományát tüntetik fel, a sereg tényleges állománya ellenben jóval többre rúgott. A francia írók közül Lebrun 130.000—131.000 emberre, Bonnet 166 zlj, 112 lov. század és 81 ütegre, vagyis 140.000 emberre (125.000 harcolóra), — Le Faure 166 zlj, 99 lov. század és 64 ütegre, vagyis 125.000—135.000 emberre, — Wimpfien 110.000 emberre, — Canonage 166 zlj, 112 lov. század és 81 ütegre (14 szórólövegütegre), vagyis 140.000 emberre, — Duquet 167 zlj, 113 lov. század és 81 ütegre (14 szórólövegütegre), — Bibesco herceg 166 zlj, 109 lov. század és 67 ütegre, vagyis 116.000—117.000 harcolóra s végül Bazaine 120.000 emberre becsüli a chálonsi sereg állományát.

Ami az ezen új sereget alkotó seregtestek belső értékét illeti, mindenekelőtt nem szabad felednünk, hogy a Wörthnél megvert I. hadtest Conseil Dumesnil hadosztálya majdnem futásszerűleg menekült el az augusztus 6-iki csata színhelyéről. Ezen csapatok táborszereiket elvesztvén, a sivár visszavonulás alatt igen sokat szenvedtek és e mellett élelmezésük is sok kívánni valót hagyott hátra. A legénység nagy része elmaradt vagy gyengélkedést színlelve, elszé-

³⁾ A Lapasset dandár tudvalevőleg Bazaine csoportjához csatlakozott. (Lásd a II. rész 170. oldalán).

ledt, úgy hogy a csapattek alig érkeztek meg állományuk felével Chálonsba, a hol hamarosan újból kiegészítették őket.

Anyagi tekintetben valamivel jobb kondícióban érkezett be az V. hadtest, erkölcsileg azonban, az augusztus 6-iki sok czéltalan ide-oda menetelés folytán, mely a csapatok bizalmát a vezetők iránt végkép megingatta, ez is igen sokat szenvedett, talán többet, mintha vesztett csata után hátrált volna.

A VII. hadtest egyik hadosztálya az I. hadtestben csapatok sorsát osztá, a másik két hadosztálynál pedig az Elsassban végrehajtott czéltalan ide-oda menetelések és a kényelmetlen, főleg a csapatok ellátása és élelmezése tekintetében elő nem készített vasúti szállítás folytán igen komoly rendellenességek fordultak elő.

A XII. hadtest részben ugyan másodsorbeli alakulásokat is tartalmazott, egyik hadosztálya ellenben kiválóan fegyelmezett tengerész gyalogezredekéből alakult, melyeknél gyakorlottság hiánya folytán csupán a tartós menetképesség hiányzott.

Mindezekből látható, miszerint a chálonsi seregnek, hogy teljesen hadképessé váljék, mindenekelőtt időre lett volna szüksége, a körülmények azonban a hadműveletek azonnali megkezdését sürgették s így sem a fegyelem megszilárdítására, sem a rend teljes helyreállítására nem volt meg az alkalom, az ellátás és élelmezés ügye pedig a lehető legrosszabb lábon állott.

Augusztus 17-én a császár elnöklete alatt Chálonsban haditanács tartatott, mely a chálonsi sereg parancsnokságát Mac Mahonra bízta ugyan, utóbbit azonban egyidejűleg „a hadműveletekben szükséges egység szempontjából“⁴⁾ Bazaine főnhatósága alá helyezte.

A fenforgó viszonyok között a chálonsi sereg két feladat megoldása várt; egyrészt Párist kelle az oda útban jelzett német 3-ik hadsereg ellen megvédelmeznie, másrészt pedig Bazaine seregcsoportjának kellett segédkezet nyújtania, hogy annak a vele szemben álló német 1. és 2. hadsereggel való leszámolást megkönnyítse. Arra, hogy egyedül és önállóan szálljon szembe az erőben őt bizonyára fölülmúló ellenséggel, sikerre való kilátással nem igen vállalkozhatott.

A kétféle feladatnak megfelelőleg a chálonsi sereg mikénti felhasználása tekintetében is két teljesen ellentétes nézet uralkodott. A párisi kormány a régens császárnéval egyetértőleg sürgősen követelte, miszerint Mac Mahon Verdun-ön át Bazaine felé tartson,⁵⁾

4) „Afin de mettre l'unité dans les opérations militaires.“

5) Palikao hadügyminiszternek a császárhoz ez értelemben intézett távirata következőleg hangzott: „L'impératrice me communique la lettre par laquelle l'empereur annonce qu'il veut ramener l'armée à Paris; j'é supplié l'empereur de renoncer à cette idée qui paraîtrait l'abandon de l'armée de Metz qui ne peut faire, en ce moment, sa jonction à Verdun. L'armée de Châlons sera, avant trois jours, de 85.000 hommes, sans compter le corps

Mac Mahon ellenben, kinek nézetéhez a császár is csatlakozott határozottan Páris alá szándékozott vonulni,⁶⁾ az ott alakuló XIII. és XIV. hadtesttel és Páris védőrségével egyesülendő.

Megjegyzendő, hogy a fentebb említett haditanács megtartása napján Bazaine seregének helyzetéről, úgy a császári főhadiszálláson Chálonsban, mint nemkülönben Párisban is kevéssé valának tájékozva és csak általában úgy vélték, hogy az Verdun felé visszavonulóban van. Végre augusztus 18-án este megkapta a császár Bazaine-nek a rézonvillei csata lefolyásáról szóló jelentését,⁷⁾ melynek végsorai-ban az abbeli nézetének ad kifejezést, hogy esetleg a Verdun-nak vezető északi, vagyis az Etainen át vezető utat lesz kénytelen használni. Az ezt kiegészítő 17-iki jelentésben⁸⁾ ellenben már csak azon feltétel alatt helyezi kilátásba Bazaine a rajnai sereg elvonulását Brieyn át, ha újabb csaták, mikre úgy látszik immár alapos kilátása volt, annak elejét nem vennék.

Mac Mahonnak augusztus 18-án kelt távirati kérdésére Bazaine még az nap tudtul adja, miszerint erős ellenséges tömegek immár St.-Privat ellen készülnek támadásra, miből nyilvánvalóvá lett, hogy a rajnai sereg elvonulása Verdun felé most már kérdésessé vált.⁹⁾

de Douay qui rejoindra dans trois jours, et qui est de 18.000 hommes. Ne peut-on pas faire une puissante diversion sur les corps prussiens déjà épuisés par plusieurs combats? L'impératrice partage mon opinion."

⁶⁾ Az előbb közölt távirat vétele után a császár, majd Mac Mahon is engedett a hadügyminiszter felszólításának. Erre nézve Le Faure a következőket írja: „Quant à l'empereur, indécis, sans volonté, il flottait d'une opinion à l'autre, ne sachant que résoudre. Le 17, dans le conseil de guerre, il était partisan de retour à Paris; le 18, il télégraphiait à l'impératrice: „Je me rend à votre opinion.“ Sollicité à la fois par l'empereur et par le ministre de la guerre, le maréchal de Mac Mahon céda le 19, et adressa au général de Palikao, le télégramme suivant: „Veuillez dire au conseil des ministres, que je ferai tout pour rejoindre Bazaine.“

⁷⁾ Lásd a II. rész 297. oldalán.

⁸⁾ Lásd a II. rész 302. oldalán.

⁹⁾ A két távirat szövegeiben a következőleg hangzott:

a) Mac Mahon távirata:

„Camp de Chalons, 18 août, 8^h 30^m matin. Demain soir toutes les troupes sous mes ordres seront réorganisées. Faily est à Vitry-le-François; Margueritte, avec une division, à Sainte-Menehould. Si l'armée du Prince Royal arrive en forces sur moi, je prendrai position entre Épernay et Reims, de manière à me rallier à vous ou à marcher sur Paris, si les circonstances me forcent à le faire.“

b) Bazaine válasza:

„Metz, 18 août, 2^h soir. Par suite des combats successifs que j'ai livrés, le 14 et le 16, ma marche sur Verdun a été arrêtée, et je suis obligé de séjourner dans la partie nord de Metz pour me ravitailler en munitions surtout et en vivres. Depuis ce matin l'ennemi montre de fortes masses, qui paraissent se diriger sur Briey, et peuvent avoir l'intention d'attaquer le maréchal Canrobert, qui occupe Saint-Privat-la-Montagne, se reliant par sa gauche avec Amanvilliers, point d'appui de la droite du 4e corps. Nous som-

Erre *Mac Mahon* augusztus 19-én következőleg válaszolt: „Ha Ön, amint gondolom, mihamar visszavonulni kény szeretetnék, úgy a nagy távolságnál fogva, a melyre Öntől vagyok, nem tudhatom, hogyan siethetnék segítségére anélkül, hogy Párist fedezetlenül hagy-nám. Ha Ön másképpen gondolkozik, úgy tudassa velem véleményét.“¹⁰⁾

Ezen táviratot azonban Bazaine állítólag nem kapta meg augusztus 22-ike előtt s így még mielőtt azt kézhez vette volna, augusztus 20-án újabb értesítést küldött *Mac Mahonnak*, melyben már sejteni engedí helyzete veszélyes és bizonytalan voltát és hogy a rajnai sereg elvonulhatása immár teljesen kérdésessé vált.¹¹⁾

Időközben *Mac Mahon* augusztus 20-án hírül vette, miszerint a német 3-ik hadsereg nem vett részt a gravelottei csatában, hanem útban van Chálonson át Páris felé és hogy annak lovassága az élosztagokkal már Vitry környékét érte el.

Ily körülmények között *Mac Mahon* a további veszteglést Chálons tájékán, a hol a sík terep a védelemnek támpontokat alig nyújthatott, veszélyesnek tartván, elhatározta, miszerint a porosz trónörökös előnyomulási irányából kitérve, egyelőre Reimsba vezeteti seregét, honnan még mindig akár Metz, akár Páris felé fordulhat.¹²⁾

Ezen elhatározást tett is követte, amennyiben a tulajdonképpen még gyülekező félben levő chálonsi sereg augusztus 21-én reggel tényleg elindult Reimsbe,¹³⁾ a melynek környékén 13 klmnyi arczmes donc de nouveau sur la défensive, jusqu'à ce que je sache la véritable direction des troupes qui sont devant nous, et surtout celle de l'armée de réserve, que l'on dit être à Pange, rive droite de la Moselle, sous les ordres du Roi, dont le quartier général serait au château d'Aubigny.“

¹⁰⁾ Camp de Chálons, 19 août 3^h 35^m soir. Si, comme je le crois, Vous êtes forcé de battre en retraite très-prochainement, je ne sais, à la distance où je suis de vous, comment vous venir en aide sans découvrir Paris. Si vous en jugez autrement, faites-le-moi savoir“

¹¹⁾ Ezen értesítés következőleg hangzott: „Metz, 20 août. J'ai dû prendre position près de Metz pour donner du repos aux soldats et les ravitailler en vivres et en munitions. L'ennemi glossit, toujours autour de moi, et je suivrai très-probablement pour vous rejoindre la ligne des places du Nord, et vous préviendrai de ma marche, si toutefois je puis l'entreprendre sans compromettre l'armée.“

¹²⁾ Ezen elhatározását *Mac Mahon* a következő sorok kíséretében tudatta a hadügyminiszterrel: „Si Bazaine perce par le Nord, je serai plus à même de lui venir en aide; s'il perce par le Sud, ce sera à une telle distance que je ne pourrai, dans aucun cas, lui être utile. Je laisse ici une division de cavalerie, pour enlever tout ce qu'il est possible. Donnez des ordres pour que la ligne de communication soit établie par Soissons ou par Epernay.“

¹³⁾ Hogy ezen menet kevésbé irigylésre és dicséretre méltó módon hajtatott végre, legjobban mutatják *Le Faure* következő sorai: „Ce mouvement s'exécuta au milieu d'un désordre profond qui faisait mal augurer de la campagne. L'intendance, ne pouvant tout emporter, fit brûler les approvisionnements et les baraquements que l'on n'avait pas eu le temps d'enlever entièrement. Le nombre des trainards fut immense: cette marche de

kiterjedéssel következőleg foglalt állást: a jobb szárnyon a VII. hadtest Sillerynél, e mellett az I. Cormontreuilnél, az V. Ornes és Champigninál s végül a legszélső balszárnyon a XII. hadtest La Neuveillettenél. A visszavonulás fedezésére Bonnemain lovas hadosztálya augusztus 20-ikára Chálonsban hagyatott, mely az ott hátrahagyott élelmi készleteket megsemmisítvén, elvonulása előtt mindent, még a vasúti pályaházat is felgyújtotta.

A párisi kormánynak sehogyan sem tetszett Mac Mahonnak ezen kitérő mozdulata s így *JRouher* minisztert augusztus 21-én a minisztertanácsnak azon határozott kívánságával kiildé Reimsbe, hogy a chálonsi sereg minden esetre és haladéktalanul Bazaine segítségére siessen. Miután Rouher küldetésének tárgyát az este 7 órakor a császár jelenlétében tartott értekezleten előadá, *Mac Makón* erre körülbelül következőleg válaszolt: „Nem vagyok azon helyzetben — mondá a tábornagy — hogy a porosz seregek közé vegyülést kockáztathatnám, amennyiben a tegnap este kapott hírek szerint feltehetem, hogy Bazainet Metzben egy 200.000 főnyi sereg zárja körül; hogy Metz előtt, Verdun irányában, a szász hercegnek 80.000 főre becsült serege áll és hogy végre a porosz trónörökös mintegy 150.000 ember élén Vitry-le-François közelébe ért.¹⁴⁾ Ha ily körülmények között nyugati irányban menetelek, a lehető legsúlyosabb helyzetbe és oly bajba juthatok, a melyet éppen kikerülni akarok. Lehet, hogy Bazaine serege már meg is van verve s így kiváló fontosságú, hogy Franciaországnak legalább a chálonsi sereg megtartassák, mely bár részben csak másodvonalbeli ezredeből alakult, mindazonáltal teljesen alkalmas arra, hogy annak keretében egy 250.000—300.000 főnyi sereg szerveztessék.” Beszédét avval fejezte be a tábornagy, hogy 23-án, hacsak időközben a Bazainetől kért másnemű utasítások be nem érkeznének, Páris felé fog elvonulni seregével.

A császár Mac Mahon kijelentése ellen semmiféle ellenvetést sem tett s így Rouher hamarjában megfogalmazá a császárnak proklamációját, melylyel a francia népet a chálonsi sereg visszavonulása és annak okai iránt tájékoztatni kívánta.

Daczára annak, hogy a párisi kormány erélyesen tiltakozott a

quarente kilomètres accomplie en un jour par des troupes peu aguerries eut de funestes conséquences. Plusieurs régiments se désagrégèrent, des bandes de maraudeurs se formèrent. Enhardis par l'impunité qui sembla assurée, ces hommes se répandirent sur les routes en mendiant, d'autres pillèrent à la gare les convois du chemin de fer, et la population de Reims put assister à cet étrange spectacle de soldats vendant dans les rues, à des prix dérisoires, des vivres volés. Ce n'était pas là l'armée.... stb.“

¹⁴⁾ E szerint Mac Mahon az erőviszonyokról általában véve eléggé jól vala tájékozva, csak a német 3-ik hadsereg közelsége nem felelt meg a valóságnak, amennyiben Yitryt akkor még csak lovasságának éle érte volt el.

chálonsi seregnek Párisba visszatérése ellen,¹⁵⁾ *Mac Mahon* mégis szilárdan el volt tökéelve benső meggyőződésből eredő szándékának végrehajtására, mire nézve augusztus 22-ikére már intézkedéseit is elkészíté. Ekkor azonban az utóbbemlített nap délutánján beérkezik Bazainenek augusztus 19-ikéről kelt s a gravelottei csatáról szóló jelentése,¹⁶⁾ melynek végsorai szerint Bazaine még mindig számított arra, hogy észak felé irányt véve, Montmédyt át sikerül majdneki a st.-menehouldi úton Chálons felé keresztülvergődni, feltéve, hogy az erősen megszállva nincsen. „Utóbbi esetben — úgymond a tábornagy — Sedan vagy esetleg Mézières felé szándékozom kitérni, hogy Chálonsba juthassak.“

Ez döntött. Miután ezen jelentés végső mondata szerint nem volt kizárva, hogy a rajnai sereg esetleg már útban is van Chálons felé és hogy az útjában túlnyomó ellenséges erőkre talál, *Mac Mahon* indítatva érezte magát eltökélt szándékát a párisi visszavonulást illetőleg, a legutolsó pillanatban megváltoztatni, hogy Bazainenek segédkezet nyújtson. Ezen elhatározással a chálonsi sereg sedani sorsa meg volt pecsételve.

Valamint az augusztus 6-iki első döntések után, úgy a jelen esetben, a chálonsi sereg hadműveleti céljának és rendeltetésének megállapításánál is ellentétes tényezők gyanánt egyrészt a tisztán katonai követelményeket, másrészt pedig az adózó politika kívánalmait és ezeken belül első helyen Páris érzékenységét látjuk egymással szembeállítva. Kiválóan politikai tekintetek szóltak a mellett, hogy a Chálonsnál tervezett összpontosítás helyett Bazaine seregcsoportja már Metz tájékán megállíttassék, ugyanazok kívánták most is a chálonsi seregnek lehetőleg messze távoltartását Páristól, mert valóban Páris érzékenysége és nem annyira a vágy, hogy Bazainenek segély nyújtassék, volt vala főrugója ama szívósságnak, melylyel a párisi kormány a maga, a felforgó körülmények között katonailag véve majdnem a képtelenséggel határos illuzórius tervét a császárra és *Mac Mahon*ra ráerőszakolta.

De feltéve, hogy Páris üdve úgy kívánta, hogy a rajnai sereg Metz körül megállíttassék, vajjon minek sétáltatták akkor *Mac Mahon* se-

¹⁵⁾ A vonatkozó, augusztus 22-én délután 1 órakor Reimsbe ért távirat következőleg hangzott: Le sentiment unanime du conseil, en l'absence de nouvelles du maréchal Bazaine, est plus énergique que jamais. Ni décret, ni lettre, ni proclamation ne doit être publié. Un aide de camp du ministre de la guerre part pour Reims, avec toutes les instructions nécessaires. Ne pas secourir Bazaine, aurait à Paris les plus graves conséquences. En présence de ces désastres, il faudrait craindre que la capitale ne se défendît pas. Votre dépêche à l'impératrice nous donne la conviction que notre opinion est partagée. Paris sera à même de se défendre contre l'armée du Prince royal de Prusse; les travaux sont poussés très-prompement; une armée se forme à Paris.“

¹⁶⁾ Szó szerinti szövegében lásd a II. rész 380. oldalán.

regét Chálonsig vissza? nem diktálta-e a józan ész és nem volt-e ez esetben elengedhetlen követelmény, hogy Mac Mahon seregcsoportja szintén minél előbb, vagyis legkésőbb a Maas mentén megállittassék oly célból, hogy a két különvált seregcsoport a legrövidebb úton és a lehető legrövidebb idő alatt újból egyesülhessen.

Csak egy pillantást kell vetnünk a térképre, hogy azon meggyőződésre jussunk, mikép Mac Mahon seregcsoportjának a közben-sőleg előnyomulásban jelzett ellenséges tömegek daczára a Lunévilié — Neufchâteau — Chálons és Verdun által jelölt pontokon, vagyis egy több mint 300 kilométernyi köríven Metzbe szándékolt csatlakoztatása katonailag véve mesés képtelenséggel hatásos, kivált a mióta hire jött, hogy Bazaine nemcsak kelet hanem dél-, sőt augusztus 18-án a gravelottei csatában már nyugat-, felől is túlnyomó támadásnak volt kitéve. Igaz ugyan, hogy Bazaine reményteljes hangon tartott jelentéseiben folyton szépítgette és takargatta a dolog fejleményeinek seregére nézve nagyon is végzetes voltát, de azért a részrehajlatlan és elfogulatlan szemlélő már az általános helyzetből is könnyen levonhatta a rajnai hadsereg sorsára vonatkozó szomorú következtetéseket.

A dolgok eddigi alakulása ugyanis világosan arra vallott, hogy az ellenséges túlerőnek martalékul odadobott rajnai sereg, a hadjárat általános nagy célját szem előtt tartva, legalább jó időre megszűnt számot tevő tényezőnek lenni. Észszerű törekvésnek ennek folytán most már oda kellett irányulnia, hogy legalább a még meglévő erők megtartatván, azok az állam java érdekében a lehető legcélszerűbb módon felhasználtassanak. Mac Mahon e tekintetben kétségkívül helyes ösvényen járt, midőn kijelentette, miszerint a chálonsi seregnek immár csak egy rendeltetése lehet, és ez abból állott, hogy az az erődített Párisnál szándékolt utolsó nagy erőki-fejtés magvával és keretével szolgáljon. E tekintetben még a német vezérkari munka is kénytelen bevallani, hogy egy, a francia főváros környékén az erődítések segítségül hívása mellett elfogadott csata francia részről a kedvező megoldás legbiztosabb útját jelezte volna, mert ilyformán a sereg még balsiker esetén is gyorsan kivonhatta magát a hathatós üldözés alól, Párisnak körülzárására pedig német részről, az ott egybegyűlt több mint 100.000 főnyi francia sereg szemeláttára még csak gondolni sem igen lehetett volna.

De hiába, a politikai faktorok másképp döntöttek, amiből mi újabb bizonyítékot menthetünk a hadtörténelem által annyiszor beigazolt azon alapigazság mellett, hogy midőn már a kardok összecsőrrentek, akkor legjobban, ha a politikai tényezők egyidőre háttérbe vonulnak és a fegyveres mérkőzést illető dolgokba való minden beavatkozástól tartózkodnak.

Egy másik nagy balfogás volt a chálonsi seregnek, illetőleg Mac Mahonnak alárendelése Bazaine főparancsnoksága alá. Vájjon

mi célból? Hát vak vezesse a világtalant?! hiszen Bazinet augusztus 16-ikától kezdve már annyira körülhálózta volt az ellenség, hogy még saját seregének vezetésével sem igen tudott megbirkózni, hogyan kívánhatták tehát tőle, hogy ő a chálonsi sereget érintő, előtte majdnem teljesen ismeretlen tényezők alapján, még annak műveleteit is szabályozza, vezesse?!

Nyilvánvaló dolog, mikép a fenforgó esetben a két különvált seregrész feletti főparancsnokság gyakorlására egyesegyedül maga a császár volt hivatva. Csakhogy III. Napóleon az ily válságos időkben összetornyosuló nehézségek leküzdésére képtelennek érezte magát. És vajjon nem különös színben tűnik-e fel és nem-e a legviszásabb helyzetek egyike, hogy midőn a császár, mint legfőbb hadúr, a ki közfelfogás szerint már állásánál fogva is a legfőbb hatalom birtokosa, a hadműveletek dolgában a chálonsi sereg parancsnokával egy véleményen van, a döntés jogát mindazonáltal mégis az erre kevésbé hivatott tényezők, egy a tettek színhelyétől messze fekvő és a hadműveletek művészetébe kevésbé beavatott polgári kormány, illetőleg egy már szárnyaszegett seregrész parancsnoka gyakorolja.

Ezen hívatlan kezekben nyugvó fensőbbégi jogok folytán Mac Mahonnak már kezdettől fogva igen bajos volt a helyzete^ melyet azon körülmény, hogy serege felhasználása tekintetében a párisi kormányval teljesen ellentétes nézeten volt, még inkább súlyosbított. Ezen zavaros állapotnak legelső következménye Ion, hogy a tábornagy, az ellenség közelébe folytán sürgős cselekvésre indítván, Reimsbe való menete által a nem minden körülmények között helyes, sőt az egyszer határozottan veszedelmes középutra téved, azaz félrendszabályhoz nyúl. Ezt azonban, mintha engedékenységet csakhamar megbánta volna, jóvá teszi azzal, hogy a minisztertanács kiküldötte, Rouher miniszter előtt tartott értekezleten a helyzetet feltárván, igazi katonához méltó jellemsszilárdsággal ragaszkodik benső meggyőződése szerint legjobbnak tartott eredeti tervének kiviteléhez. Csakhogy elvégre mégis a hatalom ereje ül diadalt a benső meggyőződés fakasztotta szilárd elhatározáson s így Mac Mahon ezentúl már csak egy idegen, ráerőszakolt, általa rosznak elismert tervnek majdnem gépies végrehajtójává válik.

A metzi seregcsoporttal való egyesülés eszméje végérvényesen elfogadtatván, a legközelebbi kérdés a hadművelési irány megállapítása volt. *Palikao* hadügyminiszter, mint már említettük, a legrövidebb irányban, Yerdunön át vélte a chálonsi sereget Metz felé vezetendőnek. Ezen tervnek végrehajtása a német seregiek állására való tekintettel már a legközelebbi napokban összeütközésre vezetett volna, még pedig olyformán és oly viszonyok között, a hogyan azt a német főparancsnokság a további hadműveleteket szabályozó parancsában már előre jelezte, azaz lekötés arcban a Maas had-

sereg által, a 3-ik hadseregnek egyidejű főtámadó művelete mellett az ellenség jobb oldala, illetőleg háta ellen.¹⁷⁾ Egy másik, a döntést önként kereső elhatározás lett volna, a sereget délkeleti irányban, Vitry le Français-n át előre vezetni, hogy a német 3-ik hadsereg, még mielőtt az a Metz körül működő seregek által támogattnék, harcra kényszeríthessék. Ehez azonban a viszonyok és a kölcsönös helyzet kellő ismerete kellett volna, a mi azonban Mac Mahon seregcsoportjának fej nélküli eszeveszett visszavonulása és az ellenséggel való érintkezés teljes megszűnése folytán legkevésbé sem volt meg. Különbben a Chálonsból Reimsbe való elhamarkodott kitérés következtében a hadműveleteknek az utóbb említett irányba való terelésére már nem igen lehetett gondolni. A harmadik hadműveleti irány, melyet Mac Mahon magáévá is tett, északkelet felé vezetett. Ez a metzi csoporttal való egyesülésig titokban végrehajtandó hadmozdulatok által az összeütközés lehető elkerülésén alapúit. Ámde a modern hadviselés felderítő eszközei mellett egy egész hadseregnek az ellenséges seregek tőszomszédságában való észrevétlen átcsempészésére már nem igen van kilátás s így nem csoda, hogy a chálonsi sereg csakhamar zsákutczába került.

¹¹⁾ Lásd a vonatkozó parancsot a 22. oldalon.

A német haderő új csoportosítása a sedani hadjárathoz.

Mialatt a német 1-ső és 2-ik hadsereg Metz körül Bazaine seregével a következményeiben nagyfontosságú augusztus 14., 16. és 18-iki csatáit vívta, addig a 3-ik hadsereg, miután a wörthi csata után az érintkezést Mac Mahon seregcsoportjával teljesen elvesztette, nemcsak hogy minden ellenséges behatáson kívül, hanem egyszersmind teljes tájékozatlanságban az előtte állott ellenség holléte fölött folytatta útját nyugat felé, miközben augusztus 16-án, mint tudjuk ¹⁸⁾ a 4-ik lovas hadosztálylyal Colombeyt, az elől levő hadtestekkel pedig a Nancy—Bayon által jelölt vonalat érte el. Ez időtájt a porosz trónörökös vett hírek alapján úgy sejtette, hogy nemcsak Mac Mahon, hanem Bazaine seregcsoportja is Chálons tájékára húzódott vissza, a hol a francziák állítólag újabb ellentállásra készültek.

Ebből kifolyólag a német 3-ik hadsereg parancsnoka azon elhatározásra jutott, miszerint előnyomulását egyelőre St.-Dizier—Joinville vonaláig tovább folytatja.

Az előnyomulás a kiadott, augusztus 20-ig terjedő menettáblázat szerint következőleg hajtatott végre:

Augusztus 17-én: a 4-ik lovas hadosztály Vaucouleurs-ig jutott és a terepet a Maas és Ornain folyók között derítette fel. A beérkezett hírek közül a legnevezetesebb az vala, hogy a francziák erősen dolgoznak Páris erődítésén és hogy Trochu és Vinoy tábornokok alatt a 12-ik és 13-ik hadtest alakulófélben van. A 2-ik lovas hadosztály Gerbéviller—Yenezey környékét érte el; a Baccarat-n át Liambervillersbe küldött lovas szakasznak tudomására esett, miszerint augusztus 11-én utóbbemlített városon át Charmesba 12—15.000 főnyi francia csapat vonult, a mi újabb tápot szolgáltatott a trónörökös főhadiszállásán uralgó azon általános hiedelem valószínűségéhez, miszerint de Failly hadteste déli irányban, tehát Chálons felé vonul vissza. Az Y. hadtest egy-egy hadosztálylyal Pont St.-Vincent-t és Froloist, a XI. hadtest Yézelist és Tantonvillet, ezek

¹⁸⁾ Lásd a II. rész 212. oldalán.

mögött az I. bajor hadtest St.-Nicolast, a württembergi hadosztály pedig Basse Flavignyt érte el. A II. bajor hadtest Nancynál maradt, a VI. hadtest pedig úgy az Arracournál álló 12-ik hadosztályt, valamint a Blamont környékén álló 11-ik hadosztály nagyobb részét Lunévilleben egyesítette.¹⁹⁾

E napon tehát a hadsereg egy 15 km széles és 30 km mély területet foglal el; az arcvonal elé a 4. lovas hadosztály 35 klmnyire van előretolva, a 2. lovas hadosztály pedig, talán az ezen irányban kitértnek hitt francia V-ik és a VII. hadtest ellen, mintegy 10 klmnyire balra hátul áll.

Augusztus 18-án: A 4-ik lovas hadosztály Demange aux Eaux-nál az Ornaint érte el és újabb híreket von, miszerint Chálonsnál egy újabb francia sereg van alakulóban. A 2-ik lovas hadosztály Charmes-nál, 5-ik lovas dandára Vinceynél a Moselt érte el, megállapítván, miszerint Epinal felé, tehát déli irányban francia csapatok nem vonultak el s így nyilvánvaló lett, hogy de Failly hadteste alighanem vasút felhasználásával ugyancsak Chálons felé tartott. A II. bajor hadtest a Moselen Toul-on felül Pierre la Treichenél átkelven, a Toultól délre és nyugatra fekvő helységeket szállotta meg; az V. hadtest élével Blenodig, a XI-ik Colombey és Allampsig, a württembergi hadosztály pedig Ocheyig jutott. Az I. bajor hadtest Pont St.-Vincent-Maiziéres-ig, a VI. hadtest pedig Bayonig nyomult előre. Az elfoglalt terület szélessége 16, mélysége 38 klm.

Augusztus 19-én: A 4-ik lovas hadosztály az Ornain mentén lefelé haladva, zömével Menaucourt-t, élével Ménil sur Saulx-t érte el, miközben a legelői levő felderítő osztagok több napi szünet után végre ismét ellenségre, a francia vasúti szállítmányok biztosítására kirendelt osztagokra bukkantak, de az érintkezés csak nagyon rövid ideig tartott. A II. bajor hadtest a 7-ik gyalog dandárt, a 2-ik chevauxlegers ezreddel és 2 üteggel Thiereck tábornok alatt Toul körülzárására visszahagyván, a többi csapatokkal Void és Lay St.-Remy között helyezkedett el; az V. hadtest Vaucouleurst a württembergi hadosztály Sepvignyt érte eh; a XI. hadtest a Maas mindkét partján Epiez és Sauvigny között foglalt állást s végül az I. bajor hadtest Colombeyig, a VI-ik Vézélise-ig jutott. A 2-ik lovas hadosztály zömével Vaudemont-t, az 5-ik dandárral Forcelles sous Gugneyt érte el, tehát már szintén inkább nyugati irányban terelgetik előre, miután most már mindinkább nyilvánvaló lett, hogy a 3-ik hadsereg menet-echiquierjétől délre nagyobb ellenséges tömegek nem igen állanak. Arczvonalszélesség 23 km, mélység 28 km. E napon tudta meg Nancyban a porosz trónörökös a gravelottei csata szerencsés kimenetelét.

¹⁹⁾ Az utóbbemlített hadosztály 2 zászlóalja és 1 lovas százada még: mindig Pfalzburg előtt állott.

Augusztus 20-án: A 4-ik lovas hadosztály zömével Stainville-ig, elővédével St.-Dizier-ig nyomult előre. A II. bajor hadtest elővédével Lignyig, zömével Ménil la Horgneig, dsidás dandárával pedig Bar le Duc-ig, az V. hadtest Tréveray és Demange aux Eaux-ig, a württembergi hadosztály Delouze és Houdelaincourt-ig, a XI. hadtest Gondrecourt és Dainville-ig, elővédé Mandresig, az I. bajor hadtest Voidig, a VII. hadtest pedig Pagny la Blanche Cöte-ig nyomult előre. A 2-ik lovas hadosztály Maxey sous Brixey—St.-Elophe vonaláig jutott. Arczvonalszélesség e napon 20 kim, mélység már csak 18 kim. A seregtetek augusztus 17-ikétől 20-ig bezárólag átlag 70—80 klmt, vagyis naponta átlag 18—20 klmnyi utat, egyes csapattek pedig helylyel-közzel jóval többet tettek meg.

A trónörökös e napon főhadiszállását Nancyból Vaucouleursba tette át s itt vette a főparancsnokságtól a további hadműveletkre vonatkozó, Rezonvilleban augusztus 19-én délelőtt 11 órakor kelt, mindhárom hadsereg parancsnokságához intézett következő parancsot:

„Az utolsó napok győzelemdús eseményei után szükségessé és megengedhetővé is vált, hogy a csapatoknak a kellő nyugalom adassák és hogy a szenvedett veszteségek pótoltsanak. Szükséges továbbá, hogy a hadseregek a további előnyomulást Páris felé egyenlő magasságban folytassák, hogy a Chálonsban gyülekező új alakulásoknak elegendő erővel szembeszállhassanak. Továbbá arra való tekintettel, hogy a Metzre visszavetett francia sereg megkísérelhetné, miszerint nyugati irányban keresztülvergődjék, czélszerűnek mutatkozik, miszerint hat hadtest a Mosel balpartján hagyassák, melyek a tegnap elfoglalt magaslatláton egy ilyenmő előnyomulásnak elejét vehetik. A jobb parton egy hadtest és a tartalék hadosztály marad, mely erők túlnyomó ellenséges támadás elől, ha szükséges, kitérnek. Ő Felsége a király ezen körülzárásra az 1-ső hadseregen és a 3-ik tartalék hadosztályon kívül még a II., III., IX. és X. hadtestet jelöli ki. Ő Felsége a király ő királyi fenségét, Frigyes Károly herceget kegyeskedik a francia főerő körülzárására kijelölt összes csapatok parancsnokságával megbizni, egyúttal megparancsolván, hogy a gárda IV. és XII. hadtest, valamint az 5-ik és 6-ik lovas hadosztály mindaddig Ő királyi fensége a szász trónörökös parancsa alá lépjen, mignem az eredeti hadseregbeosztás újból helyreállítható nem lesz. Ő királyi fenségének, a szász trónörökösnek törzse legközelebb alakíttatik meg. A védelemre kijelölt magaslatlát erődítésekkel látandó el és egyébként laktáborok hátrafelé egészen az Orne-ig vehetők igénybe. A 2-ik hadseregtől egyelőre elkülönített három hadtest az említett folyón és az Yronon túl száll laktáborba. — A 3-ik hadsereg a Maas mentén egyelőre megállapodik. — Ő Felsége a király főhadiszállása egyelőre Pont áMoussonban marad, a hol a II. hadtestnek egyik zászlóalja meghagyandó. Moltke s. k.“

Ezen parancs folytán a 3-ik hadsereg augusztus 20-án elfoglalt állásában egyelőre megmaradt s csupán a lovas hadosztályok küldöttek felderítés czéljából hírszerző osztagokat előre; így többek között a 4-ik lovas hadosztálynak két, *Klocke* őrnagy alatt augusztus 21-én Vitry felé kirendelt dragonyos százada itt néhány Goze-hadosztálybeli embert foglyul ejtett, a lakosságtól pedig megtudta, miszerint az utolsó francia csapatok előző éjjel vonultak el Chálonsba. A 2-ik lovas hadosztály Chaumont—Montigny—Lamarche—Darney vonaláig derített fel. A XI. hadtest részéről augusztus 21-én Joinvillebe küldött 2 lovas század végre minden kétséget kizáró módon megállapította, miszerint a francia V. hadtest részben gyalog, részben vasúton Chálonsba vonult vissza.

Ezalatt a szász trónörökös újonnan alakított 4-ik vagy Maas-hadseregéhez tartozó seregtestek következőleg vonultak a hadsereg parancsnoka által kijelölt kiinduló helyzetbe:²⁰⁾

A XII. hadtest nagyobbára éjjeli menetekkel augusztus 20-án # reggelig Conflansba és környékére; a gárda hadtest augusztus 19-ét még a gravelottei csatatéren a holtak eltakarításával és a sebesültekről való gondoskodással töltötte és csak 20-án indult el a számára Hannonville, Sponville és Mars la Tour körül kijelölt táborokba és láktáborokba.

A gravelottei csatában részt nem vett, hanem a Maas felé tovább előnyomulásban hagyott IV. hadtest²¹⁾ augusztus 17-ike folyamán elővédelével Boucq-ot, zömével Ménil la Tourt érte el és az erődített Toul felé von arcot, a 3-ik hadsereggel pedig összeköttetésbe lépett. Innen a hadtest augusztus 19-ike és 20-ika folyamán a szász trónörököstől vett parancshoz képest Commercy tájékára vonult.

Az 5-ik lovas hadosztály szintén éjjeli menettel augusztus 20-án Brieyt érte el.

A 6-ik lovas hadosztály már augusztus 19-én délután vonult el Doncourtból Ville sur Yronba.

Augusztus 21-én az 5-ik lovas hadosztály Etainbe, a 6-ik Fresnesbe, a szász lovas hadosztály Hennemontba, a gárda lovas hadosztály pedig St.-Maurice sous les Cötes-ba tolatott előre. A XII. hadtest, melynek parancsnokságát György szász herczeg vette át, Jeandelizebe s végül a gárda hadtest Woél és Hannonville sous les Cötes-ba vonult.

Augusztus 22-én úgy a 3-ik mint a Maas hadsereg elfoglalt állásában maradt. A szász trónörökös Jarnyból Jeandelizebe tette át főhadiszállását, a hol a hadsereg főhadiszállása is még ugyanaznap megalakult; az új hadsereg vezérkari főnöke Schlotheim vezérőrnagy lön.

²⁰⁾ Lásd az I. és II. részhez csatolt áttekintő hadműveleti vázlatot.

²¹⁾ Lásd a II. rész 309. oldalán.

A német főparancsnokságnak már a gravelottei csatára következő nap délelőttjén kiadott, tehát valóban bámulatosan gyors elhatározóképességéről tanúskodó fentebb közölt parancsa folytán az erőcsoportosítás, a megváltozott viszonyokhoz képest teljesen új alapon nyugvó további hadműveletekhez, következőleg alakult:

Bazainenek Metzbe zárt 137.728 emberével és 528 táborigénylőjével és 96 szórólövegével szemben német részről ennél nem sokkal több, vagyis mintegy 175.000 ember (ezek között 20.000 lovas) és 642 löveg maradt vissza; s miután ezen erők a teljes körülzárásra elegendők nem voltak, a körülzárás csupán a Mos el balpartján fogatosított, míg ellenben a jobb parton a körülzáró sereg parancsnokának, Frigyes Károlynak inkább élénk megfigyelésre kelle szorítkoznia.

A Chálonsnál és Párisnál alakuló, egyelőre még teljesen ismeretlen erejű ellenség ellen a 3-ik és 4-ik hadsereg rendeltetett előre; ezen seregek állománya:

A 3-ik hadseregnél:

V. hadtest, 25 zlj, 8 lov. század, 14 üteg, vagyis 16.250 lőfegyver, 1040 kard és 84 löveg (zljanként 650 lőf., lovas századonként 130 kard).

VI. hadtest, 25 zlj, 8 lovas század, 14 üteg, vagyis 22.500 lőfegyver, 1080 kard és 84 löveg (zljanként 900 lőf., lovas szdonként 135 kard).

XI. hadtest, 25 zlj, 8 lov. század, 14 üteg, vagyis 18.625 lőfegyver, 1040 kard és 83 löveg (zljanként 745 lőf., lovas szdonként 130 kard).

1. baj.hadtest, 25 zlj, 20 lov. század, 16 üteg, vagyis 19.250 lőfegyver, 2100 kard és 96 löveg (zljanként 770 lőf., lovas szdként 105 kard).

II. baj. hadtest²²⁾ 21 zlj, 19 lov. század, 15 üteg, vagyis 15.120 lőfegyver, 2090 kard és 90 löveg (zljanként 720 lőf., lovas szdonként 110 kard).

Württb. hadoszt. 14^{3/4} zlj, 10 lov. század, 9 üteg, vagyis 12.240 lőfegyver, 1350 kard és 54 löveg (zljanként 830 lőf., lovas szdként 135 kard).

2. lov. hadoszt. 24 lov. század, 2 üteg, 3240 kard és 12 löveg (lovas szdonként 135 kard).

4. lov. hadoszt. 24 lov. század, 2 üteg, 3000 kard és 12 löveg (lovas szdonként 125 kard).

Összesen: 135 zlj, 121 lov. század, 86 üteg, vagyis 103.985 lőfegyver, 14.940 kard és 515 löveg.

²²⁾ A hadtest egy része Tóul előtt állott.

A 4-ik (Haas-) hadseregnél:

Gárda hadt. 29 zlj, 32 lov. szd, 15 üteg, vagyis 18.705 lőfegyver, 4000 kard és 90 löveg (zljanként 645 lőf., lovas szdonként 125 kard).

IV. hadt. 25 zlj, 8 lov, szd, 14 üteg, vagyis 21.875 lőfegyver, 1080 kard és 84 löveg (zljanként 875 lőf., lovas szdonként 135 kard).

XII. hadt. 29 zlj, 24 lov. szd, 16 üteg, vagyis 23.200 lőfegyver, 3120 kard és 96 löveg (zljanként 800 lőf., lovas szdonként 130 kard).

5. lov. hadoszt. 35 lov. szd, 2 üteg, vagyis 3500 kard és 12 löveg (lovas szdonként 100 kard).

6. lov. hadoszt.²³⁾ 16 lov. szd, 1 üteg, vagyis 1840 kard és 6 löveg (lovas századonként 115 kard).

Összesen: 83 zlj; 115 lov. szd, 48 üteg, vagyis 03.780 lőfegyver, 13.540 kard és 288 löveg.

A két sereg együttvéve: $218\frac{3}{4}$ zlj, 236 lov. szd, 134 üteg, vagyis 167.765 lőfegyver, 28.480 kard és 803 löveg.

A két hadsereg élelmező létszáma 188.000 gyalogosra és 35.800 lovasra rúgott, miből a 3-ik hadseregére 118.000 gyalogos és 19.600 lovas, a 4-ik hadseregére pedig 70.000 gyalogos és 16.200 lovas esik; a lovas testek tehát a többi erőkhöz fordított viszonyban állanak, amennyiben a csak 6 hadosztályból alakult 4-ik hadsereghez négy, all hadosztályból álló 3-ik hadseregnél pedig csak két lovas hadosztály nyerte beosztását.

Ezen számadatokat a Chálonsnál alakult francia sereg számadataival összehasonlítva, a németek részén mintegy 77.500 gyalogusból, 19.000 lovasból és 353 lövegből álló túlsúlyt látunk és így bátran állíthatjuk, hogy már a seregeknek ezen új felvonulása, illetőleg az abból származó új erőcsoportosítás megvetette alapját a németek további sikereinek, miután azoknak számbeli túlsúlya minden körülmények között, még azon a francziákra nézve legkedvezőbb esetben is biztosítva volt, ha utóbbiaknak a chálonsi és metzi sereg egyesítését illető terve minden nagyobb súrlódás nélkül teljesedésbe megy. Hátha még, mint előrelátható volt és tényleg be is következett, Mac Mahon útközben támadtatik meg?! . . . E helyütt újból eszünkbe jutnak Moltkenak az első felvonulás megbeszélésénél idézett szavai: „A seregek első összpontosításánál elkövetett hibák alig tehetők többé jóvá a háború (értsd itt „a sedani hadjárat⁴¹⁾) egész folyama alatt.⁴⁴

A fegyvernemek aránya tekintetében említésre méltó, hogy míg

²³⁾ A 3. huszár ezred ideiglenesen a metzi körülrő sereghöz nyerte beosztását.

a chalonsi seregnél 1000 gyalogosra átlag csak 105, addig a német seregeknél 170 (a 3-ik hadseregnél 144, a 4-ik hadseregnél 211) lovas jutott; löveg ellenben mindkét félnél egyformán minden ezer emberre átlag 5 esik.

A két ellenséges sereg egymástól (csupán Chálonsig számítva) mintegy 100 klmnyire, vagyis 5 napi menetre áll s így mindkét részről támadólagos előnyomulást feltételezve, már a harmadik napon összeütközésre kerülhetett a dolog, minek előrelátható bekövetkezését, illetőleg lehetőségét a lovasságnak lett volna feladata megjelteni.

Ez utóbbi fegyvernem alkalmazása, illetőleg a seregnél kijelölt helye tekintetében feltűnik, hogy a francia lovasság egyelőre teljesen egyesítve van a gyalogsággal, a német 4-ik hadseregnek négy lovas hadosztálya ellenben 10—12 klmnyire van az arcvonal elé és nem egyúttal a külső jobb oldalba is tolvá, míg a német 3-ik hadseregnél a 4-ik lovas hadosztály valamivel messzebbre áll az arcvonal előtt, a 2-ik lovas hadosztály ellenben már ismert okokból balra hátul foglal állást.

Míg a chálonsi sereg 10 klmnyi arczkiterjedéssel, tehát úgyszólván túltömören áll, addig a német 3-ik és 4-ik hadsereg arczkiterjedése több 80 klmnél, vagyis 4 napi menetnél, a mi egyelőre az ellenség távolságára való tekintettel mindenesetre még megengedhető, másrészt pedig előnyös is volt, a mennyiben a mozgadozást és a csapatok ellátását megkönnyítette. A fokozatos előhaladás mérvéhez képest a menetechiquer, mint az alábbi főparancsnoksági parancsból is kitűnik, mindjobban összébszorult, úgy hogy a menet negyedik napján, augusztus 26-án az arcvonalszélesség St.-Ménehould—Vitry között már csak alig 50 kilométert tett volna ki.

Nevezetes és megemlítendő továbbá, hogy a 4-ik hadsereg két jobbszárny hadteste a kiinduló helyzetben meglehetősen lazán áll egymás mellett és hogy ezen hadtestek és a tömör balszárny között egy több mint 30 klmnyi ür tátong.

A további hadműveleteket szabályozó parancs következőleg hangzott:

„Főhadiszállás, Pont á Mousson, 1870. évi augusztus 21-én, délelőtt 1^h- Miután a francia seregek egy nagy része megveretett és 772 hadtest által Metzben körül van zárva, ő királyi fensége, a szász trónörökös seregrésze és a 3-ik hadsereg az előnyomulást nyugati irányban akként folytatja, hogy utóbbi előbbtől balra és általában véve egy menetnyire előbbre legyen, hogy az ellenség, a hol helyt áll, arczban és jobb oldalában megtámadtassék és Páristól északra leszorítottassék. Az ide beérkezett hírek szerint állítólag legközelebb Verdunben állanak ellenséges osztagok, alighanem csak visszavonulóban Chálons felé, utóbbi helyen azonban úgy hírlik, Mac Mahon és Faily hadtesteinek részei, valamint új alakulások és egyes

ezredek Párisból, nemkülönben Franciaország nyugati és déli részeiből gyülekeznek. Ezen pont ellen augusztus 26-ig a szász trónörökös seregrésze és a 3-ik hadsereg St.-Méneould—Vitry le Français vonalán összpontosul. Előbbi augusztus 23-án indul és a St.-Méneould—Doncourt—Givry en Argonne által jelölt vonal felé tart, a hol az elővédeknek augusztus 26-án kell beérkezniük. Verdun rajtaütéssel ejtendő birtokba, vagy pedig megfigyelés mellett dél felől megkerülendő. A 3-ik hadsereg akként indul, hogy 26-án elővédekkel a St.-Mard sur le Mont—Vitry le Français által jelölt vonalat elérje. A király Ó Felsége főhadiszállása 23-án Commercyba jut, a hol a IV. hadtest védőrségül egy zászlóaljat hagy vissza. Moltke s. k.“

Ezen parancs elolvasásánál mindenekelőtt feltűnik, hogy daczára a Metzről nyugatra napok óta tartó küzdelemnek, a helyzet Verdunnál tisztázva nincsen. Egyébként a parancs világos és egyszerű. Kivitele közben a 4-ik hadsereg egyúttal a Metznél maradt körülrő sereget egy Chalons felől jövő támadás ellen közvetlenül védte, a lépcsős viszonyban balra előre tolva levő 3-ik hadsereg pedig mindig készen állott a jobbra felkanyarodásra, hogy a netán Verdun irányában előnyomuló ellenség jobb oldalába, esetleg hátába kerüljön. E szerint a gondolat, a hadművelleti alapeszme ugyanaz, mint a hadjárat kezdetén; az ellenséges sereget felkeresni és ott, a hol található megtámadni, még pedig olyformán, hogy északi irányban el-, a belga határ felé szoríttassék, mi mellett harcászati döntés bekövetkezte esetén a 4-ik hadsereg a foglalkoztató, a 3-ik pedig a főtámadó csoportot volt hivatva képezni.

Mint szinte önmagától értetődő dolgot nem indokolni, hanem csupán kiemelve felemlíteni akarjuk, hogy a király és főhadiszállása immár Bazainet és seregét Frigyes Károly gondjaira bizva, az eddig alárendeltebb, ezentúl azonban fontosabb feladat előtt álló és egyúttal erő tekintetében is hatalmasabbá tett, Páris felé elindított seregcsoportokhoz csatlakozik.

XVI.

A hadműveletek lefolyása a beaumonti csatáig.

Augusztus 23-ika.

Francziák: Fenti napon a francia sereg Mac Mahonnak ismert elhatározása értelmében²⁴⁾ északkeleti irányban Stenay—Montmédy felé elindulván, a seregtestek általában véve a Suipe vonalát érték el, a hol következőleg csoportosultak: a VII. hadtest (Douay) Dontrien és St.-Martin—L’Heureuxnél; annak 1-ső hadosztálya (Conseil-Dumesnil) a jobb oldal fedezésére Prosnés-ba rendeltetett. Az I. hadtest (Ducrot) St.-Hilaire-le-Petit és Bethenivillénél, az V. hadtest (de Failly) Pont Faverger és Sellesnél, a XII. hadtest (Lebrun) mint legszélső balszárny St.-Masmés és Heutrégivillénél. A Bonnemain tartalék lovas hadosztály a sereg jobb szárnyának fedezése céljából Vaudesincourtba és Auberivebe, Margueritte tartalék lovas hadosztálya pedig az Argonne erdőn Grand-Prén és la Croix-au-Bois-n át vezető szorosok védelmére Monthoisba rendeltetett. Mac Mahon s a császár Pont Faverger-ban ütötte fel főhadiszállását. Számos oszlopkeresztezés és a vonatok torlódása miatt a sereg csak késő este, szakadó esőben érte el kijelölt éjjelező állomásait. E miatt a más napra szóló élelem, a miben már különben is hiány mutatkozott, már nem vala kiosztható. Ezen és egyéb hiányok arra birták Mac Mahont, miszerint további előnyomulását ne egyenes irányban, hanem bal szárnyával általában a reims-mezíeresi vasút mentén folytassa.

Az előnyomulásnak ezen első napján a seregtestek átlag 25 klmnyi utat, némelyek még ennél is többet tettek meg, a Margueritte tartalék lovas hadosztálynak menete pedig határozottan erőltetett menet számba megy.

A csoportosítás a körülményeknek egészben véve megfelelő; a sereg arcvonala valamivel több 20 kimmnél; az egyik lovas hadosztály egy menetnyire előre van tolvá, a másik ellenben teljesen a jobb szárnyra vonatott, holott czélszerűbb lett volna jóval jobbra előre tolni.

²⁴⁾ Lásd a 15. oldalon.

A *németek* részén a nagy főhadiszállás e napon Pont-á-Mousonból Commereybe tétetett át, a seregek pedig következőleg nyomultak előre: a 4-ik hadsereg főhadiszállása Fresnes-be jutott, lovas hadosztályai pedig általában véve a Maas folyót érték el és pedig az 5-ik Neuville és Brasnál; a 12-ik Dieunél s elővédét Senoncourtba és Souillyba tolta előre; a 6-ik Genicourtnál, Moudrecourtba előretolt elővéddel; a gárda lovas hadosztály Fresnes au Montig nyomult előre és elővédeit Erize la Petite és Rosnesig tolta előre.

A Verdun kézrekerítésével megbizott XII. hadtest Haudiomont és Eixig, a gárda hadtest St.-Mihielig s végül a IV. hadtest Vadonvilleig jutott.

A 3-ik hadsereg főhadiszállása Lignybe tétetett át; a 4-ik lovas hadosztály zömével St.-Diziert, előretolt különítményeivel Sermaise—Perthes—Feláron vonalát érte el; a már előbb Vitrybe előretolva volt 2 lovas század e napon a francia sereg által odahagyott Chálonsig jutott. A 2-ik lovas hadosztály mindössze Chasseigy vonult előbbre.

A II. bajor hadtest Lignyt, mögötte az I. bajor St.-Aubint, az V. hadtest Stanivillet, elővédéi Haironvillet és Sommelongne-t, a württembergi hadosztály Ménilt, a XI. hadtest Montierst, elővédé Fontainest s végül a VI. hadtest Gondrecourt érte el.

A két sereg arcvonala e napon 80 km. Míg a Chálons-nál közvetlenül szemben álló Maas-hadseregnek lovas hadosztályai mindössze 10—12 klmnyire vannak az arcvonal elé tolva, addig a 3-ik hadsereg előtt mozgó 4-ik lovas hadosztály jóval nagyobb tért nyert, sőt egyik felderítő különítménye már a hadművelet legközelebbi célpontját Chálonsig is elérte.

Megemlítendő továbbá, hogy a 3-ik hadsereg parancsnokának utasításai folytán a VI. hadtest 3 zászlóaljja és hadtest tüzérsége még augusztus 22-én reggel oly meghagyással Rendeltetett vissza Pagnyból Tóul elé, hogy a már ott álló Thiereck különítménnyel együtt²⁵⁾ a várat körülvárva, megadásra kényszerítsék. Az ütegek a vár körül felvonulván, augusztus 23-án reggel háromnegyed 8 órakor megkezdték az erőd lövetését, miután annak parancsnoka a megadás iránti felszólítást visszautasította. A lövés azonban vajmi kevés eredményt mutatott fel s így a körülvárással megbizott Gordon tábornok este fél 7 órakor a további lövetést beszüntette s a csapatokat a seregtesteikhez való csatlakozás céljából a következő napon elvonulásra utasította. A vár megfigyelését az elvonuló csapatok helyett 3 odarendelt landwehr zászlóalj vette át.

²⁵⁾ Lásd a 22. oldalon.

Augusztus 24-ike.

E napon a *francia* sereg a már említett élelmezési nehézségeknél fogva a következő helyzetbe jutott: Az V. és XII. hadtest a tábornagy főhadiszállásával Rethelbe, az I. hadtest Junivillebe és Ville-sur-Returneba, a VII. Semidebe és Contreuve. Bonnemain tartalék lovas hadosztálya Pont Favergernél, Margueritte-é Monthonnál maradt.

A sereg általában véve e napon 20—22 kilométerrel jutott előbbre; az arcvonal 25 klm széles, a főerő a balszárnyon összpontosult; a jobbra hátul hagyott lovas hadosztályok a sereg jobb oldalát biztosítják.

A *német* 4-ik hadsereg részéről e napon a XII hadtest a Maas jobb, az 5. és 12. lovas hadosztály pedig ezen folyó bal partján vonult fel a csak nemzetőrség által védett Verdun előtt, hogy azt lehetőleg könnyű szerrel hatalmába ejtse. Rövid ideig tartó tüzelés után a XII. hadtest parancsnoka felszólítja a várparancsnokot megadásra, a mit azonban ez határozottan visszautasít s így György szász herceg, a XII. hadtest parancsnoka, a 48-ik gyalog dandárt egy lovas ezreddel és 1 üteggel a vár előtt hagyván, — honnan azonban az — közbevetőleg legyen megemlítve — már néhány nap múlva hadosztályához vonatott, — a hadtest fennmaradó részével, hasonlóan mint Toul előtt láttuk, a további előnyomulást határozza el. Éhez képest a 23-ik hadosztály Verduntól északra Brasnál, a 24-ik hadosztály zöme pedig a vártól délre Dieunél kelt át a Maas folyón; előbbi e napon Gharnynál, utóbbi a hadsereg főhadiszállásával együtt Petit Monthaironnál éjjelezett. Az 5-ik lovas hadosztály Esnesből, tehát a Varennes és Vouziers-n át Rethel felé vezető kiváló fontosságú útról, mely a hadműveletek további folyamán úgyszólván megfigyelés nélkül maradt, Dombasle-ba, a 12-ik pedig Nixévillebe vonult.

Úgy itt, mint Tournál tehát újból azt látjuk,²⁶⁾ hogy a közbeeső várak a hadműveletek általános menetére befolyást alig gyakorolnak; a németek megkísérlik ugyan a rövid utón való birtokbaejtést s miután az nem sikerül egyszerűen tovább folytatják útjokat és az erődítések megfigyelésére mindössze addig hagynak vissza gyengébb csapatosztásokat, míg azok szolgálatát a hátul követő hadtáp-csapatok át nem vehetik.

A Verdun előtt történt ezen események folyama alatt a Maas hadsereg seregtestei következőleg folytatták útjokat nyugati irányban előre: A 6-ik lovas hadosztály zömével Foucaucourt-t, a gárda lovas hadosztály Triaucourt-t érte el s mindketten elővédjeiket az Aisne folyóig

²⁶⁾ Lásd a II. rész 200. oldalán erre vonatkozólag kisebb erődökre nézve mondottakat.

tolták előre. A gárda hadtest az Aire mentén fekvő Pierrefittéig, a IV. hadtest Rosneig jutott.

A 3-ik hadsereg részéről e napon a 4-ik lovas hadosztály Vitrytől délre a Marne folyó balpartjára átkelven, Arzilliercest szállotta meg. A már 23-ika folyamán Chálonsig jutott Klocke különítmény a Suipe és Mourmelon között fekvő chálonsi táborig nyomult előre, a melyet a francia sereg által odahagyva és benne számos élelmi és egyéb készletet, így többek között 1000 sátrat, nehéz lövegeket stb. talált.

A II. bajor hadtest e napon Bar le Dúciig, a kötelékébe tartozó bajor dsidas dandár Lairaont-ig, az V. hadtest Róbert Espagneig, mögötte a württembergi hadosztály Saudruptig, utóbbinak lovassága az arczvonala elé tolatván, Cheminouig, a XI. hadtest St.-Dizierig, az I. bajor hadtest a hadsereg főhadiszállásával Lignyig, a VI. hadtest Jóin viliéig s végül a 2. lovas hadosztály Vassyig nyomult előre.

A két sereg arczkiterjedése e napon Charnyától St.-Dizierig mérve, körülbelül 80 km; a Maas hadsereg hadtestei úgy mint eddig egy vonalban egymás mellett állanak, a 3-ik hadseregnél ellenben 3 hadtest és 1 önálló hadosztály az első vonalban, 2 hadtest pedig második vonalban foglal állást.

A Maas hadsereg lovassága még mindig nem nyert kellően tért előrefelé s míg a verdun-chálonsi utón most már 2 lovas hadosztály áll, addig a hadsereg jobb szárnya és oldala előtt egyáltalában nincsenek lovas testek, sőt még felderítő különítmények sem előretolva. Evvel ellentétben a 3-ik hadsereghez beosztott 4-ik lovas hadosztály messze előre, egészen a chálonsi táborig nyújtotta ki csápjait és immár nemcsak az eddig balra hátul álló 2-ik lovas hadosztályt iparkodik az arczvonalba és az elé hozni, hanem a bajor és württembergi seregtestekhez tartozó lovas osztagokat is az arczvonala elé tolja, a mi annál szükségesebbnek mutatkozott, mivel a 4-ik lovas hadosztály a nagy főhadiszállásból vett utasítás folytán a hadsereg arczvonala előtti tért odahagyva, teljesen a baloldalba tolatott.

Fel kell még említenünk, miszerint e napon nemcsak a trónörökös, hanem a nagy főhadiszállás is, utóbbi első ízben már előtte való napon értesült arról, hogy a chálonsi sereg már Reimsnél áll, hogy Napóleon is annak körében tartózkodik, valamint hogy annak rendeltetése volna, Bazaine-nel az egyesülést keresni. Ez arra birta Moltkét, miszerint a Maas hadsereg parancsnokságának meghagyja, hogy a meziéres—diedenhofeni vasutat lehetőleg több helyen romboltassa el. E napon történt továbbá, hogy a nagy főhadiszállásnak Commercyből Bar le Ducbe történt átköltözködése alkalmával a 3-ik hadsereg főhadiszállásán, Lignyben közös megbeszélés tartatott, mely alkalommal legelsőnek Podbielski tábornok adott ama nézetének ki-

fejezést, hogy a chalonsi hadseregnek tényleg az lehet a rendelkezése, hogy Bazaine segítségére Metzbe siessen s hogy ennek folytán czélszerű volna a 3-ik és 4-ik hadsereget kissé jobbrafelé összetömöríteni. Ámde a többség még most úgy vélekedett, hogy a Reimsbe elvonult chalonsi seregnek nyilvánvalóan csakis a francia főváros megvédése lehet a célja és hogy ezt alighanem egy Laon körül elfoglalt állás útján szándékolja. Ezen felfogásnak megfelelőig a német seregek továbbra is megmaradtak nyugat felé való előnyomulásukban, annak daczára, hogy a nagy főhadiszállásba estig beérkezett újabb hírek szerint azon feltevés, hogy Mac Mahon Bazaine segítségére sietni törekszik, már nagyon valószínűvé vált: Hogy a chalonsi sereg elvonulásáról szállongó hírek daczára sem a nagy főhadiszállás, sem a Maas hadsereg parancsnoksága a jobb oldalában fekvő terep felderítését augusztus 25-ikére el nem rendelte, az — bátran kimondhatjuk — alig menthető mulasztás számba megy.

Augusztus 25-ike.

A francia sereg e napon állítólag az élelmezés körül mutakozó nagy nehézségek következtében már nem folytathatta útját a kívánt gyorsasággal előre. A XII. hadtest Rethelnél maradt, az V. Amagneig, az I-ső Attignyig, a VII. pedig Vouziersig nyomult előre; a Bonnemain lovas hadosztály Rethelbe vonatott, Margueritte lovas hadosztálya pedig az arczvonalt elé Le Chesne-be rendeltetett. Miután Douay tábornok az utóbbemlített lovas hadosztály eltolásáról csak akkor értesült, midőn Vouziersbe ért, nyomban intézkedett, miszerint a hadtestéhez tartozó 4-ik huszár ezred az Argonne-szoroszt Graiid Prénél és egyáltalában a sereg jobb oldalát és hátát fedezze.

E napon tehát a VII. hadtest mindössze 7, az I-ső 18, az V. pedig 10 klm-t tett előrefelé, a XII. ellenben még csak meg sem mozdult. A Bonnemain lovas hadosztálynak Rethelbe vonása folytán a sereg háta és jobb oldala teljesen fedezetlenné vált. A sereg ar ez vonala 30 kim.

A németek részén e nap folyamán, miután a már kiadott intézkedéseken, bár azokat, részben ugyan már csak menetközben, de még mindig revokálni lehetett volna, változtatás nem történt, — következőleg alakultak a dolgok: A meziéres—diedenhofeni vasút elrombolásával megbízott 5-ik lovas hadosztály e célra a 17-ik huszár ezredet jelölte ki, mely augusztus 25-ike folyamán Stenay felé Mouzay-ig előnyomulván, a következő éjjelen a Lamouilly melletti vasúti tahidat fölégette. A hadosztály fenmaradó része nyugati irányban St.-Menhouldig, az elővéd Dommartin sous Hansig folytatta előnyomulását. A 12-ik lovas hadosztály ugyanazon úton Clermontig jutott és a jobb oldalba mindössze Varennesig derített fel negatív

eredményrel. A 6-ik lovas hadosztály déltájban Vieil Dampierre-nél éppen laktáborba szállni készült, midőn tudomására jutott, miszerint Epense-nál egy nemzetőr zászlóalj van, mely Vitryből St.-Menehould felé tartott, hogy onnan vasúton Párisba szállíttassék. Erre az egész hadosztály gyorsan újból sorakozott és Epense felé előnyomulván, az említett zászlóaljat körülfogta, miközben 2 század ellene lépcsőnként rohamra indult. A nemzetőrök egy ideig védték ugyan magukat, mindazonáltal a túlnyomó lovasság által rövid idő múlva osztagonként foglyul ejtettek. Az egész művelet alatt francia részről mindössze 4 tiszt és 18 ember sebesült meg, 27 tiszt és mintegy 1000 ember pedig foglyul esett; a poroszok vesztesége mindössze 3 halottra és ugyanannyi sebesültre rúgott. A fedezet alatt azonnal hátrafelé irányított foglyok Passavautnál megfutamodni iparkodtak, mely törekvésük azonban a közelben levő gárda hadtestbeli osztagok közreműködése mellett megghiusított; ez alkalommal jelentékeny részük megsebesült, illetve felkoncizoltatott.

A gárda lovas hadosztály a 6-ik mögött Le Chemint, a XII. hadtest a 23-ik hadosztállyal Dombaslet, a 24-ikkel Joubécourt-t érte el; a 48-ik dandár Lempire-nél foglalt állásából Verdunt figyelte meg. A gárda hadtest Triaucourtig, a IV-ik Laheycourtig, elővédé Sommeilleig jutott. A szász trónörökös Fleurnél ütötte fel főhadiszállását.

A 3-ik hadsereg 4-ik lovas hadosztálya Vitry elé érve, megadásra szólította fel a kis várat és pedig eredményrel. A kis erődben mindössze 300 nemzetőr, 400 fegyver és 2 beszögelt ágyú találtatott. Ezután a hadosztály Ohalons felé tovább előnyomulva, Chaussée és Pognyig, Klocke őrnagy különítménye pedig egészen Reims közelébe St.-Léonardig jutott. A württembergi lovasság St.-Martinig, a bajor dsidás dandár Frêne sur Moivreig közelítette meg Chálonst.

Ezen lovas testek mögött a hadtestek e napon már, az eredeti hadműveleti tervszerint még csak 26-án elérendő menetcélokot érték el és pedig a II. bajor hadtest Charmont-t, elővédé Posseset, az V. ïeiltz l'Evêquet, a XI. Perthest és Farémont-t, elővédé Vitryt. A württembergi hadosztály Sermaizeig, az I. bajor hadtest Bar le Dúciig, a 2-ik lovas hadosztály Chavangesig s mögötte a VI. hadtest Vassyig, elővédé Montier en Dérig jutott. A hadsereg főhadiszállása Lignyben, a nagy főhadiszállás Bar le Duchben volt.

A nyugat felé folytatott előnyomulásnak ezen utolsó napján a seregek csoportosítása általában véve ugyanaz mint eddig; tág, laza jobb szárny és erős, tömör, két harczvonalba tagozott balszárny. A seregek zömét alkotó seregtestek, az egyetlen XII. hadtestet kivéve, valamennyien Chalons, mint a francia sereg feltételezett gyűlőhelye köré gyülekeztek; a XII. és gárda hadtest között egy több mint 20 klmnyi ür távong. E szerint az augusztus 21-iki hadműve-

leti parancsnak következtetés végrehajtása, a Maas hadsereg lovasságának visszatartó felhasználása következtében a legeklatánsabb és legnagyobbfoku légdőfésnek bizonyult, csakis így történhetett, hogy két ellenséges sereg, belső szárnyaikkal egymástól csekély 30—35 klmnyire, szépen és észrevétlenül elsétálhatott egymás mellett; annál nevezetesebb ezen dolog azon körülménynél fogva, hogy a Maas hadsereghez beosztott lovasság száma majdnem több volt a soknál, hiszen az előnyomulás megkezdésekor 2, később 3 hadtestre 4 lovas hadosztály jutott, melyek közül 2—2 egymás mögött nyert alkalmazást.

A felderítésnek oly messzeható következményekkel járó elhanyagolása a Maas hadsereg jobb oldalában nemcsak ezen hadsereg parancsnokságnak, hanem egyszersmind és joggal a nagy főhadiszállásnak számlájára is írható, miután ez utóbbi az egyes napi helyzetekről bizonyára telj tártaim ulag értesítve volt.

Jellemzőnek és különösen kiemelendőnek tartjuk továbbá, hogy ép a Maas hadsereg lovasságának visszatartó, pasziv alkalmazása folytán és a 3-ik hadsereg viszonylag minden esetre szűkre kimért lovasságának tért nyerő, tehát teljesen helyes felderítő munkálkodása daczára, a nagy főhadiszállás a Mac Mahon seregére vonatkozó legfontosabb és mindjárt hozzátéhetjük, véletlenül a valóságának teljesen megfelelő híreket nem az arcvonal elé tolt lovasságtól, hanem belga és egyéb újságok útján, továbbá Párisból bizonyára kémktől származó és Londonon át továbbított táviratból nyeri. Ezen augusztus 24-én kézhez vett újságokból a nagy főhadiszállás megtudta, hogy Mac Mahon 150.000 főnyi serege Reimsnél von felállítást, mely hirt az említett távirat a francia sereg hadművelati terve és iránya tekintetében egészítette ki; ezen augusztus 23-án este feladott, de szintén csak 24-én a délután folyamán kézhez vett távirat szószerint következőleg hangzott: „Mac Mahon serege Reimsnél összpontosult. Napóleon császár s a herczeg a seregnél. Mac Mahon Bazaine-nel egyesülni törekszik.“ Ennél világosabb, határozottabb és helyesebb kémktudósítást valóban már alig lehet kívánni. Az ellenség tervének és munkálkodásának váza főbb vonásokban tehát megvolt, csupán a kerülő utakon soha idejekorán be nem érkezhető, az ellenség pillanatnyi helyzetére vonatkozó részletek hiányoztak még és ép e tekintetben más eszköz, mint az arcvonal elé tolt lovasság nem adhatja meg a kellő felvilágosítást, ez pedig a jelen esetben határozottan csütörtököt mondott, a mi annál feltűnőbb, mivel az ellenség lovassága legkevésbé sem állott feladata teljesítésének magaslatán, sőt Mac Mahon által, kivált augusztus 24. és 25-ike folyamán, nem is használtatott fel czélszerűen arra nézve, hogy seregének elvonulása lepleztessék s így a német Maas hadseregbeli lovasságnak valóban csak utána kellett volna nyúlnia a feléje röpdőső sült galamboknak.

A minden valószínűség szerint az eredeti felfogástól eltérő, megváltozott viszonyokkal szemben a német hadvezetőség most igen fontos és döntő horderejű elhatározások előtt állott. Mindenek előtt el kellett döntení, vájjon a 3-ik és 4-ik hadsereg, vagy esetleg annak egyes részei az új, nem várt fordulat daczára meghagyassanak-e az ellenséges ország súlypontja Páris felé előnyomulóban, a minek az ott keletkezett nagy konsternáció folytán elvitázhatlanul igen nagy erkölcsi hatása lett volna; ez esetben azonban Mac Mahon szabad kezet nyert, hogy oldalállásából vagy a mellette elvonuló német hadseregek oldalába döfjön, vagy pedig útját folytatva, Bazaine-nel keresse az egyesülést, mely esetben Frigyes Károly serege kettős tűz közé került volna, — avagy, hogy a hadműveleti iránynak merész változtatása által mindenekelőtt Mac Mahon seregével iparkodjék leszámolni, ha azt ugyan útközben még elérni sikerülend. Hogy az ellenséges fővárosnak megszállása, még mielőtt a legfontosabb tényező, a sereg leküzdve lenne, minő veszélyt rejteget magában, annak igen tanulságos példáját az 1809. évi hadjárat mutatja, a melyben a legyőzhetlennek hitt Napóleon Aspernnél legelső alkalommal szenved nyílt csatában vereséget. De különben már a Bevezetésben említettük, hogy Moltke stratégiája szerint a főhadműveleti céltárgyat mindig az ellenséges sereg képezte²⁷⁾ s így ha az alább közlendő nagy főhadiszállási intézkedésekben a bizonytalanságnak, hogy ne mondjam ingadozásnak félremagyarázhatlan nyoma látszik, az nem a hadműveleti céltárgj^a, hanem biztos és teljes hitelt érdemlő hírek hiányában az ellenséges állás nem ismerése folytán, csupán a hadműveleti irányra vonatkozik. De ezen ingadozás, tapogatódzás is csak addig tart, amíg az ellenség helyzete tisztázva nincsen, mely időponttól kezdve aztán újból az ismert célutadatos, határozott vezetés jut teljesen érvényre.

Az augusztus 24-én és részben augusztus 25-én délelőtt beérkezett és egybehangzásuk folytán minden esetre nagy valószínűség jellegével bíró, de még korántsem feltétlen hitelű hírek hatása alatt adta ki a nagy főhadiszállás az utóbbemlített napon délelőtt 11 órakor a még csak félrendszabály színezetével bíró következő parancsot, mely egyelőre Chálons felől csupán Reims felé váltat arczot, miután az eddigi hírekből csakis az vala konstatálható, hogy Mac Mahon Chálonsból Reimsbe vonult el. Hogy pedig a nagy főhadiszállás az immár elrendelt messzemenő felderítés eredményét a további hadműveletek megállapításánál figyelembe vehesse, augusztus 27-ikére feltételesen általános pihenőt helyez kilátásba.

Ezen Bar le Ducben kelt felette érdekes és tanulságos intézkedés következőleg hangzott: „Az összes ide érkezett hírek egybehangzóak arra nézve, miszerint az ellenség Chálons elhagyva Reimsbe vonult.

²⁷⁾ Lásd az I. rész 11. és 31. oldalán.

Felsége a király parancsolja, miszerint a szász trónörökös seregrésze és a 3-ik hadsereg ezen mozdulatot az előnyomulásnak északnyugati irányban való folytatása által kövesse Előbbi holnap a XII. hadtesttel Vienne-be (elővédé Autry és Servonba), a gárda hadtesttel St.-Menehouldba (elővédé Vienne la Viliébe és Berzieux felé), a IV. hadtesttel Villers en Argonne-ba (elővédé Dommartin felé) vonuljon. *A lovasság az arczterület és a jobb oldal felderítése ezéljából messze előre tolandó és lávái Vouzierst és Buzancyt leéli elérnie.. A 3-ik hadsereg holnap éleivel a Givry en Argonne—Changy (Vitrytől északkeletre) által jelölt vonalig tolja magát előre. Utóbbi hely megfigyelendő. Hacsak egészen különös hírek be nem érkeznek, a seregnek 27-én pihenő adatik, mely esetben az az oszlopok bevonására és az élelmezés rendezésére fordítandó, hogy a további előnyomulásnál a Champagnenak kietlen részén nehézségek nélkül lehessen átvonulni. Ő Felsége a király nagy főhadiszállása St.-Menehouldba tétetik át. Jelentések délelőtt 11 óráig ide küldendők. Moltke s. k.“*

Azonban úgy látszik, hogy mindjárt ezen intézkedés kiadása után, melynél kiemelendő, hogy az élre jutó hadtesteknek maga a nagy főhadiszállás írja elő részletesen az elérendő menetcélokat, Moltkénak alapos aggályai támadtak, az abban foglaltak czélszerűsége iránt, amennyiben a szárnyaló hírek álláspontjára helyezkedve, rájött, hogy azon esetben, ha Mac Mahon tényleg elindult Metz felé, akkor augusztus 23-án elhagyván Reimset, 25-én a valóságnak megfelelőleg körülbelül Vouzierst érhetette el s ha innen menetét feltartóztatás nélkül folytatja, már aligha lesz a Maas balpartján utolérhető s így a másnapra csak csekély mértékben elrendelt északnyugati irányban való felkanyarodás aligha vezet célhoz. Kiszámította tehát, miszerint a Maastól keletre Damvillers az a pont, a hol a térbeli kiterjedésekre, illetve a kölcsönös távolságokra való tekintettel a chálonsi seregnek esetleg sikerre való kilátással útját lehetne állani, miután ott 28-ika folyamán, a metzi körülzáró csoporttól szintén odarendelendő két hadtestet is beleszámítva, összesen 7 hadtest mintegy 150.000 főnyi gyalogos, 20.000 lovas és 636 löveg létszámmal vala összpontosítható. Hogy ezen két hadtestnek, a III-iknak és IX-iknek, Frigyes Károly seregcsoportjától való elvonása nagy veszélylyel járt, amennyiben Bazaine-nek alkalmat adhatott a körülzáró gyűrű áttörésére és hogy arra Moltke csakis a végső szükség által kényszerítve határozta el magát, magától érteendő dolog.

Eközben augusztus 25-én estig megint csak kerülő utakon, újsághírekből Mac Mahon elvonulása Reimsből Metz felé újabb megerősítést nyert, minek folytán Moltke Vilmos királytól felhatalmazást kért, miszerint a délelőtt folyamán kiadott parancsot a Damvillersnél szándékolt összpontosítás értelmében módosíthassa, a mi, a mint

legott látni fogjuk majdnem egyértelmű volt a parancs telj tartalmú revokálásával. Hogy a dolognak ezen nem várt fordulata és az ez által involvált kapkodás első sorban bizonyára Moltkét érintette a lehető legkínosabban, az nem szorul bővebb bizonyításra.

A módosító parancs szövege a következő: „Nagy főhadiszállás Bar le Dúc, 1870. aug. 25. este 11 órakor. Egy ép most beérkezett hír szerint nem valószínűtlen, hogy Mac Mahon tábornagy azon elhatározásra jutott, miszerint a Metzben körülzárt ellenséges főerőnek felmentését megkísérelje. Ez esetben a francia sereg Reimsből e hó 23-ika óta lehetne útban, úgy hogy élei ma Vouzierst érthették el. Ez esetben szükségessé válik, hogy ő királyi fenségének, a szász trónörökösnek seregrésze a jobb szárny felé összevonassék, körülbelül oly módon, hogy míg a XII. hadtest Varennesra nyomul, addig a gárda és a IV. hadtest a verdun-varennesi útra vonassék. Hasonlóképen az I. és II. bajor hadtest is ezen mozdulatot fogja követni. Utóbbinak megkezdése mindazonáltal azon jelentésektől tétetik függővé, a melyeket ő királyi fensége, a szász trónörökös kézhez veend, és a melyeket itt bevárni nem lehet. A gárda és a IV. hadtest innen kaptak parancsot, miszerint egyelőre holnap reggel a ma elrendelt menetet ne kezdjék meg, hanem hogy főzzenek le és a továbbvonulásra további parancsot várjanak. Moltke s. k.“

Ezen parancs oly megjegyzéssel közöltetett a 3-ik hadsereg parancsnokságával, hogy az abban meg nem nevezett hadtestek a délelőtt elrendelt mozdulatokat hajtsák végre.

Az éppen közölt parancs már csak azért is érdekes, mivel határozottan visszatükröződik belőle, miszerint az intéző körök joggal csak nehezen hajlandók újságokból és kémektől merített hírek alapján, ha még annyira egybehangzók és plausibilisek is, pozitív elhatározásra jutni, ezért teszi Moltke az elrendeltek foganatosítását a lovasságtól beérkezett hírektől függővé; nevezetes továbbá ezen parancs még azért is, mivel a nagy főhadiszállás az intézkedésében foglaltak végrehajtása vagy végre nem hajtása feletti eldöntést, mely ' egyúttal az egész hadjárat folyamán a legkövetkezőnyidúsabb és legnehezebb elhatározások egyikének tekinthető, egyik alparancsnokságára, a Maas hadsereg parancsnokságára bizza. Nem lett volna-e helyén, hogy ha nehézkes összeállításánál fogva nem is az egész nagy főhadiszállás, hanem legalább az ezen esetre a legmesszebbmenő felhatalmazásokkal ellátott vezérkari főnök, Moltke, mielőbb a döntő szárnyra, egy kis ad hoc alakított törzsszel a felderítő lovasság körletébe vagy legalább is a Maas hadsereg főhadiszállásába sietett volna?

Augusztus 26-ika.

A *francia sereg* e napon a Vouziernél álló VII. hadtesttel, mint álló sarkponttal, egy kis jobbrakanyarodást, illetőleg arcváltást kelet felé hajtott végre. A kiadott rendelkezések szerint Mar-

gueritte lovas hadosztálya le Chéne-ből Ochesba vonult, helyét le Chéneben az V. hadtest foglalta el; az I. hadtest Yoncq és Montgonig, a XII. hadtest a főhadiszállással Tourteronig jutott s végül Bonnemain tartalék lovas hadosztálya Attignyba vonatott. E szerint a sereg e napon is alig nyert tért előrefelé s miután a lovas hadosztályok egyike az arczvonala előtt vala, a másik pedig az echiquier végét képezte, a veszélyeztetett jobb oldal biztosítása a VII. hadtest feladatává vált. Ennek tudatában Douay tábornok az Aisne balpartján hagyott egyik Liébert hadosztálybeli dandárt kivéve, többi csapataival az említett folyó jobb partjára kelt át és a Dumont hadosztály Bordás dandárát egy üteggel Grand Pré és Buzancy megszállására rendelte előre. Bordás tábornok ennek folytán Buzancyba a 72-ik gyalog ezredet különítette ki, csapatainak feninaradó részével pedig Grand Prénél foglalt állást. A hadtest lovasságából a 8-ik lanciers ezred az Argonneoktól nyugatra Olizy és Monthois felé, a 4-ik huszár ezred az Argonneoktól keletre Varennes és Buzancy felé vala előretolva, a 4-ik lanciers ezred pedig a hadtest zömével la Croix aux Boinsnál állott. A lovasságnak ilyenmű alkalmazása tehát harcászati biztosításnak még megjárta ugyan, a messzemenő földérintő szolgálatot ellenben úgy Mac Mahon, mint a tulajdonképpen álló oldalvédül szolgáló VII. hadtest parancsnoka is szem elől tévesztette.

Miután a *német* nagy főhadiszállás a 26-ikára szóló intézkedést kiadta, utólagosan Moltkénak aggálya támadt, hátha a lovasságtól várt és az intézkedés végrehajtásának feltételül kikötött hírek elmaradnak, mely körülmény esetleg a mozdulatoknak teljes abbanmaradását vonhatta maga után. Ez okból Verdy vezérkari alezredes még az éj folyamán azon parancscsal küldetett a szász trónörökös főhadiszállásába, jelentené meg neki, miszerint 26-án délben a mozdulatok, akár érkeznek be hírek addig a lovasságtól, akár nem, minden esetre megkezdendők. Ennek folytán a szász trónörökös mindjárt reggel 5 órakor kiadta a parancsot, melynek értelmében a XII. hadtestnek Varrenesbe a 12-ik lovas hadosztálynak a Dun, Buzancy és Vouziers felé eszközzendő felderítés céljából Bonthéville, az 5-iknek pedig Grand Pré felé kelle előnyomulnia, végül a 6-ik lovas hadosztály parancsot kapott, miszerint Tahureba vonuljon s innen Reims környékét figyelje meg. Megjegyzendő, hogy ezen módosító parancsok a lovas hadosztályokat már ntközben a korábbi intézkedéssel kijelölt menetcélok felé, találták és mivel ily körülmények között egyhamar hírekre nem igen lehetett számítani, Albert szász trónörökös egyszersmind a gárda- és IV. hadtestet is útba indította és pedig előbbinek nagy vonatát visszahagyva, délelőtt 11 órakor két oszlopban Dombasle-ba, a IV-iknek pedig az előbbit ugyanazon úton követve, Fleurybe kellett menetelnie. Mindkét hadtest, de kivált a gárda, nehéz menet után csak későn este érte el

a kijelölt szállásokat, tőle balra a gárda lovas hadosztály Récicourt-nál éjjelezett.

A XII. hadtest részéről a 23-ik hadosztály Varennest, a 24-ik Bolnyt és Apremont-t, a Verdin felől közeledő 48-ik gyalog dandár a hozzá beosztott lovas ezreddel és üteggel pedig Montfaucont érte el.

Ezalatt a felderítő lovas testek következőleg iparkodtak feladatuknak megfelelni:

A 12-ik lovas hadosztály már Autry felé útban reggel 6 órakor vette kézhez a módosító parancsot, minek folytán azonnal letért Charpentryn át Banthéville felé, a hova délután 2 órakor érkezett meg. Útközben ezen hadosztály Grand Pré, Buzancy, Beaumont és Dun felé küldött ki hírszerző járőröket és különítményeket. Az ezektől este 7 óráig a nagy főhadiszállásba érkezett jelentések szerint Dun még szabad volt az ellenségtől, Grand Prénál lovassággal is ellátott mintegy 5 zászlóalj konstátáltatott, mely erők északi irányban elvonultak, a Buzancynál álló ellenséges csapatok pedig — lakosok állítása szerint, egy gyalogezred lovassággal és tüzérséggel — nyugati irányban Vouziers felé vonultak el.

Az 5-ik lovas hadosztály szintén útközben St. Menehould felé kapta meg a módosító parancsot s így észak felé letérve délután 5 órakor Autry és Montcheutin között szállott táborba; Senuc-on át előre tolt elővédé Grand Prénál mindhárom fegyvernemből álló francia csapattömegeket konstátált, mely jelentés szintén este 7 órakor érkezett a nagy főhadiszállásba. Egy Vouziers felé kiküldött lovas század Séchault-ból azt jelenté, hogy jelentékeny erejű ellenség Vouzierstől keletre áll; ezen jelentést a nagy főhadiszállás csak 27-én reggel kapta meg.

A Tahurenál táborba szállt 6-ik lovas hadosztály, egyik Vouziers felé kiküldött és délután 5 óra 30-kor Savignynál figyelő állást foglalt járőrének jelentése nyomán a következő, kiválóan fontos jelentést küldötte Clermontba, honnan ez továbbíttatván, 27-én reggel 5^h 15 perczkor érkezett a nagy főhadiszállásba; „A Vouzierstől keletre fekvő magaslatok, Chestres és Falaise között, tele vannak mindhárom fegyvernembeli táborokkal. A Longwé felé vezető ut mentén 1—2 gyalog ezred s előttük egy üteg és 1 vadász zászlóalj áll. Chestres-nél ép most bukkannak ki oszlopok az erdőből, hogy táborba szálljanak. Vouziers-n innen egy lanciers-század áll. A város úgy látszik, nincsen gyalogság által megszállva. Lakosok állítása szerint itt mintegy 140.000 ember van összpontosítva, Mac Mahon állítólag Attignyban van és ide két nap múlva várják.“ A lovas hadosztály parancsnoksága ehez kiegészítőleg még hozzáfűzte, miszerint a járőrök Reimsig sehol sem találtak ellenségre és hogy az ott állott csapatok állítólag mind északi irányban vonultak el.

A német lovasság közeledéséről szóló híre Bordás tábornok

hadtest parancsnokságának azon jelentést küldé, miszerint túlnyomó ellenség elől Buzancy felé kénytelen kitérni. Majdnem egyidejűleg azonban Douay tábornok a Buzancyhoz kirendelt csoportról is jelentést von, miszerint az élénk harcz után Vouziers felé hátrál. Miután ezenfelül a Monthois felé előretolt 8-ik lanciers-ezred is ellenséges csapatmozgalmakról tett jelentést, Douay ebből nagyszámú ellenséges tömegek közellétére vélt következtetést vonhatni s így Dumont tábornoknak meghagyván, miszerint a 3-ik hadosztály 2-dik dandárával Bordás segítségére menjen, a hadtest fenmaradó részével a Chestres és Falaise közötti magaslatokon állást foglaltatott és azt futólagosan meg is erősíté oly célból, hogy abban a már nyomában képzelt túlnyomó ellenséggel a harcot felvegye; egyidejűleg a 8-ik lanciers-ezredet is Vouziersba rendelte vissza, a hadtest vonatát pedig útnak indította Rethel felé.

Ekközben Bordás tábornok megtudván, hogy Grand Préval szemben csak ellenséges lovas osztagok állanak, ismét előrenyomult a nevezett város megszállására; ámde nem sokára hadosztály parancsnokától, Dumont tábornoktól parancsot von a visszavonulásra s így a következő nap hajnalán az egész Dumont hadosztály Vouziers környékére vonult vissza, a hol a VII. hadtest többi csapatjai megtámadástól tartva, az egész éjjelt szakadó esőben a kijelölt állásban töltötték.

Douay tábornok azon jelentése folytán, hogy Grand Pré már is az ellenség birtokában van s hogy ő minden pillanatban ellenséges támadást vár, Mac Mahon augusztus 27-ikére, miután a menetnek ily körülmények között északkeleti irányban való folytatását felette veszélyesnek vélte, az egész sereggel Vouziers és Buzancy felé való előnyomulást, vagy azrczváltást délfelé határozott.

íme ismét egy igen érdekes képe és tünete a felderítő szolgálat mikénti teljesítésének; míg a német hadvezetőség hírszerző járőreinek jelentései alapján az összhelyzetről egy meglehetősen tiszta és világos képet nyer, addig a francia túlzott hírek nemcsak a VII. hadtestet ejtik izgalomba, hanem az egész sereget, és a főparancsnok elhatározására is mélyreható befolyást gyakorolnak; hogy az ily téves alapokon nyugvó elhatározás rendszerint más mint szintén téves nem igen lehet, azt hiszem fölösleges nyomatékosabban bizonyíthatunk.

A 3-ik hadsereg részéről a 4-ik lovas hadosztály Chálonst érte el és egyik századát a Mourmelon melletti táborba küldé, hogy a még használható készleteket birtokba ejtse; egy 40 lovas erejű különítmény a vasút szétrombolása céljából Epernayba rendeltetett. A württembergi lovasság St. Etienne au Templet, a bajor dsidás dandár Suippet érte el s végül a bal oldalon mozgó 2-ik lovas hadosztály Chavangeből Aulnayba vonult előre.

Az V. hadtest és a württembergi hadosztály nagyjában véve

megmaradt augusztus 25-én elfoglalt állásában, csupán az elővéd tolatott Vanaultba jobbra előre. A XI-ik hadtest pedig Thiéblemontban összpontosult.

A két bajor hadtest egyelőre a vett parancs értelmében megmaradt állásában.

A porosz trónörökös vezérkari főnökével, Blumenthal tábornokkal Lignyből Bar le Ducbe menvén, itt a nagy főhadiszálláson azon javaslatot tévé, hogy a fenálló viszonyokra való tekintettel, ne csak a két bajor hadtest, hanem hadserege fenmaradó része is északi irányba tereitessék, mely javaslatot úgy Moltke mint Vilmos király is elfogadván, ez által Moltkénak a hadműveleti irány változtatására vonatkozó terve az erőegyesítést illetőleg, mikép később Sedan előtt bebizonyult, igen czélszerű kiegészítést nyert.

Ennek folytán az I. bajor hadtest nyomban parancsot nyert, miszerint lefőzés után Erize la Petite-be, a II. bajor hadtest pedig, hogy Triaucourtba vonuljon. A kijelölt menetcélokat ezen hadtestek, vonatuknak nélkülözhető részét visszahagyva, igen vesződéses menet után, csak az éj folyamán, egyes csapatok csak másnap reggel érték el.

A porosz trónörökös délután 4 óraker új főhadiszállásából Revigny aux Vaches-ból a következő napra akként intézkedett, hogy hadseregének három porosz hadteste Vavray—St. Menehould vonalába jusson, a 4-ik lovas hadosztálynak Chálonsból Vouziers felé, a 2-ik lovas hadosztálynak pedig Chálonsba kelle vonulnia.

A nagy főhadiszállás e napon Clermontba jutott, a hol az estig beérkezett hírek alapján a Maas hadsereg vezérkari főnöke éjjel 11 óraker szóbeli utasításokat kapott, melyeknek értelmében másnap a további előnyomulást Damvillers felé folytatni, a Maas-átjárókat Dunnél és Stenaynél birtokba ejteni, a lovasságot pedig az ellenséges sereg jobb oldalába kellett irányítani.

A két bajor hadtest közvetlenül a nagy főhadiszállásból kapott parancsot, miszerint az észak felé tovább előnyomuló Maas hadsereget Nixéville és Dombasleig kövessék.

Végül Frigyes Károlynak parancs küldetett, miszerint körülzáró seregéből két hadtestet akként indítson Damvillers és Mangiennes környékére, hogy azok oda augusztus 28-ika folyamán beérkezzenek, szabad elhatározására bízván egyidejűleg, hogy erőcsökkenése folytán Metznek a Mosel jobb partján való körülzárásával esetleg hagyjon fel.

Ezek voltak nagyjában véve a parancsok, a melylyel a hadműködés iránya nyugat felől északi, sőt részben észak-keleti irányba tétetett át, a mi, mikép az éppen vázolt intézkedésekből is kitűnik, nem ment minden súrlódás és a csapatok nagymérvű megpróbáltatása nélkül. Sőt a hadvezetés eddigi nyugodt, csendes és rendszeres menete is más szint és alakot ölt; egyes seregtestek köz-

vétlenül a nagy főhadiszállásból veszik parancsaikat. Az augusztus 26-iki, de főképp a 27-iki csoportosítás két egymástól egészen határozottan különvált seregcsoportot tüntet fel, melyeknek egyikét a 3-ik hadsereg porosz hadtestei, másikat pedig az ennek szoros közelékéből kivált két bajor hadtest és a Maas hadsereg, valamint a szintén oda törekvő két metzi hadtest képezik. Ezen a viszonyok okozta új tömörülés esetleg alapul szolgálhatott volna egy új, a seregtestek száma tekintetében egyenletesebb seregebeosztáshoz, e helyett azonban a nagy főhadiszállás a Maas hadsereggel szorosabb érintkezésbe jutó idegen hadtesteket, semhogy annak közvetlenül alárendelné, inkább maga vezeti.

Augusztus 26-án este az arczczal immár északnyugat felé fordult német seregek arczvonala körülbelül 80 klm, mely előtt az előretolt lovas testek felderítő tevékenysége teljes mértékben és egészen a modern felfogásnak megfelelően jut érvényre. A lovas hadosztályok közül kettő, a 12-ik és 5-ik észak felé 35 klm szélességben, három pedig — a 6-ik és 4-ik lovas hadosztály, valamint a bajor és württembergi lovasság — nyugat felé 45 klm szélességben derít fel; jut tehát egy-egy lovas hadosztályra 15—18 klmnyi széles arczvonalsáv. A 2-ik lovas hadosztály izoláltan áll a baloldalban; közte és a 4-ik között meglehetősen széles, közömbös és így nem minden ok nélkül felderített terület van. A gárda lovas hadosztály e napon egyáltalában nem végez felderítő szolgálatot. A lovas hadosztályok észak felé 15—18, dél felé 30, nyugat felé 40 klmnyire vannak a gyalogság elé tolva. A felderítést a 12-ik, 5-ik és a 4-ik lovas hadosztály lovas századok és lovas járőrök által végezték, a 6-ik lovas hadosztály csak járőrök által eszközölteti és mindenesetre említésre méltó, hogy a legfontosabb jelentést a 6-ik lovas hadosztály egyik önálló járőre szerezte. A jelentő szolgálat nem működött mindig kifogástalanul: míg egyes jelentések 30—40 klmnyi távolságról 2—3 óra alatt érkeznek St. Menhouldbba, addig mások és éppen a legfontosabbak ugyanazon utat csak 12—24 óra alatt járnak meg, minek következménye, hogy a nagy főhadiszállás csak másnap reggel látja tisztán a helyzetet, a midőn az egyes seregtestek már majdnem útban vannak, vagyis a 26-iki jelentések már nem voltak értékesíthetők a 27-iki mozgatórendelések elrendelésére és szabályozására nézve, vagyis utóbbemlített napon még minden a damvillersi összpontosítás értelmében történik, holott most már, különösen a 6-ik lovas hadosztály jelentéséből nyilvánvaló lett, miszerint Mac Mahon serege 26-án még csak Vouziers-Attigny környékét érte el. További következménye a jelentések ezen elkésztett kézbesítésének, hogy a seregtestek 27-ike folyamán meglehetősen nagy jobbrahúzóást visznek végbe, hogy aztán 28-án megint csak balra előre térjenek le, miközben többrendbeli keresztezés kikerülhetetlenné vált. És mind ezen óriási torlódások

egytől-egyig a Maas hadsereg jobb szárnya és oldala előtti felderítésnek aug. 23., 24. és 25-ikén való elhanyagolásának róhatok fel, mely körülmény minden esetre tanulságos és intó például szolgálhat.

Augusztus 27-ike.

A Douay tábornoktól vett, Grand Prének az ellenség által történt megszállásáról szóló téves híre a *francia* seregnek e napon, mint már említettük, arcváltást kelle végrehajtania délfelé. A kiadott intézkedésekkel az I. hadtest a VII. hadtest támogatására Vouziersbe, az V. és mögötte a XII. hadtest Buzancy felé Châtillonba indított útnak. Az elrendelt menetek végrehajtása közben reggel 8 óra tájban azonban Mac Mahonnak tudomására jutván, miszerint Grand Prét a németek előtte való napon nem szálllották meg és hogy a VII. hadtest által várt megtámadtatás is elmaradt, ezen körülmény újabb elhatározásra bírja a tábornagyot, melynek értelmében a menetcéljüket már majdnem elért hadtesteket újból északnyugati irányba rendelte vissza. Éhez képest az I. hadtest Vandyból Vonqba, a XH-ik Châtillonból le Chénebe, a hova a tábornagy is áttevő főhadiszállását, vonult vissza; a VII. hadtest Vouziersnél, Bonnemain lovas hadosztálya Attigninál hagyatott, Margueritte lovas hadosztálya ellenben Ochesből Beaumontba rendeltetett. A 2-ik és 3-ik hadosztályával Châtillon és Belvillen át Briquenaynak, az 1-ső gyalog és a Brahaut lovas hadosztállyal Briulles sur Bâron át Buzancynak tartó V. hadtest, még mielőtt a módosító parancsot, hogy már Briullesnél megállapodjék, megkapta volna, Buzancy környékén ellenséges lovassággal ütközött össze.

Lovas ütközet Buzancynál.

1870. augusztus 27-én.

A Maas-hadsereg parancsnoka augusztus 27-ikére felderítés céljából a 6-ik lovas hadosztályt Vouziers, az 5-iket pedig Grand Pré és Buzancy felé rendelte előre, ellenben a Sommerance felé kirendelt gárda — és a Landres és Rémonville felé irányított százsz (12-ik) lovas hadosztálynak a Dun és Stenay felé előnyomuló XII. hadtest oldalmenetét kelle biztosítania.

Ezen parancsból kifolyólag a százsz lovas hadosztály 23-ik dandára augusztus 27-ikén a délelőtt folyamán Landresnél gyülekezett, az északi irányban előretolt 24-ik dandár 18-ik lovas ezrede Nouart felé lovagolt előre, a 3-ik lovas ezred ellenben a lovagló üteggel Rémonvillenél beérkezvén, 3 szakaszából álló elővédét Buzancy felé toltá előre. Ez utóbbtól vette délelőtt 11 órakor a 24-ik dandár parancsnoka a jelentést, miszerint előtte Buzancynál egy francia lovas ezred áll s hogy maga a város is meg van szállva az ellenség által. Ezen csapatok de Faily hadtestéhez tartoztak,

mely Bárt elérvén, annak közelében felvonult, a Brahaut lovas hadosztályt pedig Buzancyba toltá előre. Ez utóbbi 2 lovas századot az említett várostól délre kirendelvén és miután a város bejáraitól lóról leszállt lovasokkal megszállotta, hadosztálya fenmaradó részével a várostól északra foglalt állást.

A vett híre a 24-ik lovas dandár parancsnoka, *Senfft* tábornok, miután időközben 18-ik ezrede is bevonult Rémonville-be, immár egyesített dandárát Bayonvillen át Buzancy felé rendelte előre, maga pedig saját személyére az elővédhez sietett, melynek nyomban parancsot adott az ellenséges chasseurök megtámadására. Utóbbiak a nem várt támadás elől a szász lovasok által üldözötve, a városba húzódtak vissza. A szászok a bejáratokat védő chasseurök tüzelése daczára benyomulnak a városba, a hol a tülerős ellenséggel kézi tusára kerül a dolog, mely csakhamar a szászok hátrányára dőlt el. Most aztán a chasseurök mennek át támadásba, ámde a szászok egy másik százada a támadó, illetőleg üldöző ellenség bal oldalába kerülvén, ez mihamar ismét Buzancyba vettetik vissza, a hova most a szászok a bejáratoknál állást foglalt lóról szállt osztagok tüzelése folytán be nem juthattak.

Ekközben Brahaut délután 1 órakor hadtestparancsnokától visszavonulásra kapván parancsot, Buzancyt önként átengedte az ellenséges dandárnak, mely időközben Sivry mellett felvonulván, onnan ütege által néhány lövést intéztetett Buzancy felé. A szászok ez alkalommal veszteségüket 34 emberre és 27 lóra teszik; a francziák részén csak a foglyok száma ismeretes; állott pedig az de la Porté alezredesből és 12 chasseurből.

Ezen kis kaland után de Faily hadteste a Mac Mahontól vett parancs értelmében Chátillonba és Brioules sur Barba vonult vissza.

Hogy a tábornagnak ezen módosító parancsát előidézö újabb elhatározása mire vezethető vissza, az biztosan meg nem állapítható, de valószínű, hogy a jelentésből, miszerint az ellenség 25-én Grand Prét és Buzancyt még nem szállotta meg, újabb reményt vélt meríthetni arra nézve, hogy seregével Stenayn át még elvonulhat Montmédy felé. 25-én esti és 26-án reggeli elhatározásánál tehát a czél még ugyanaz, csak az eszközök változtak; 25-én este Douay rémlátómánya már oly közeinek festi Mac Mahon előtt a veszélyt, hogy abból már csak harcz árán vél kibontakozhatni, 26-án reggelre ellenben, mintha újra kitisztulna az ég, miből a tábornagy számára ismét a bántatlan elvonulhatás reménye fakad. Ámde a sok ide-oda menetelés pótolhatlan időveszteséggel jár, miközben a múlt napi rém újból és ezúttal még határozottabb formában jelenik meg a láthatáron. Sőt a míg első alkalommal a veszély nagyságának falravezett képe a tábornagy akaraterejét csak fokozni és aczélni látszott és azt csupán a kivitel módjának, a harcz vagy észrevétlen elvonulás megválasztása között teszi ingadozóvá, addig a második

ködfátyolkép hatása alatt az ingadozó immár csüggeteggé válik, a ki most már saját erejében sem bízik többé. On revient toujours á ses premiers amours (az ember első szerelmére mindig vissza-vissza tér) mondja egy francia példabeszéd. Mac Mabonnak sem sok kellett, hogy a ráerőszakolt tervnek, a Bazaine-nel való egyesülésnek következetes keresztülvitelétől, minek czélszerűségéről bensőleg meggyőződve amúgy sem volt, csakhamar elálljon és helyette ismét egyedül jónak és helyesnek vélt első gondolatához, a Párisba való visszavonulás eszméjéhez térjen vissza. Ily értelemben adta ki Mac Mahon augusztus 27-én este a következő napra szóló intézkedéseit, melyek szerint az I. hadtestnek Mazernyba, a XH-nek Vendressebe, az V-nek Poix-ba, a VII-iknek pedig Chagnyba kelle visszavonulnia, midőn hirül vévé, hogy de Failly és Douay hadteste az ellenséges lovassággal szorosabb kontaktusba jutott, hogy a szász trónörökös Verdun felől Buzancy irányában előnyomulóban van és hogy Bazaine augusztus 25-én még mindig Metznel állott, miről egyidejűleg a hadügyminisztert a következő távirattal értesíté: „A német első és második hadsereg, több mint 200.000 főnyi létszámmal Metzét zárja körül, kivált a Mosel bal partján. Egy 50.000 főre becsült csapattömeg állítólag a Maas jobb partján áll, hogy Metzbe való vonulásunkat megakadályozza. Vett hírek szerint a porosz trónörökös serege ma 150.000 fővel előnyomulóban van az Ardennek felé és állítólag már Ardenit érte el. Én több mint 100.000 emberrel Chéne-Populeuxnél állok. Augusztus 19-ike óta Bazainetől semminemű hirt sem vettem. Ha tovább elébe megyek, az első és második hadsereg részeinek támadásától kell tartanom és egyúttal a porosz trónörökös támadásának is ki vagyok téve, a ki minden visszavonulási vonalamat elvághatja. Holnap Meziéres felé közeledem, honnan visszavonulásomat a körülményekhez képest nyugati irányban fogom folytatni.”²⁸⁾

Erre a hadügyminisztertől éjjel 1 órakor ²⁹⁾ a következő távirat érkezett: „Ha Ön Bazainet cserben hagyja, Párisban kiüt a forradalom és Ön egyedül támadtatik meg az ellenség egész ereje által. Kifelé Páris majd megvédi magát; az erődítések elkészültek; igen sürgősen tűnik fel előttem, hogy Ön a lehető leggyorsabban Bazaineig juthasson. Nem a porosz trónörökös áll Chálonnsál, hanem a királynak egyik fivére egy elővéddel és tekintélyes számú lovassággal. Ma reggel két hirt közöltem Önnel, melyek szerint a porosz trónörökös belátván a veszélyt, mely az Ön megkerülő menete folytán-nemcsak a Bazainet körülzáró, hanem az ő saját seregét is fenyegeti, menetirányát változtatva, észak felé tért le. Ön 36,

²⁸⁾ Ezen és a következő táviratokat lásd Bazaine, Episodes 135. és 136. oldalán.

²⁹⁾ Kelt Párisban, augusztus 27-én éjjeli 11 órakor.

sőt talán 48 órával előbbre van nálánál. Önnel szemben csak a Metzét körülzáró erők egy része áll, melyek Chálonsból Metz felé irányított menete folytán indítva érezték magukat, hogy az Argonne-okig kiterjeszkedjenek. Reimsbe való mozdulata úgy ezeket, valamint a porosz trónörököszt is tévútra vezette. Itt mindenki át van hatva annak szükségétől, hogy Bazaine felszabadíttassék és így az Ön mozdulatait a legnagyobb érdeklődéssel kísérjük.“

Ezen távirat újból ingadozóvá teszi Mac Mahont elhatározásának keresztülvitelét illetőleg, sőt miután félórával később még egy újabb parancsot von, az végkép megpuhítja és engedékenységre bírja a tábornagyot, a ki ennek folytán a már kiadott visszavonuló parancsokat újból módosítva, még az éj folyamán a Metz felé való előnyomulást rendeli el.

Az utóbbemlített távirat ekképen hangzott: „A minisztertanács és a titkos államtanács nevében fölszólítom Önt, miszerint a porosz trónörökösst szemben rendelkezésére álló 36 órai időnyerését felhasználva, Bazainenek segítségére siessen. Vinoy hadtestét³⁰⁾ Meziéresnek útnak indítom.“

A *németek* részén a Maas-hadsereg parancsnoka a lovas hadosztályokat illető, előbb említett parancsokon kívül még elrendelte, hogy a XII. hadtest a baloldalba kitolt lovastestek leple alatt Dunnél a Maas jobb partjára keljen át és úgy az itteni, valamint a stenayi átjárót is szállja meg; a gárda hadtestnek Montfauconnál, a IV. hadtestnek pedig Verduntól nyugatra kelle beérkeznie.

Hogy a hadsereg parancsnokság intézkedéséből kifolyólag hogyan került a szász lovas hadosztály tulajdonképen a Búzancyba irányított 5-ik lovas hadosztály helyett a Brahaut lovas hadosztállyal kollízióba, azt már megemlítettük és itt a szász lovas hadosztály tevékenységét illetőleg még csak azt kell kiegészítőleg hozzáfűznünk, hogy a már előtte való napon Beaumont felé kiküldött lovas járőr 27-én reggel 4 órakor tülerős ellenség elől a hadosztály zöme felé volt kénytelen folytonos üldöztetés közepette visszahuzódni. Ezen, kivált a stenayi csoportra veszélyessé válható körülmény arra bírta a szász trónörököszt, miszerint a szász lovas hadosztályt még a délután folyamán a Beaumont menti helyzet felderítése céljából Nouart felé rendelje előre, a hova az késő este meg is érkezett. Helyét Rémonvillenél az egyidejűleg Sommeranceból odairányított gárda lovas hadosztály foglalta el.

Az 5-ik lovas hadosztály részéről a 11-ik dandár Grand Prét szállotta meg és Vouziersnél erős ellenséges csapattömegeket konstátált; a 12-ik dandár Champigneulle-ben, a 13-ik pedig, a szász lovas hadosztálybeli csapatokat felváltván, Buzancyban vonult lak-táborba.

³⁰⁾ A Parisnál alakult XIII. hadtest.

A 6-ik lovas hadosztály Vouziers-nál szintén nagyobb elleneséges csapattömegeket konstatált, melyeket maga a hadosztály parancsnok személyes szemrevétel alapján, legalább egy hadtestre becsült; valamennyi foglyul ejtett a Douay hadtesthez tartozónak konstatáltak. A hadosztály zöme Monthoisnál, az elővéd Savigny és St.-Moreinél éjjelezett.

A XII. hadtest zömével Dunt, a 48-ik gyalog dandárból, 1 lovas ezredből és 1 ütegből álló elővéddel pedig délután 3 órakor Stenayt szállotta meg. Említésre méltó, hogy a Beaumont felé küldött hírszerző járőr tévedésből Beaufortba lovagolt és így a 48-ik dandár parancsnoka csak véletlenül egy Stenayn átutazó belga embertől tudta meg, hogy Beaumontban Margueritte tábornok 3—4000 emberrel áll és hogy további 80—100.000 ember Le Chéne és Buzancy között foglal állást.

A gárda és IV. hadtest intézkedésszerűen Montfaucont és Verdun környékét érték el; a hadsereg főhadiszállása Malancourtba tetetett át.

A 3-ik hadsereg részéről az I. bajor hadtest Nixévillet, a II. bajor hadtest Dombaslet érte el, a bajor dsidás dandár eleinte csak Somme Pyig nyomult, egy este beérkezett parancs folytán azonban még az éj folyamán Ripont és Cernayba vonult. Az V. hadtest elővédé St.-Menehouldt, zöme Daucourt-t, a württembergi hadosztály Vieil Dampierret, a XI. hadtest Epenset és Givryt, a VI. hadtest Charmont-t érte el; a württembergi lovasság Tiloy és Somme Tourbeig, a 4-ik lovas hadosztály Sonainig s végül a 2-ik lovas hadosztály a Vitrytől 13 kmnyire nyugatra fekvő Cooleig vonult; a hadsereg főhadiszállása Revigny aux Vachesban maradt. Végül felemlítendő még, hogy a Frigyes Károly körülzáró seregéből útnak indított III. hadtest Etaint, a II. pedig Brieyt érte el.

Az e napon estig beérkezett jelentésekből a nagy főhadiszállás Clermontban az általános helyzetről már meglehetősen tiszta összbenyomást nyert. Nyilvánvaló lett ugyanis, hogy a chálonsi sereg még nem kelhetett át a Maas folyón, amennyiben a duni és stenayi átjárókat immár a saját csapatok szállották meg, valószínűnek látszott továbbá, hogy Mac Mahon eleinte Vouziers—Buzancy irányában támadásra gondolt, de hogy ezen szándékától alighanem újból elállott.

Ily körülmények között a német hadvezetőség a damvillersi összpontosítás eszméjét föladvá, mindkét seregnek tisztán északi irányban a Maas balpartján való előrevonását határozta el. Az augusztus 27-én este 7 órakor kiadott intézkedés értelmében, a következő napon el kellett érnie: a 3-ik hadsereg porosz hadtesteinek és a württembergi hadosztálynak a Laval—Malmy által jelölt vonalat, a II. bajor hadtestnek Viennet, az I. bajor hadtestnek Varennest, a gárda hadtestnek Banthévilét, a VI-iknak Montfaucont; a XH-iknek

állításában meg kellett maradnia. Augusztus 29-én a legelői említett 3-ik hadseregbeli seregtesteknek a Somme Py—Séchault által jelölt vonalig, a bajor hadtesteknek Grand Préig, a gárda hadtestnek Buzancyig, a VI. hadtestnek Banthévilleig, a XII-iknek pedig Nouartig kelle előnyomulnia. Az 5-ik és 6-ik lovas hadosztály további rendeletig a porosz trónörökös parancsnoksága alá helyeztetett, Frigyes Károlynak pedig távirati értesítés ment, hogy a Damvillers felé már útbá indított két hadtestét újból magához vonhatja.

Az augusztus 27-iki kölcsönös helyzet a következő feltűnőbb és érdekes jelenségeket mutatja: A német sereg szemmel láthatóan két különálló seregcsoportra szakadt, a Maas hadseregére és a vele legközelebb szoros érintkezésbe lépő II. és III., valamint a két bajor hadtestre és a 3-ik hadsereg fennmaradó részére; előbbi Damvillersnek tart, utóbbi majdnem egészen önállóan és függetlenül tisztán északi irányt vett, úgy hogy annak harczbavonása Damvillers környékén nem is lehetett szándékban, amennyiben oda bizonyára csak bekövetkezett döntés után érhetett volna. Ezen ketté osztottságot különben a 27-én este kiadott hadművelati intézkedés, a midőn már a damvillersi összpontosítás eszméje elejtetett, is fentartja, a mennyiben ez az említett két seregcsoportot augusztus 28. és 29-ikére is, és pedig az Aisne folyó által egymástól elválasztva, mintegy 46 kim. arczkiterjedéssel (Somme Py—Nouart) egymás mellé állítja.

Augusztus 27-én este a gyalog seregtestek arczkiterjedése, a Metz felől útban levő II. és III. hadtesttől eltekintve, alig több 15 kinnél, ellenben a mélységi tagozás a 70 klmt is meghaladja, ennek következménye, hogy 2, sőt néha több hadtest is egy és ugyanazon menetvonatra van utalva.

A felderítő lovas testek közül a Maas hadseregbeliek az arczvonal előtt Monthoistól Stenayig egy 40 kim széles, Monthois és Nouart között összefüggő leplet alkotnak; Nouart és Stenay között ellenben meglehetősen nagy a hézag, pedig a jobb szárny jelenleg is kiváló fontossággal bír s így bizonyára helyén lett volna már kezdettől fogva az egész száz lovas hadosztályt a stenay—beaumonti útra terelni. Eredetileg a hadsereg parancsnokság tulajdonképpen mindössze két lovas hadosztályt, az 5-iket és 6-ikat szánta felderítési célokra, kettő ellenben, a gárda- és 12-ik, ezek mögött hadtesteik oldalbiztosítékai és egyúttal bizonyos mérvben az elől levők támaszai gyanánt szerepelnek; majd a délután folyamán a 12-ik szintén az első vonalba lép. E szerint itt 1—1 lovas hadosztályra kereken 15 klmnyi széles felderítendő öv jut. A trónörökös seregcsoportjánál mintegy 75 klmnyi területen körülbelül 3 lovas hadosztályt kitevő lovas csapatok nyernek alkalmazást, jut tehát egyre-egyre átlag 25 klmnyi széles öv a felderítésre.

A két seregcsoport közül a legközelebbi időben az ellenség-

hez való viszonyához képest határozottan az északkeleti a fontosabb, feltűnő tehát, hogy a nagy főhadiszállás éppen most utal át innen két lovas hadosztályt a porosz trónörökös parancsnoksága alá.

Ha most már az ellenséges feleknek aug. 27-én este beállott kölcsönös helyzetét tekintjük, akkor a következő kép tárul elénk: A meglehetősen szűk téren egyesített francia sereg a legközelebbi, a németek által ugyan már megszállott Maas-átjáróktól, 35—40 km., vagyis 2 napi menetnyire van; valamivel nagyobb távolságra állanak Stenaytól a német északi seregszázadnak legtávolabban fekvő bajor hadtestei és így azon esetre, ha Mac Mahon Stenaynál erőszakosan akart volna magának utat törni, mindkét részen egyforma meneteljesítményeket feltételezve, a tábornagnak még most lehetőségében állott, miszerint a Maas mentén egyesítendő németeket túlerővel támadja meg, amennyiben az ő 100.000 emberével szemben német-résről augusztus 29-éig Stenay tájékán mindössze a XH-ik, a gárda és a IY-ik hadtest, összesen mintegy 80.000 főnyi létszámmal lett volna összpontosítható. A viszonylagos túlerő az összeütkezés első napján tehát Mac Mahon részén lehetett volna, míg azonban a tábornagy egyelőre további segítségre egyáltalában nem számíthatott, addig a németek napról-napra, sőt mondhatni óráról-órára újabb és fris erőket vonhattak magukhoz. Ezek szerint Mac Mahonnak elhatározása, hogy a Bazainenel való egyesülés eszméjét föladja, a kölcsönös helyzet és a viszonyok helyes mérlegelésén alapult. Hogy mindannak daczára engedett a hadügyminiszter parancs-zavának és a már eddig is annyi megpróbáltatáson átment seregnek újabb ellenparancsot adott, ezt már valóban csak végső kétségbeesésében és elkeseredésében tehetette, meg lévén győződve, miszerint seregével ekként biztosan és menthetetlenül egyenesen a halál torkába szalad.

Augusztus 28-ika.

Mac Mahon a párisi kormány sürgető parancsa folytán a menetek keleti irányban való folytatására kényszerítettén, a 27-én este Meziéres felé elrendelt visszavonulást³¹⁾ egy újabb, 28-ikára hajló éjjel kidolgozott, de csak e nap reggelén expediáit intézkedéssel ismét revokálta. Ezen legújabb keletű intézkedés szerint az V. hadtestnek Châtillon és Briulles sur Bârból Buzancyt át Nouartba, a VH-iknek Youziersből az előbbi követve, Buzancyba, a XII. hadtestnek le Chéneből la Basaceba s végül az I-nek Yonqból le Chénebe-kelle vonulnia. Bonnemain lovas hadosztálya Attignyből Grandes Armoisesba, Margueritte lovas hadosztálya pedig eredetileg Beaumontból Mouzonba, később azonban egy újabb módosítással Sommautheba irányítottatott.

³¹⁾ Lásd a 41. oldalon.

Az előnyomulás, illetőleg a most már legnagyobb fokban veszélyeztetett oldalmenet, e szerint nagyjában véve két nagy seregoszlopban, melyek mindegyike 2—2 hadtest erejű vala, rendeltetett el. A lovas hadosztályok egyike az északi oszlopnál nyerte beosztását, a másik, mely 27-én este Beaumontnál szintén az északi oszlop menetvonalán állott, körülbelül félútra a két seregoszlop élei közé rendeltetett. A külső, déli oldal e szerint teljesen ki van szolgáltatva az ellenséges lovas testek kénye kedve szerinti megfigyelésének és zaklatásának.

Hogy többet ne említsünk, az már csak valóban minden oldalmenet-intézkedés alfáját képezi, hogy a veszélyeztetett oldalba felderítés céljából lovasság, a közvetlen védelem és biztonság kedvéért pedig, a körülményekhez mért összeállítású oldalvédek, oldaloszlopok, még pedig állók vagy mozgók, tolassanak.

A módosító parancsot a hadtestek, kivéve a főhadiszállástól legmesszebb fekvő VII-iket, ugyan már a vonatok utbaindítása után, de még a csapatok elvonulása előtt kapták meg. Az utóbb említett hadtest Quatre-Champsban reggel 8 órakor vette kézhez az új parancsot, minek folytán nyomban visszafordult és a Bois de Boulton át vezető keskeny, rossz úton vonult Boulton aux Bois-ba, a hol a hadtest 2-ik és 3-ik hadosztálya a tartalék tüzérséggel nyomban táborba szállt. Az 1-ső hadosztály a már hajnali 2 óra óta Chagny felé elindított és időközben már le Chéneig jutott vonatok gyűjtése céljából Quatre-Champsnál maradt s így e napon már nem is csatlakozhatott hadteste zöméhez.

Az V. hadtest 28-án reggel szakadó esőben indult a l'Abadie hadosztállyal Châtillonból Boulton aux Boisnak, a hadtest fenmaradó részével pedig Briulles-ből Harricourt felé útnak. Boulton aux Boisba érve, de Failly tábornok jelentést vett, miszerint nagy ellenséges lovas- és gyalog tömegek déli irányból gyors előnyomulásban vannak Buzancy felé, melyet már csak alig néhány klmnyire közelítették meg; ennek folytán de Failly a l'Abadie hadosztály Maussion dandárát³²⁾ azonnal a Briquenay melletti fensikra tolta előre, a Göze hadosztálynak pedig parancsot adott, miszerint Harricourt tájékán vonuljon fel; a Lespart hadosztály egyelőre tartalék viszonyban maradt. Végül a lovasság felderítés és biztosítás céljából Báron át Buzancyba tolatott előre, melynek környékén az ott álló német 5-ik lovas hadosztály Redern dandárára bukkant, miből jelentéktelen csatározás keletkezett, mely után a porosz lovasság az éppen kézhez vett parancs folytán, mely az 5-ik lovas hadosztályt a porosz trónörökösnek utalta át, csakhamar elvonult Grand Pré feléi

Ekközben de Failly tábornok Harricourtnál Mac Mahontól le

³²⁾ Ezen hadosztály csak egy dandárból állott, a másik Bazaine-nél Metzben volt.

Chéneből a következő parancsot vévé: „Miután ránk nézve kiváló fontosságú, hogy a Maas folyón minél előbb átkeljünk, ennek folytán meneteljen hadtestével ma este amennyire csak lehetséges Stenay irányában előre. Az Ont követő Douay tábornok utasítva van, miszerint az Ön végső oszlopához csatlakozzék és hogy Báron túl táborba szálljon. Ha az ellenség Önt a nagy út elhagyására kényszerítené, ne mulassza el, azt Douay tábornokkal is közölni, hogy oszlopának éle ugyanazon irányt követhesse. Utunk Montmédy felé vezet, hogy Bazaine tábornagyot felszabadítsuk. A holnap Stenay ellen intézendő támadásnál erős ellentállásra legyen elkészülve. Én Stonne-ba megyek.“

Egy másik értesítéssel de Faily tábornok tudomásba helyezettett, miszerint szükség esetén Douay tábornok is parancsnoksága alá helyeztetik és hogy e tekintetben utóbbival érintkezésbe lépjen.

Ebből kifolyólag de Faily nyomban felszólítá a Boultonaux Boishoz ért Douay tábornokot, miszerint hadtestével az V-ikhez csatlakozzék, mire azonban ez kijelenté, hogy teljes lehetetlenség kimerült csapataival egyelőre tovább előre menetelni.

Miután pedig de Faily tábornok egyedül saját hadtestét gyengének tartotta arra, miszerint a Buzancynál álló ellenség ellen támadólag nyomuljon előre, bár ott, mint alább látni fogjuk, legfeljebb 1—2 ellenséges lovas dandárra bukkant volna, elhatározta, miszerint hadtestét, még aznap a műútról balra letérve, Bois-des-Dames-on át Beauclair- és Beaufortra vezetni előre.

Az elhatározott elvonulást a hadtest a Barnái hátvéd viszonyban visszahagyott Maussion dandár fedezete alatt csak délután 3 órakor kezdte meg, miközben a német gárda- és a szász lovas hadosztálynak egyes felderítés céljából nagyon közel férközött részei és a Grenier gyalog- és a Bernis dandár között kisebb-nagyobb összeütközésekre került a dolog. A hadtest élén menetelő Lespart hadosztály végre este 8 óra tájban elérte a Bois-des-Dames melletti fensíkoi, a hol aztán táborba szállt, a hadtest fennmaradó része ellenbeij már csak a belvali sikot érhetette el.

A VII. hadtest 1. hadosztálya Quatre-Champsnál, a 3. Belle-villenél s a fennmaradó rész Boultonaux Boishnál maradt, a többi seregtettek pedig szintén teljesen kimerülve és a szükséges tábori és egyéb eszközök nélkül érték el aznapra kijelölt menetcéljaikat; a XII. hadtest a Sommauthra elvonult Margueritte lovas hadosztály helyére saját lovasságát toltá Beaumontba előre.

A *németek* részén a Maas hadsereg parancsnoka a nagy főhadiszállásból vett utasítások folytán³³⁾ csak a lovas hadosztályok alkalmazása tekintetében intézkedett önállóan. E szerint a 12-ik lovas hadosztálynak Nouartból Beaumont felé kellett osztagokat előretolni; a gárda lovas hadosztály parancsot kapott, miszerint Re-

³³⁾ Lásd a 43. oldalon.

monville és Buzancy között foglaljon állást és utóbb említett helyet szállja meg, az ellenséget azonban ne szorítsa s végül az 5. és 6-ik lovas hadosztályok parancsnokai felszólították, hogy a trónörökösztől veendő további parancsig az ellenség jobb oldalát kísérik (?) és egyelőre a gárda lovas hadosztállyal összeköttetésben maradjanak.

A 6-ik lovas hadosztály parancsnoka reggel 3 órakor Monthoisban előőrseitől jelentést vevén, hogy a Vouziernél álló ellenség onnan elvonul, 5 óra 30 perczkor odafelé útnak indult hadosztályával. A hadosztály élezrede az elvonuló francia VII. hadtest hátvédét Balayig követve, megállapította, hogy ezen hadtest Quatre Champsnál áll. Az erről szóló jelentés délután V23 órakor ért a clermonti nagy főhadiszállásba. Később ezen hadosztály téves információk alapján azt jelenté, hogy Mac Mahon s a francia császár állítólag 4 hadtesttel Stenaynél áll.

Az 5-ik lovas hadosztály Redern dandára Buzancynál, mint tudjuk, a francia V. hadtest előretolt részeivel folytatott rövid csatározás után Grand Prébe vonóit el, míg a hadosztály fenmaradó része Monthoisba rendeltetett.

A gárda lovas hadosztály dsidás dandára reggel 9 órakor Buzancyba tolatott előre, a hol az elvonult Redern dandár helyett a francia V. hadtest megfigyelését vette át. Később a dandár zöme Bayonvillebe vonult vissza s Buzancynál mindössze 2 lovas századot hagyott hátra; a hadosztály fenmaradó része Rémonville-nél foglalt állást. Megfigyelésének eredményéről szóló jelentését, mely szerint nagyobb ellenséges testek a délelőtt folyamán déli irányban Buzancy felé nyomultak előre, ezen lovas hadosztály déli 12 órakor továbbította és ugyanaznap este 9 órára ért a nagy főhadiszállásba.

Ekközben az ellenség jelentéséről szóló hirre a szász lovas hadosztály egyik ezrede is megjelent Buzancynál, mely a közelben tanyázó francia táborokhoz igen közel férközvén, a fellármázott francia táborokból puska- és ágyútűzzel fogadtatott, mire az ezred Nouartba tért vissza. Az ezalatt és később is innen Beaumont irányában kiküldött járőrök mindenütt ellenséges csapatokra — a Sommauthe felé előnyomuló Margueritte lovas hadosztályra és a Bois des Damesnak tartó de Faily hadtestre — bukkantak, mely körülmény azon minden esetre nem leghelyesebb elhatározásra birta a szász lovas hadosztály parancsnokát, miszerint este felé egészen Andevanneig vonuljon vissza, a hova éjjel 10 órakor érkezett meg.

Első sorban a szász lovas hadosztály ezen kényszerítő szükség nélkül bekövetkezett visszavonulásának és talán nem eléggé erélyes tapogatódzásának előre felé tulajdonítható, hogy e napon este sem a Maas hadsereg parancsnoksága, sem a nagy főhadiszál-

lás legkevésbé sem volt tisztában a helyzettel, amennyiben a beérkezett jelentések homlokegyenest ellenkeztek egymással. Ezek egy része azt bizonyítgatá, miszerint erős francia oszlopok Beaumontból Autruchön át Vouziers felé vannak előny omulóban, más jelentések ellenben ép ennek ellenkezőjét, északkelet felé irányuló mozdulatokat konstatáltak.

Ezen különböző híresztelések kivált a XII. hadtestre hatottak nyugtalanítólag és a stenayi különítmény ennek folytán az egész éjjelt harcckészültségben töltötte.

A gárda és IV. hadtest a hadseregparancscsal kijelölt helyeket érték el; a hadsereg főhadiszállása Malancourtban maradt.

A 3-ik hadsereg részéről e napon a 4-ik lovas hadosztály Vouziers és St. Morei között lépcsőzetesen állott fel, a 2-ik lovas hadosztály pedig Suippet érte el.

A hadsereghez tartozó élhadtestek immár egy vonalba jutottak a Maas hadsereg véghadtesteivel és pedig elérte: a XI. hadtest Lávait és Courtemont, az V. Berzieuxt, elővédé Cernayt, a württembergi hadosztály Virginyt, a II. bajor hadtest Vienne le Châteaut, dsidás dandára Binarviliét, az I. bajor hadtest Varennest s végül a VI. hadtest a hadsereg főhadiszállásával St. Menehoudot.

E szerint a két hadseregnek augusztus 27-iki 70 klmnyi mélységi kiterjedése 28-án már 55 klmnyire tömörült össze; az előbbi keskeny arcvonal immár 50 klmnyi szélessé vált (Dun—Laval.)

A lovas seregtestek e napi állása annyiban mutat nevezetes képot, amennyiben a nagy főhadiszállás azon intézkedése folytán, melylyel az ellenséggel már szoros érintkezésbe jutott 5. és 6-ik lovas hadosztályt a 3-ik hadsereg körletébe utalta át, az ellenséggel közvetlen kontaktusban már csak a gárda lovas hadosztálynak Buzancyban álló része maradt; ellenben a legfontosabb körletből kivont és az Aisne balpartjára rendelt 5. és 6-ik lovas hadosztály, a velők egy és ugyanazon útvonalon levő 4-ik lovas hadosztályt közrefogva, majdnem ok és haszon nélkül öregbítik az ezen, már tulajdonképen az ellenség mozgadozásának körletén kívül eső területen és irányban alkalmazott lovas tömegeket.

Végül felemlítendő még, miszerint a nagy főhadiszállás oly időben, a midőn a helyzet bizonytalanságánál fogva kiválóan érdekében állott, hogy minél előbb az ellenség felől szerzett hírek birtokába jusson, a helyett hogy legalább a gyalogsági testek első vonalába ment volna előre, teljesen hátul, mintegy negyven klmnyire a lovas ság felderítő öve mögött, Clermont-en-Argonne-ban maradt, minek folytán az elől tett megfigyelésekről szóló jelentéseket csak 572—10 óra múlva, sőt egyeseket csak a következő nap délutánján kapja meg.

Ennek tulajdonítható, hogy a nagy főhadiszállás augusztus

28-án este 7 órakor mindössze a 27-én délig terjedő hírekre alapítva, vagyis azon feltételezés mellett állítja össze a 29-ikére szóló parancsot, hogy az ellenség előnyomulását a Maas felé alighanem feladva, északi irányban vonul vissza. Ezen parancs értelmében a seregeknek a jelzett napon általában Nouart—Búzancy—Vouziers vonaláig kellett volna előnyomulniok.

Miután ezen parancs szétküldetett, érkeztek be este 9 órakor a gárda lovas hadosztálytól a fentebb említett jelentések, melyekből nyilvánvaló lett, hogy az ellenség még mindig keleti irányban a Maas felé törekszik előre; a szász lovashadosztály visszavonulásáról stb. szóló később beérkezett hírek ezen feltevést még jobban megerősítették.

Ily körülmények között az este 7 órai parancs hatályon kívül helyeztetvén, éjjel 11 órakor a következő augusztus 29-ikére szóló intézkedés adatott ki; „Az ellenségnek Buzancynál jelentett megjelenése azon elhatározására vall, hogy Metz felmenteni igyekszik, feltehető, hogy e célból egy vagy két hadtest a Buzancyn át, Stenay felé vezető útra, míg a sereg többi részei attól jobban északra Beaumont-on át menetelhetnek. Nehogy az ellenség támadásra ingereltessek, mielőtt még német részen kellő számú erők összpontosítottak, a szász trónörökös belátására bizatik, miszerint három hadtestét egyelőre védő állásba, körülbelül Aincreville és Landres között, lehetőleg korán egyesítse. A Maas-vonalnak Duntól Stenay-ig terjedő megfigyelése továbbra is az oda kikülönített dandár feladata marad. — A bajor hadtestek holnap reggel 5 órakor indulnak, az I. Fléville-n át Sommerance-ba, a hova 10 órakor kell beérkeznie, a II. Binarville-on és Cornayn át St. Juvinba; az V. hadtest Montcheutinen át Grand Préra menetel. A 3. hadsereg többi hadtestei fölött ezen hadsereg parancsnoksága akként intézkedjék, hogy 30-án a szükséghez képest a döntésnél közreműködhessenek. Az offensívának a vouziers—búzán cy—stenay i útvonalig való folytatása egyelőre fentartatik, ami azonban nem zárja ki, hogy azt a Maas hadsereg, ha vele szemben csak gyengébb ellenséges erők állnának, mielőbb birtokába ejtse. — Ő felsége a király délelőtt 9 órakor egyelőre Varennesbe megy.“

Ezen intézkedésben tehát sokkal nagyobb mérvű óvatosság tükröződik vissza, mint az este 7 órakor keltnben, a mi esetleg alkalmat adhatott volna Mac Mahonnak, hogy egy megfelelő utóvédállásban vívandó harc árán serege számára vagy a Maason való átkelést kierőszakolja, vagy hogy azt egy határozott oldalkitéréssel észak-nyugat felé a majdnem biztosnak látszó végromlás veszélyéből szép szerivel kivezesse.

A 29-én esetleg bekövetkező csatához a fenti intézkedés szerint körülbelül 20 klmnyi széles harcterületen (Aincreville—Grand Pré) 4 hadtest az első, kettő pedig a második vonalba ren-

deltetett. Nevezetes továbbá, hogy a nagy főhadiszállás annyira nem tartotta kizártnak Mac Mahon részéről a támadólagos fellépést akár déli, akár délkeleti irányban, hogy arra való tekintettel még az eddigi a XII. hadtest által megszállva tartott Maas-átjárók esetleges felhagyását is kombinációba veszi. Ezen bizonyára helyén való óvatosságból tűnik csak ki egész valójában, hogy minő hatalma van háborúban mindenütt és minden alkalommal a támadólagos eszme megnyilatkozásának; a francia V. hadtest megjelenése Buzancy előtt elegendő volt arra, hogy a folytonos előretörekvés ösztönétől áthatott német hadvezetőséget a feltartóztatlannak látszó támadó műveletek közepette egyszerre, legalább időlegesen a védőleges magatartás szükségokozta eszméjével megbarátkoztassa; csak ezen parancs olvasása alkalmával tárul elénk egész valójában, hogy az augusztus 22-től 28-ig a francziák részén bekövetkezett sok ordre és contreordre okozta désordre nélkül, vagyis határozott, céltudatos és erélyes vezetés mellett, mennyire kezében volt Mac Mahonnak a lehetőség, hogy seregét az eleinte sötétben tapogatózó német seregek mellett, ha nem is mint talán szándékolva volt, észrevétlenül el, de azért talán mindössze csak jelentéktelen utóvédharcz árán Metz alá vezesse.

Augusztus 29-ike.

Augusztus 28-án este Mac Mahon stonnei főhadiszállásában azon jelentést vévé, miszerint Stenayt 150.000 főnyi ellenség tartja megszállva, mely az ottani Maas-hidat elrombolta. Miután a chálonsi sereg hadi-hidak felett nem rendelkezett, azonfelül pedig az is hírül érkezett, miszerint a németek már a vouziers—stenayi utat elérték, sőt részben északi irányban, azon túl is terjeszkedtek, ennek folytán a tábornagy elállott a menetnek Stenay irányában való további folytatásától és e helyett elhatározta, miszerint Mouzonnál vált partot a Maas folyón, hogy onnan menetét Carignanon át folytassa tovább Metz felé. Ez értelemben kiadott intézkedései szerint augusztus 29-én a XII. hadtestnek la Besaceból Mouzonba, az I-sőnek Chéneből Raucourtba, a VH-iknek Boulton aux Boisból la Besaceba, az Y-iknek Bois des Damesből és Belvalból Beaumontba, Bonnemain lovas hadosztályának Grandes Armoisesből Raucourtba s végül Margueritte lovas hadosztályának Sommautheból szintén Mouzonba kelle vonulnia.

Az I. és XII. hadtest, valamint a két lovas hadosztály mozdulatai intézkedésszerűen végre is hajtattak; a XII. hadtest déltájban a Maas folyón átkelven, Mouzonnál a carignani út mindkét oldalán ütött tábor; Margueritte lovas hadosztálya kissé lejjebb, Villers devant Mouzonnál kelt át a folyón s aztán Vaux és Moulinsig hatolt előre.

Az I. hadtestet menetében a saját vonatjárművek tartóztatták fel s így Raucourt-t csak este, a hadtestet hátvéd viszonyban követő Bonnemain lovas hadosztály pedig ellenséges lovasok által kísérve, csak éjjel érte el.

Még rosszabbul ment a VII. hadtestnél a dolog; a reggel hírszerzésre kirendelt lovas osztagok ellenséges dsidásokkal ütköztek össze, magánhírek pedig azt rebesgették, miszerint Grand Pré és Buzancy között 12.000—15.000 lovas sok tüzérséggel áll. Ily körülmények között Douay tábornok a Quatre Champnsnál álló Conseil Dumesnil hadosztályt az ott levő vonatokkal egyenes irányban Pierremontnak indította útnak és hogy ennek a hadtest többi része előtt kellő tényerést engedjen, a Boulton aux Bois és Bélié viliénél álló csapatoknak csak reggel 9 órakor engedte meg az indulást. Az ellenség közelségére való tekintettel az utóbb említett csapatok következőleg alakították meg a menetoszlopokat: magán az útvonalon legelői a tüzérség, utána a kis vonat (bagages), ezután pedig a nagy vonat (convois) nyerte beosztását; a gyalogság és lovasság az úttól kétoldalt szakaszoszlopokba alakítva kísérte járműveit; legvégül hátvédviszonyban az Ameil lovas hadosztály következett.

Midőn aztán az ekként elrendelt felette nehézkes előnyomulás folyamán néhány ellenséges lovas osztag tényleg felbukkant a látóhatáron, Dumont tábornok indítatva érezte magát, miszerint hadosztálya menetét beszüntesse és harczhoz fejlődtesse. A színhelyre ért Douay tábornok csakhamar átlátta, hogy itt csak alárendelt ellenséges osztagokról lehet szó, minek folytán a menet folytatását rendelte el. St. Pierremont tájékán egy ellenséges dsidás osztag észrevétel nélkül a convoisra vetette magát és bár ezen támadás néhány gyalogsági ösztüzzel csakhamar visszaveretett, a pillanatnyi meglepetés még is nagy zavart és konsternációt keltett a járművek soraiban. Ezen gyakori zaklatások és a keskeny róz utak a menetet végtelen fárasztóvá tevék, úgy hogy a hadtest délután 5 óra tájban teljesen kimerülve ért Oches tájékára, a hol Douay tábornok a táborba szállást rendelte el és pedig az 1. és 2. hadosztálylyal és a tüzértartalékkal a helységtől északra, a 3-ik hadosztálylyal az attól délkeletre elterülő magaslatokon. A vonatok a helységben, a csupán egy kijáráttal bíró keskeny úton, töltötték az éjjelt.

Az V. hadtest különös véletlen folytán nem kapta meg a 29-ikére szóló parancsot, amennyiben a parancsot áthozó vezérkari tisztet, marquis de Grouchy kapitányt útközben az ellenség elfogta. A reggeli órákban beérkezett jelentések mind arra vallottak, hogy a Nouart menti magaslatokon egy ellenséges lovastest tüzérséggel táboroz, ellenben, hogy Beauclair még ment az ellenségtől. Erre való tekintettel, *de Failly* tábornok a korábban vett utasítások szellemében délelőtt 10 órakor a menetnek keleti irányban két oszlopban való folytatását rendelte el. A déli, Bois des Damesből Cham-

pyn át Beauclairbe irányított oszlop a Lespart hadosztályból és az előtte menetelő Brahaut lovas hadosztályból alakult; a másik, a Goze és Labadie hadosztályokból és a hadtest tüzértartalékából alakított oszlop Belvalból a bois-des-damesi fensík kikerülésével Beaufortnak tartott. A menet délelőtt 11 órakor vala megkezdendő.

Amint a déli oszlopnak elővédé délelőtt 11 óra után a bois-des-damesi magaslatokon bontakozni kezdte, Nouart irányából előbb lovasság, majd tüzérség és gyalogság által is megtámadtatott, miből a nouarti ütközet fejlődött ki, melyről alább leendő szó, mivel előbb a németeknek időközben végrehajtott mozdulatairól kell néhány szót szólnunk.

A nagy főhadiszálláshoz hasonlóan augusztus 28-án este a Maas hadsereg parancsnoksága is azon hiszemben volt, miszerint Mac Mahon serege most már északi, illetőleg nyugoti irányban visszavonulóban van.³⁴⁾ Ezen feltevést biztosan megállapítandó, a szász trónörökös a következő napra a gárda lovashadosztályt le Chêne irányába rendelte előre; a 12-ik lovas hadosztálynak a gárda lovas hadosztályt ugyanazon irányban kellett követnie s mindkettejük támogatására a gárdahadtestnek egy elővédet reggel 7 órára Rémonvillebe kellett előretolnia. Vagyis egyszóval a szász trónörökös a bizonytalan helyzet felderítése céljából néhány hírszerző járőr és különítmény által széles arcvonalban eszközendő felderítés helyeit, két egymás mögé tömörített lovas hadosztály által csupán egy irányban meghatározott pont felé úgynevezett erőszakos szemre vételt hajtat végre, a többi seregtestek mozdulatait ezen szemre vétel eredményétől tevén függővé.

Időközben éjfél tájban beérkezett a nagy főhadiszállásnak augusztus 28-án este 7 órakor kelt augusztus 29-ikére szóló *első* intézkedése, melynek alapján a szász trónörökös, daczára annak, hogy ekkor már újabb jelentések az ellenség előnyomulásának keleti irányban való folytatását jelezték, azon elhatározásra jutott, miszerint három hadtestét Buzancy — Nouart felé rendeh előre. Ámde még a menet megkezdése előtt, 29-én reggel 4 órakor beérkezett a nagy főhadiszállásnak *második* intézkedése,³⁵⁾ mely a szász trónörökös elöbbeni szándékának felhagyására és a következő utasítások kiadására bírja:

„A gárda hadtest a Rémonvillebe előretolt elővédet a Barnái szemrevételező gárda lovasság felvétele céljából ott állva hagyja; a hadtest zöme Banthéwillenél készülségi állásban marad. A XII-ik hadtest Dunnél korán átkel a Maason és Cléry le Grand és Ainreville között foglalt állást; a 12-ik lovas hadosztály egy Villers devant Dunbe előretolandó elővéd védelme alatt Nouart felé derít

³⁴⁾ Lásd az 50. oldalon.

³⁵⁾ Lásd ugyancsak az 50. oldalon.

föl.³⁶⁾ Miután a Maas Dun és Stenay között szintén csak *megfigyelendő*, a 48-ik dandár a folyam mentén fölfelé bevonható;³⁷⁾ a IV-ik hadtest egyelőre Nantilloistól északra fekvő állásba vonul. A vezénylő tábornokok reggel 8 órakor az Amerevillétől délre fekvő magaslaton gyülekeznek.“

Utóbb említett helyen a szász trónörökös azon célból, hogy „hadserege balszárnya előtt az ellenséggel való érintkezés teljessé váljék és hogy mindenekelőtt a Beaumont körüli viszonyokról tiszta képet nyerjen“ az előbbinél még nyomatékosabb, úgyszólván egészen hadseregének részvétele melletti erőszakos szemrevévelt rendelt el, a mety a nagy főhadiszállás intencziói ellenére és daczára annak, hogy maga a szász trónörökös is kijelenté, miszerint az általa elrendelt mozdulatoknak célja csupán csak az ellenség viszonyainak *felderítését* célozza, míg a tulajdonképpeni *támadást* a legfelsőbb had vezetőség csak a következő napon szándékolja, —igen könnyen már aznap a legkomolyabb, többé vissza nem szíható összeütközésre vezethetett volna az izolált német 4-ik és a chálonsi hadsereg között, mely utóbbi esetleg tömören felzárkózva is állhatott volna Nouart és Beaumont között.

A kiadott intézkedések lényegileg a következőket tartalmazták: A gárda lovas hadosztály Boulton aux Bois és Authon át a le chéne — beaumonti útig és az utóbb említett helyig nyomuljon előre; az 1-ső gárda gyalog hadosztály és a hadtest-tüzérség számára Buzancy, a 2-ik gárda gyalog hadosztály számára Thénorgues jelöltetett ki menetcéllul; a 12-ik lovas hadosztálynak Nouart és Oches-on át kellett a fentebb említett útvonalat elérnie; támogatására a XII. hadtest elővédé ugyanezen irányban volt előretolandó, míg annak zöme Nouart felé, a IV. hadtest pedig Remonvilleba és Bayonvilleba irányított; utóbb említett hely felé indult a hadsereg parancsnoksága is útnak.

A gárda lovas hadosztály részéről Beaumont felé kiküldött járőr Sommauthe-nál egy lovassággal ellátott pihenő franczia gyalog dandárt konstatált, a Boulton aux Bois felé tartó különítmény pedig Germonnt tájékán az egy járőr fedezete alatt de Faiily tábornokhoz törekvő marquis de Grouchy vezérkari századost ejtette foglyul, ki nek írásai nemcsak Mac Mahonnak augusztus 29-ikére kiadott intézkedését tartalmazták, hanem a chálonsi seregnek augusztus 23-tól mostanáig terjedő hadműveleteiről is meglehetősen teljes és tiszta

³⁶⁾ Most tehát ezen lovas hadosztály már nem a gárda lovasság mögött, hanem kétségkívül helyesebben a mellett nyer alkalmazást; megjegyzendő azonban, hogy mindkettejük felderítendő körletek helyett csak egy-egy pontot kapott irányul.

³⁷⁾ Ellentétben áll a nagy főhadiszállás intézkedésének idevonatkozó részével (1. az 50. oldalon), mely az említett dandárt bizonyára nem ok nélkül helyén hagyandónak jelezte.

képet nyújtottak. Egy 2 lovas századból álló különítmény továbbá Boulton aux Boistól kezdve a St. Pierremont felé visszavonuló francia VII-ik hadtestet követte, ott pedig annak táborbaszállását figyelte meg; az erről szóló jelentés délután háromnegyed négy órakor érkezett a főhadiszállásba.

Midőn a gárda hadtest déltájban 1-ső hadosztályával Búzancy-nál a 2-ikkal pedig Thénorgues-ba érkezett, a gárda lovas hadosztály pedig Harricourtnál foglalt állást, Nouart felől egyszerre ágyudörgés Ion hallhatóvá. Ily körülmények között a gárda hadtest parancsnoka, Württembergi Ágost herceg, kétségben volt az iránt, hogy mit tévő legyen; megtámadja-e az előtte alig néhány kilométerre elvonuló francia VII-ik hadtestet, avagy Nouart felé elvonulva, segítségére menjen harczbakeveredett baj társainak s így magatartására nézve előljáró hadseregparancsnokának véleményét és rendeletét kérte ki, honnan délután negyed 3 órakor azon parancs érkezett, hogy a gárda e napon csak bari és buzancyi állásának megtartására szorítkozzék és csak az összeköttetést tartsa fenn a visszavonuló ellenséggel. Viszont a Nouart felé való elvonulásra csak azon esetben veendő majd parancsot, ha ott a harcz várakozás ellenére nagyobb mérvet öltene.

A nouart (bois-desdamesi) ütközet.

1870. évi augusztus 29-én.

A Maas hadsereg parancsnoka által reggel 8 órakor Aincreviliénél kiadott intézkedés értelmében a XII-ik hadtest parancsnoka mindenekelőtt a szász lovas hadosztálynak adta ki a parancsot, hogy a már az Írásbéli hadseregintézkedéssel elrendelt irányban Andevanneból Nouart és Ochesson át a le chéne — beaumonti út felé deríttessen fel. Ebből kifolyólag a nevezett lovas hadosztály parancsnoka, tekintettel arra, hogy egyik lovas járőre a kora reggeli órákban Nouartnál gyalogsági tüzet kapott, egyelőre csak a 3-ik lovas ezredet tolta Barricourt felé előre, a hadosztály fenmaradó részével pedig mindaddig, míg a hadtest előretolandó elővédé Nouart-t meg nem szállj a, Andevanne-nál maradt.

Ezen, a 102. és 103. gyalogezredekben álló 46-ik dandárból, az 1-ső lovas ezredből, valamint 1 könnyű és 1 nehéz ütegből alakított elővéd reggel 8 órakor érte el élével Villers devant Dunt és mivel egyik előreküldött járőre Nouartnál szintén tüzet kapott, a gyalog dandár s egyúttal a különítmény parancsnoka, Seydlitz ezredes egy lovas századot Montigny, a fenmaradó 3 lovas századot pedig Fossén át St. Pierremont felé rendelte előre, ahol az a francia VII-ik hadtest jelenlétét megállapítván, onnan a délután folyamán Buzancy-nak vette irányát. A míg tehát a lovas hadosztály, amely-

nek inkább feladatához tartozott volna az arczvonaltól előtti tértnyerő felderítés, a gyalogsághoz tapadt, addig a hadtest-elővédhez beosztott különítmény-lovaság ettől messze eltávolították és így annak céljaira nézve a küszöbön álló harc alatt tulajdonképpen veszendőbe megy, a mi a jelen esetben csak azért nem járt károsabb következményekkel, mivel a lovas hadosztálynak fentebb említett előretolt ezrede szintén kéznél volt.

Ez utóbbi most, miután a 46-ik gyalog dandár egyik százada Nouart-t megszállotta, Champy felé előrelovagolt ugyan, de ott tüzet kapván, újból visszavonult.

Ekközben a francia déli oszlop Brahaut lovas hadosztálya a 12-ik chasseur á cheval ezreddel az élen és az ezt követő 5-ik lanciers ezreddel déltájban a Champy és Beauclair között elfolyó R. de Wiseppen átkelven, a Bois de Nouart felé tartott, mire Seydlitz ezredes a 102-ik ezred 3-ik zászlóalját a két üteggel a nevezett erdő felé indította útnak. Ezek tüze elől Brahaut lovas hadosztálya újból a Wiseppe túlsó partjára húzódott vissza.

A lovas hadosztály harmadik ezrede, az 5-ös huszárok, a mellékük adott két löveggel az északi oszlop menetvonalának felderítése céljából már korábban Beaufort felé indítottak el.

Az ellenség fel- és harczielérése Nouart környékén arra indította *de Failly* tábornokot, miszerint további előnyomulását keleti irányban beszüntetve, mindenekelőtt a Lespart hadosztályt Champigny körül és attól délnyugatra harchoz fejlődtesse, egyidejűleg a L'Abadie hadosztályból (tulajdonképpen csak Maussion dandárából), a Gőze hadosztályból és a tüzértartalékból alakult északi oszlopnak parancsot küldött, miszerint lehetőleg gyorsan szintén a kifejlődő harc színhelyére siessen.

A Lespart hadosztály a vett parancshoz képest következőleg fejlődött harchoz: A 17. sorgyalog ezred Petit és Grand Champy t szállotta meg, a honnan egy erős csatárvonalt a Wiseppe felé tolt előre; ezen ezredtől jobbra, Grand Champy és a bois-des-dames—nouarti út között a Fontanges dandár másik, 68. sorgyalog ezrede fejlődött harchoz. A tüzéség zöme a Bois-des-Dames és Champy között elterülő fensikra rendeltetett. A Fontanges dandártól még tovább jobbra, az említett úttól nyugatra elterülő erdős magaslatokat az Abbatucci dandár szállotta meg és pedig a 27-ik sorgyalog ezred egyik zászlóaljával, a 19-ik vadász zászlóaljjal és a 30-ik sorgyalogezred 1-ső zászlóaljával az első, a sorgyalog ezredek 2—2 zászlóaljával pedig a második harc vonalban, mely utóbbi mögött csakhamar egy üteg is állásba vonult. Ezen harczielállítás balszárnyát a Forges de Meaucourt tájékára visszavonult Brahaut lovas hadosztály fedte.

Evvel szemben a szász seregtettek helyzete a délutáni első

órában a következő volt:³⁸⁾ A 46-ik gyalog dandár a Nouart és Tailly közötti magaslatokon a 102. ezreddel az első, a 103-ikkal a második harcvezonalban, a két üteg pedig az arcvezonal előtt vonult fel; az elővéd lovassága mint tudjuk, Montigny illetőleg St. Pierremont felé vala útban. A lovas hadosztály 3-ik ezrede BarriouH és Nouart között, zöme még mindig Andevanne-nál állott. A XII. hadtest zöme, a 45. és 47-ik dandár, élével az Arbres de Tailly (/^ 1008.) magaslatot, a Stenay felől bevont különítmény pedig — a 48-ik dandár, 1 lovas század³⁹⁾ és egy üteg — Dunt érte el.

Miután az ellenség erejét földött felállításánál fogva megállítani nem lehetett, a XII-ik hadtest parancsnoka az elővédnek kevéssel dél után meghagyta, miszerint a nouarti magaslatok megszállva tartása mellett Champy felé támadásra nyomuljon előre, hogy ezáltal az ellenség fejlődésre kény szeretessék. Ezen parancs fontán a 46-ik gyalog dandárnak második harcvezonalban álló 103-ik ezrede a Wiseppe patak balpartjára rendeltetett, a 102-ik ezred ellenben megmaradt elfoglalt állásában a Nouart és Tailly közötti magaslatokon. A 103-ik ezredből mindenekelőtt a 3-ik és utána a 2-ik zászlóalj kelt át ellenséges lövegtűzben a Nouarttól keletre fekvő malomnál a Wisuppen, minek megtörténte után a 3-ik zászlóalj II ik és 12-ik százada a Nouart-tól északra fekvő erdős kúp felé, a 10-ik század pedig Champy déli szegélyének tartott; a 9-ik század egyelőre tartalékviszonyban maradt. Az első vonalban levő 3 század, kivált pedig a 11-ik és 12-ik, csakhamar oly pusztító oldal-tűzbe jutott, hogy rövid idő alatt mindhárom századparancsnok és még ugyanannyi alantós tiszt is harczon kívül helyeztetett.

A 2-ik zászlóalj a 3-iktól jobbra, szintén Champy felé tartott és pedig a nevezett helységtől délre fekvő és az ellenség által csak gyengén megszállott erdőcske felé; ezen zászlóaljnak szintén egy százada, a 7-ik század maradt vissza tartalék viszonyban. Miután ezen harczcsoport nemsokára Champyból előretörő túlnyomó ellenséges gyalogsággal szemben találta magát, annak támogatására a 3-ik zászlóaljnak tartalékban visszatartott 9-ik százada is a jobb szárnyra rendeltetett. Azonban még ez sem igen sokat lendíthetett volna a dolgon, ha az 1-ső zászlóalj 3 százada⁴⁰⁾ futó lépésben még idejekorán szintén be nem érkezett volna; ezen zászlóaljnak 2-ik százada mint jobb oldalvéd a Petit Champytól délkeletre fekvő erdős kúpnak vette irányát. Ilyenformán sikerült a francia 17-ik ezrednek egyes részei által végrehajtott támadó lökemét megállítani, úgy hogy aztán az előretört francia rajok ismét Champy szegélyéig húzódtak vissza. Az e szárnyon ekként keletkezett komolyabb

³⁸⁾ Lásd a VII. számú ütközettervet.

³⁹⁾ 3 lovas század a felderítés folytatása céljából továbbra is Stenaynél maradt.

⁴⁰⁾ A 3-ik század Nouart-t tartotta megszállva.

összeütközés egyszersmind arra indította a Taillytól nyugatra fekvő magaslaton álló hadtest parancsnokot, *György* szász herceget, hogy a III/102-ik zászlóaljbat, továbbá a legközelebb beérkező üteget, a 2-ikat és 4-iket, szintén haladéktalanul az első vonalba rendelje előre.

Miután az ellenséges állás kiterjedése újabb és újabb csapatok bevonása által folyton nagyobbodott és ennek folytán az abból kifejtett tűzhatás is mindig érzékenyebbé vált és azonfelül a jobb oldalból azon jelentés érkezett, miszerint a francziák Beauclair és Halles helységeket erősen megszállva tartják, a mi különben csak annyiban felelt meg a valóságnak, amennyiben a Brahaut lovas hadosztály egyik huszár ezrede mint fentebb említettük, arra felé czirkált, — és mivel végre a magasabb hadvezetőségnek különben sem állott szándékában e napon komolyabb összeütközést kezdeményezni, *György* szász herceg délután 3 óra után parancsot adott a 46-ik dandárnak a harc félbeszakítására és hogy ennek megtörténte után ismét a Nouart és Tailly közötti magaslatra húzódjék vissza.

Ezen művelet annál könnyebben vala végrehajtható, mivel *de Faily* tábornok időközben Mac Mahontól, a ki csakhamar értesült marquis de Grouchy vezérkari százados elfogatásáról, újabb parancsot kapott a Beaumont felé való visszavonulásra, a mit hadtestével nyomban meg is kezdett. Ezen Sommauthe és Belvalon át végrehajtott visszavonulás fedezése céljából a Maussion dandár 4 üteggel a bois-des-damesi fensíkon, az időközben Fössé környékére ért Gőze hadosztály Nicolas dandára pedig a Belváltól délre fekvő magaslatokon foglalt állást. Miután egyidejűleg a harciba jutott német osztagok részén is meg volt a hajlandóság, hogy lehetőleg szép szerivel kivonják magukat minden komolyabb összetűzés eshetősége alól, viszont a francia csapatoknak harczból való kivonása és visszavonulása sem ütközött jelentékenyebb nehézségekbe. *De Faily* hadtestének zömével még az éj folyamán, *UÁbadie* tábornok ellenben a visszavonulást fedező és Fössé és Nouart környékéről este 9 óra tájban elindult két dandárral s a tűzéréssel csak augusztus 30-án reggel 5 órakor érhetette el Beaumont körül kijelölt táborhelyét s így mintegy 10 kim. megtevésére kerek 8 órára vala szükége.⁴¹⁾

⁴¹⁾ Hogy a hadtest minő állapotban jutott Beaumontba, arról a következő sorokból igen hű képet alkothatunk magunknak: „ . . . Aucune sérieuse précaution ne fut prise. Les régiments, les brigades, les corps arrivèrent à Beaumont, sans ordre, en pleine nuit s'établirent, comme ils purent autour de cette petite ville, comptant, les uns sur les autres sans former de grand' gardes, sans envoyer de reconnaissances de cavalerie, absolument, comme si l'on était à cent lieues de l'ennemi tandis qu'on avait laissé l'avant-garde

A harcز félbeszakításának idején a németek részén már a XII-ik hadtest zöme is közel ért a harcز színhelyéhez és a 45-ik dandár a harcزban álló 46-ik balszárnya mögé, a 47-ik dandár pedig a hadtest tüzérséggel Taillytól délre állott fel; a 48-ik dandár ez időtájt még nem érte volt el teljesen Villers devant Dunt.

A már korábban említett jelentések Beauclair és Halles erős ellenséges megszállásáról arra indították György herceget, miszerint a 47-ik dandárt a 45-ik helyére tolvá, ez utóbbit két lovas századdal és néhány üteggel egy njobb erőszakos szemrevételforma művelet végrehajtása céljából Beaufort, Beauclair, Halles és Montigny felé indítsa útnak. A csapatok a felázott talajon és a végtelenül siirii s ennek folytán csak nehezen áthatolható erdőkön át este 8 óra tájban el is érték az említett helységeket, s ekkkor nagy csodálkozásukra azt vették észre, hogy Montigny—Beaufort között az ellenségnek se hire, se hamva. Az erről szóló jelentésre a kirendelt különítmény parancsnoka, Montbé tábornok parancsot von, miszerint csapatjaival újból a hadtest zöméhez Nouart környékére vonuljon be. Ha meggondoljuk, hogy annak konstatálására, van-e vagy nincs ellenség Beaufort—Montigny tájékán, egy-két újabban kiküldött járőr vagy hírszerző különítmény is elegendő lett volna, sőt talán ebbeli feladatát gyorsabban is oldatta volna meg, úgy hiszem nem túlozunk, ha ezen műveletet az abban részt vett csapatok oknélküli és hiábavaló fárasztásának minősítjük.

A 45-ik dandárral egyidejűleg délután 4 óra körül a 12-ik lovas hadosztály is parancsot kapott, miszerint a harcزban állott ellenség jobb szárnyát megkerülve, Beaumont környékén iparkodják a viszonyokat felderíteni; melléje támogatásul a 102-ik ezred rendeltetett. Ámde a lovas osztagok Nouart és Fössé között mindenütt ellenséges gyalogságra bukkanván, keresztül nem hatolhattak; csupán 1—2 járőr vergődhetett keresztül Belval és St. Pierre-mont környékéig, a hol az ott levő ellenséges csapattömegeket konstatálták s így a szász lovas hadosztály ismét csak részben felelt meg ismételten kitűzött feladatának, melyet, — ha Fossénál kissé jobban nyugatra kitért volna, avagy hogyha Beauclair—Beauforton át nyomult volna előre, vagy pedig, — a mi még leginkább megfelelt volna — ha már eredetileg Stenay-ig és attól északra előre tolatván, innen iparkodott volna a chálonsi sereg echiquierjének oldala és háta ellen felderítőleg hatni, teljes mértékben oldhatott volna meg. így azonban éjjelre megint csak a gyalogság védő szárnyai mögé, Les Tuileries-be húzódott vissza. A szász hadtest gyalogságának és

allemande, on ne pouvait l'ignorer, à une dizaine de kilomètres en arrière. — Les bataillons et les régiments des trois divisions, ainsi confondus, s'endormirent paisiblement. Les hommes étaient fatigués de la journée. (Wimpffen, Sedan, 132. oldal).

tüzérségének zöme Tailly- és Barricourtnál, a 48-ik dandár Villersdevant Dunnél töltötte az éjjelt. A Montignytól Beauforton át Nouartig terjedő előőrs vonalat a 102-ik és 108-ik gyalog ezred, a 17-ik dandár ezred és még néhány lovas század szállotta meg. Estefelé végre helyreállott a Stenaynál visszahagyott 3 lovas századdal is az összeköttetés.

A 4 órai harc alatt a németek halottakban 1 tisztet, 72 főnyi legénységet és 5 lovat, sebesültekben 13 tisztet, 276 főnyi legénységet és 4 lovat vesztek, mely veszteségek majdnem kizárólag a 103-ik ezred rovására esnek, úgy hogy ennél a veszteség százalékokban kifejezve 14,5%-nak felel meg.

Az első lovas ezred 1 embert és 5 lovat, a harc balépett tüzérség pedig egyáltalában semmit sem veszett.

A francziák részén a 17-ik ezred tisztjeiben 1 halottat és 6 sebesültet, legénységben pedig mintegy 150 embert vesztek; legérzékenyebb volt az 1-ső zászlóalj 1. és 2. századának vesztesége, melyek legénységük egy harmadát hagyták a csatatéren. A 68-ik ezred vesztesége: 1 tiszt és 52 főnyi legénység; a 27-ik ezredé: 1 tiszt és 9 főnyi legénység; a 30-ik ezrednél végre 10 ember helyezettett harcra kívül. A veszteségek összege eszerint 9 tisztra és 221 főnyi legénységre rúgott.

Megjegyzések a nouarti ütközethez.

Az ütközet, illetőleg a támadás elrendelésére a szász XII. hadtest parancsnokát az ellenség felől szerzendő hírek készítették. Eltekintve attól, hogy hírek szerzése a legkritikább esetben szolgálhat egy nagyobb mérvű összeütközés jogos indokául, a jelen esetben a támadás elrendelését már azért is, mivel az a felsőbb helyről nyert meghagyásokkal határozottan ellenkezett, másodszer pedig, mivel annak elrendelése idejében az ellenség már amúgy is tekintélyes erőt, gyalogságot, lovasságot és tüzérséget, még pedig jelentékeny számban mutatott, legkevésbé sem tarthatjuk indokoltnak és helyénvalónak. És hogy az egész összeütközésnek legalább hírek szerzése szempontjából pozitív célja nem volt, legjobban mutatja György szász hercegnek augusztus 29-én este 7^h 30¹-kor irt és a nagy főhadiszállásba a következő napon reggel 5 órakor beérkezett alábbi ütközet jelentése, melynek fogalmazásából határozottan következtethető, hogy György herceg a harc elnémulása után sem tudta, hogy kivel és mennyi ellenséggel állott szemben; a jelentés ugyanis következőleg hangzott: „Az ellenséges erők Nouartnál eleinte gyengék voltak, később azonban legalább 1 hadosztályra 5 üteggel, 1—2 szórólöveg üteggel és 2 lovas ezreddel rúghattak. A hadtest Nouart birtokában van. St. Pierremontnál egy ellenséges

hadtest áll táborban.“ Ennyit körülbelül a támadás elrendelése előtt is tudhatott a herceg, illetőleg ennyi minden esetre ütközet nélkül is meg vala tudható.

A támadás mikénti keresztülvitele tekintetében megjegyzendő, hogy *Seydlitz* ezredes a tulajdonképpeni támadásra mindössze 1 ezredet, vagyis gyalogságának felét rendeli ki, az alárendeltebb jelentőségű feladatra, a Nouart—Tailly közti magaslatok megszállására ugyanannyit tartván vissza. Hozzávéve még ehez, hogy a támadó előnyomulás a legnehezebb viszonyok között, a Wiseppe patak vizenyős mélyedésén és különben is kevés földözéket nyújtó terepen át túlnyomó ellenséggel szemben tisztán arczban, bal oldalban rézsút-tüz alá véve és e mellett hatásos ellenséges tűzérési tűzben vala végrehajtható, úgy valóban csodálkozhatunk, hogy a támadásra rendelt 103-ik ezred még ideig-óráig is tarthatta magát a Wiseppe túlsó oldalán.

A már kezdetben egy egész hadosztállyal harczielépő túlnyomó ellenség kiterjedt állásával szemben a Wiseppe patakon legelsőnek átkelt 2 német zászlóalj 1700 lépés széles harczielületet foglal el, mely később a harmadik zászlóaljnak bevonása után, a jobboldalvéd századot is beleszámítva, 2800 lépésnyire, a nélkül pedig majdnem 2000 lépésnyire terjedt ki. Ezen belül az erőelosztás nem egyforma; a bal szárnyon 2 század egészen különálló harczielcsoportot képez; a főerő ellenben, összesen 6 század, a Cahampytól délkeletre fekvő erdőcskébe, alig 500lépésnyi széles harczielületre tömörült össze; ezen két harczielcsoport közé eső 1300 lépés széles területen mintegy összekötő kapocs gyanánt mindössze egy század harcziel; úgy az említett két harczielcsoport, valamint a jobb oldalvéd század is gyengesége érzetében terepföldözéket, az erdőt keresi. Az egész ezred egy hosszú, vékony, tartalékok nélkül való erőtlen, gyenge vonalat alkot, melyet csak jó későn készül a 102-ik ezred 3-ik zászlóalja támogatni és ép ezért nagy jellemzilárdságra, szívósságra és elhatározó képességre vall, hogy a jobb szárny harczielcsoport parancsnoka azon pillanatban, a midőn a harcziel félbeszakítására szoló parancsot, kézhez vette, éppen döntő támadásra készült Grand Champy déli kiszögellése ellen, a mi most utólag, a kölcsönös viszonyok teljes ismerete mellett, majdnem örületes vállalat színében kell hogy feltűnjék.

A két tűzérési egymástól 3500 lépésnyi távolságra állott s így egymás ellen kevésbbé, hanem inkább a szemben lévő gyalogság ellen működhetett sikeresen, a mennyiben tudvalevőleg az akkori lövegek hatásos lökőereje 2000 lépés és 2500 lépés közé esett.

A francziák részén ismét a már ismételt és megszokott passzív magatartást látjuk. Hogy a parancsadás és parancsüzvetítés körül sem a legjobban állhatták a dolgok, mutatja azon körülmény,

hogy a Göze hadosztály csak későn ért Fössé környékére, anélkül, hogy akár ez, akár a Maussion dandár a Lespart hadosztály harczába támogatólag közbeléphetett volna.

A Maas hadsereg többi seregrészei közül a nouarti ütközet napján, augusztus 29-én a gárda hadtest és a gárda lovas hadosztály nagyjában déltájban elért állásában maradt.⁴²⁾ A IV-ik hadtest előnyomulását reggel 9 órakor Nantillois-n át folytatva, az első délutáni órákban 7-ik hadosztályával és a hadtest tüzérséggel Rémonvillet, a 8-ik hadosztállal pedig Bayonvillet érte el; utóbbemlített helyen ütötte fel a hadsereg parancsnokság is főhadiszállását. A 3-ik hadsereg részéről az I. bajor hadtest Sommerancet és St. Juvint, a II. bajor hadtest Cornayt, az V-ik hadtest a württembergi hadosztálylyal Grand Prét, a hadtest elővédé Béffut, a XI-ik hadtest Monthoist és St. Moreit, az eredetileg Yarennesbe irányított VI. hadtest pedig a nagy főhadiszállásból közvetlenül vett parancs folytán Viennet, elővédé Condét érte el. A lovas hadosztályok közül a 4-ik Youziersben maradt, a 2-ik pedig Gatreuil és Maurig nyomult előre és ütközben egy belga munkástól megtudta, miszerint Párisból és környékéről mintegy 100.000 főnyi katonaság vonult be Reimsba. Ezen hírből tényleg csak annyi volt igaz, hogy Reimsban augusztus 26-ika óta tényleg a Vinoy-féle (XIII.) hadtest egyik hadosztálya tartózkodott. Az 5-ik lovas hadosztály Attignyt érte el, a 6-ik pedig Youziersből előretolt osztagai által a francia VII. és I. hadtest mozdulatait figyeltette meg és erről igen találó és nagybecsű jelentéseket küldött a nagy főhadiszállásnak, mely azokat a 3-ik hadsereg parancsnokság útján részben még ugyanaznap délután, részben a rákövetkező éjjel, részben pedig csak 30-án este 9 órakor kapta meg. Ezen lovas hadosztálynak felderítő tevékenysége közben a 16-ik huszár ezred Vonqnál egy ott a francia I-ső hadtest által hátrahagyott gyenge hátvédosztaggal került összeütközésbe, mely alkalommal mintegy 40 francia foglyul esett, a huszárok pedig 5 embert és 11 lovat vesztek. Az éjjelt a hadosztály Vrizenél töltötte. A porosz trónörökös e napon Sénuuban ütötte fel főhadiszállását, a nagy főhadiszállás ellenben Grand Prébe jutott.

E napon e szerint, a mintegy 20 klmnyi arcvonal-kiterjedést felvett 3-ik hadsereg a 4-ik mögött balra hátul félnapi menetnyire (10—12 kim) áll; a VI-ik hadtest saját seregének közepe mögött 17 klmnyi távolságban van. Mindkét hadsereg kiterjedése 30, mélység kiterjedése 28 kim s így a következő napra majdnem valamennyi erőnek csatához való összpontosíthatása biztosítva volt.

⁴²⁾ Lásd az 55. oldalon.

Az arcváltás észak felé immár befejeztetett; az ehez szükséges 4 nap alatt egyes hadtestek több mint 100 klmnyi utat tettek meg, míg a chálonsi sereg ugyanezen idő alatt mindössze mintegy 45 klmterrel jutott előbbre.

Mindkét hadsereg arcvonala előtt tulajdonképpen csak 2 lovas hadosztály, és ezeknek zömei is a gyalogságnál visszatartva végzi a felderítő szolgálatot, ellenben, úgy a saját, mint az ellenséges seregtől is oldalvást és pedig Mac Mahonnak Metzbe való törekvését tekintve, nem is a fontosabbik oldalon, egy menetvonalon egymás mögött 3 lovas hadosztály nyer alkalmazást, melyek közül az egyik, a 6-ik a keleti irányban elvonuló ellenséget oldalvást és hátul követve, ily módon, a hol kellett harcz árán is szerzett adatai által, igen becses szolgálatot tett a német hadvezetőségnek.

HATODIK FEJEZET.

A Muas mentén vívott döntő küzdelmek.

XVII.

A beaumonti csata.

1870. augusztus 30-án.

A) Az augusztus 30-ikára szóló intézkedések és a csata közvetlen előzményei.

Az augusztus 29-én reggel Grand Prébe vonult német nagy főhadiszálláson e nap folyamán részint a beérkezett hírekből, kivált az elfogott marquis de Grouchy irataiból, részint két szemrevétel czéljából, a gárda és XII-ik hadtesthez egyúttal tudósítói minőségben is előreküldött vezérkari alezredesnek jelentéseiből nyilvánvaló lett, miszerint az északkeleti irányban a Maas felé törekvő châlonsi sereg főerejével a mondott napon le Chêne és Beaumont között és ezen vonalról délre áll s hogy az 30-án az említett folyón alighanem átkelni igyekeznek.

Ezt megakadályozandó, a német fővezénylet augusztus 30-ikára az immár felzárkózott 3-ik és 4-ik hadsereggel erélyes és határozott támadólagos előnyomulást rendelt, mire nézve augusztus 29-én este 11 órakor a következő intézkedést bocsátotta ki:

„A mai nap folyamán beérkezett összes jelentések egybehangzóak arra nézve, hogy az ellenséges sereg főerejével holnap délelőtt Le Chêne és Beaumont között, esetleg ezen vonaltól délre álland. Ő Felsége a király az ellenség megtámadását parancsolja. Jobbról Ő Fensége a szász trónörökös seregcsoportja délelőtt 10 órakor a Beauclair—Fossé által jelölt vonalon át Beaumont felé nyomul előre, mihez annak a Buzancytól Beaumont felé vezető nagy úttól keletre fekvő utak állanak rendelkezésre, a gárda hadtestnek, mely egyelőre tartalék viszonyba veendő hátra, az említett nagy utat reggel 8 óráig oda kell hagynia. A korán induló 3-ik hadsereg jobb szárnyával Buzancvn át Beaumont felé vesz irányt, készen állván arra, hogy Ő Fensége a szász trónörökös támadását két had-

testtel támogassa, míg a többi hadtestekkel egyelőre inkább Le Chêne felé veendő az irány. A 3-ik hadsereg egyik zászlóalja Grand Prêt tartja megszállva (ugyanitt a nagy főhadiszállás.) Ő Felsége 10 óra-
kor innen Buzancyba megy. Moltke s. k.“

Miután az ezen intézkedés kiadását megelőző hírek majdnem teljes határozottsággal arra engedtek következtetni, hogy *Mac Mahon* augusztus 30-án seregét, és pedig eddigi törekvéseihez hasonlóan, most is lehetőleg harc nélkül teljesen a Maas jobb partjára igyekszik átszállítani, nevezetesen, hogy az intézkedés mégis azon a saját szempontból legkedvezőtlenebb eshetőséggel is számít, hátha *Mac Mahon* eddigi passiv magatartását föladvá, 30-án erejének zömét Le Chêne—Beaumont vonalában, esetleg attól délre harczhoz egyesíti. Hogy a német főhadvezetőség tényleg számított ezen, *Mac Mahon*nak eddigi, minden összeütközést következetesen kerülő magatartása folytán bizonyára nem igen valószínű eshetőség bekövetkezésére, mutatja az intézkedésnek még azon rendelkezése is, melylyel a Maas — és a 3-ik hadseregnek különböző időben való indulása hagyatott meg oly célból, hogy azoknak ekként egyenlő magasságra hozott arcvonalai lehetőleg egyszerre bukkanjanak az ellenségnek Le Chêne—Beaumontnál, illetőleg attól délre feltételezett állására.

Ha a fővezénylet nem ezen kevésbé valószínű eshetőségre, hanem arra fektette volna a fősúlyt, hogy az ellenség átkelését a Maas jobb partjára megakadályozza, akkor nem hogy meggátolta, hanem inkább még maga siettette volna aug. 30-ikára a legelői levő Maas hadseregnek lehetőleg korai elvonulását, hogy a francia visszavonuló oszlopokat elérve, azokat a 3-ik hadsereg közbelépéséig lekösse, feltartóztassa; nem igen volt továbbá ez esetben értelme annak sem, hogy az utóbb említett hadsereg zöme Le Chênenek, vagyis a másik seregcsoport iránypontjától, Beaumonttól 25 klmnyire nyugatra irányították, miután majdnem biztosra vala vehető, hogy a ma még ott jelzett csapatok a következő nap reggelén szintén északkeleti irányban a Maas felé vonulnak el.

Azáltal, hogy nemcsak a Maas hadsereg, hanem még a 3-iknak jobb szárnya, azaz a két bajor hadtest is Beaumontnak irányított, az ezen helyiség és a Maas közötti alig 3 klmnyi széles területen 5 hadtest torlódott össze, a mi — tekintve, hogy Gravelotte — St. Privat előtt a heves harcban álló hadtestek mindegyikére átlag 2 klmnyi harcsterület jutott, itt a hol az ellenség komoly ellentállására nem is igen volt kilátás, —bizonyára túlzottnak mondható. Nem lett volna-e célszerű ily körülmények között Stenaynél legalább egy hadtestet azon feladattal a Maas jobb partjára átkelni, hogy az az esetleg már oda átkelt francia seregeteket Metz felé való tovább vonulásukban feltartóztassa, lekösse? De ha ettől bármi oknál fogva el is tekintetett, egy lovas hadosztálynak minden körül-

mények között és feltétlenül, ha előbb nem is, 29—30-ikától kezdve bizonyosan a Maas és a Loison—Chiers között volt a helye.

Végül még kiemelendő az intézkedésnek azon határozványa, mely az első vonalban álló gárda hadtestet tartalékba veendőnek, a jóval hátrább álló IV-ik hadtestet ellenben előre rendelőnek határozta, a mi most, harcz küszöbén alighanem leginkább arra való tekintettel történt, hogy a gárda St. Privátnál igen érzékeny veszteségeket szenvedett, míg ellenben a IV-ik hadtest részéről eddigelé mindössze csak egy dandár vívott harcot.

A Maas hadsereg parancsnoka az augusztus 30-iki előnyomulás megkezdését eredetileg reggeli 9 órára rendelte volt el, a nagy főhadiszállás intézkedésének kézhez vétele után azonban hajnali 3 órakor az alárendelt seregtesteket d. e. 10 órára az alábbi részletesebb hadművelati parancsból kivehető kiinduló helyzetekbe rendelte, megjegyezvén, hogy ezen parancs kiadását megelőzőleg a hadsereg parancsnoka előőrsei útján tudomást nyert arról, miszerint Stenay még mindig saját csapatok birtokában van, hogy a dieuleti erdő ellenségtől ment, és hogy a Fossénál és Nouart-tól északra volt ellenséges csapatok mind elvonultak Beaumont felé.

Az említett hadművelati parancs szösz szerint következőleg hangzott: „Főhadiszállás Bayonville, 1870. augusztus 30-án, reggeli 6 órakor. A tegnapi nap folyamán beérkezett jelentések egybehangzóan arra nézve, hogy az ellenséges sereg főerejével ma dél-előtt Le Chéne és Beaumont között, esetleg ezen vonaltól délre álland. Ő felsége a király az ellenség megtámadását rendelte el, mihez a seregosztály 10 órakor mint jobb szárny a Beauclair — Fössé által jelölt vonalon át Beaumont irányában nyomul előre. Éhez a Buzancyból Beaumontba vezető nagy úttól keletre fekvő utak állanak rendelkezésre. Ebből kifolyólag 10 órakor: a 8-ik hadosztály Fosséból, a 7-ik Nouartból, a XH-ik hadtest egyik hadosztálya a Nouarti erdőtől, a XH-ik hadtest másik hadosztálya Beauclairból kezdi meg előnyomulását, esetleg támadását az ellenség ellen. Az igen erdős terepre való tekintettel kívánatos, hogy a IV-ik hadtest hadtest-tüzérségét a 8-ik gyalog hadosztály, a XH-ik hadtest ellenben hadtest-tüzérségét és lovas hadosztályát a Beauclairen át előnyomuló hadosztály végéhez csatlakoztassa. Betartandó irányok: a 8-ik gyalog hadosztály által: Fosséból Belvalon át, Etang la Forge mellett nyugatra el, a Bois du Pt. Dieulet-n át egyenes irányban Beaumontnak; a 7-ik hadosztály által: Nouartból Grand Champyn át északi irányban a Bois de Belvalon át és a Ferme de Bélé Tour mellett a Beaumonttól délkeletre elterülő nyílt terep felé; az egyik szász gyalog hadosztály által: a Bois de Nouarttól keletre, Beaufort felé vezető úton és innen északnyugati, Beaumont felé vivő irányban, a Fórét de Dieulet-n át azon úton, mely Ferme de Belle Tour felé vezet. Az erdőből való kibontakozás

után inkább északi irányban tartva a nyílt dombvidéken át; *a másik szász gyalog hadosztály* Beauclairból Laneuville-ig az országúton nyomul előre és innen a Stenayból Beaumont felé vezető műutat használja. Az egyelőre tartalékba rendelt *gárda hadtest* 10 órakor mostani, Bois de la Folietól⁴³⁾ nyugatra elfoglalt állásából Nouarttól nyugatra gyülekező állásba megy. Én 10 órától kezdve a Nouarttól nyugatra fekvő magaslaton tartózkodom. A vonatok hadtestenként egyesítve a csapatok mai táborhelyei mögött vissz ahagy andók. Albert szász trónörökös s. k.“

Ezen intézkedés kiegészítéseképpen a 4-ik hadsereg parancsnoka a reggel 8 órakor Bayonvilleben megjelent hadtest parancsnokoknak még meghagyta, miszerint arra való tekintettel, hogy az ellentállásra kész túlnyomó ellenséggel egyenkénti összeütközés elkerültessék, minden gyalog hadosztály az erdő túlsó szegélyét elérve, a többieknek beérkezését bevárni tartozik, és hogy addig a támadás csak tüzérségi tüzellel vezethető be. Továbbá meghagyta a szász trónörökös, hogy a jelentések közvetlenül a hadsereg parancsnoksághoz küldessenek, végül pedig elrendelte, hogy azon esetre, ha a kijelölt utak hasznavehetleneknek bizonyulnának, akkor legalább az előirt irány tartandó szem előtt.

A 3-ik hadsereg parancsnoksága által kiadott intézkedés következőleg hangzott:

„Főhadiszállás, Senuc, 1870. augusztus 30-án reggeli 2¹/₂ órakor. Ő felsége a király mára a Le Chéne és Beaumont közötti ellenséges állások megtámadását rendelte el. Ő királyi fenségének, a szász trónörökösnek sereg-osztálya ezen támadást a buzancy—beaumonti műúttól keletre hajtandja végre, míg ellenben a III-ik hadsereg az említett műúttól nyugatra nyomul előre. Éhez a következő menetek teendők: 1. Az I. bajor hadtest reggel 6 órakor indul és 2 oszlopban Buzancy és Bar felé, onnan pedig Sommauthe felé tart, honnan a nagy műút irányában Beaumont felé előnyomulva, az ellenséget visszaveti. 2. A II. bajor hadtest 7 órakor indul és tartalék gyanánt közvetlenül az I-sőt követi Sommauthe-től negyed mértföldnyire délre, a hol állást foglal. 3. Az Y-ik hadtest szintén 6 órakor indul és Briquenay és Authe-on át St. Pierremont és Oches felé vesz irányt, a honnan a körülményekhez képest vegyül harciba. 4. A württembergi hadosztály szintén 6 órakor indul és Mourons, Longwé és Boulton-aux-Bois-n át Châtillon-nak, innen pedig Le Chéne-nek tart (ezen parancsot közvetlenül a főhadiszállásból kapja). 5. A XI-ik hadtest 6 órakor indul és Vouziers-Quatre Champs-on át Le Chéne felé tart; egy oldaloszlopa Terron-on és Yonçon át menetel; a hadtest Le Chénet birtokába ejteni tartozik. 6. A VI-ik hadtest ma délelőtt Autryból Vouziersba megy, a hol az Aisne bal partján szoros laktáborokba száll. 7. Az 5-ik

⁴³⁾ Fossétól délre.

lovas hadosztály Tourteron környékéig iparkodik jutni, hogy ellenséges osztagoknak a nyugoti irányban való visszavonulást elállja. Reims felé kikülönítendő. 8. A 4-ik lovas hadosztály Quatre-Champsig a XI-ik hadtestet követi; innen Châtillon felé nyomul, a hol további rendeletig rendelkezésre áll. 9. A 2-ik lovas hadosztály Senucnél reggel 9 órától kezdve kel át az Aisne-en és Buzancy felé menetel, a hol ezen várostól és Bártól északra foglal állást. 10. A 6-ik lovas hadosztály holnap reggel 6 órakor Vonq-on át Semuybe megy, a honnan Bouvellemontba különít ki, hogy az ellenséges összeköttetéseket zavarja. 11. Az I-ső bajor hadtest vonatait Champigneulle-ig, a II-ik St. Juvinig vonhatja előre. Az V-ik hadtest és a württembergi hadosztály vonatai Grand Préig vonhatók előre, azonban 10 óránál előbb nem indulhatnak. A XI-ik hadtest vonatai Vouziernél a balparton, a VI-ik hadtest vonatai pedig Savigny sur Aisne-nél gyülekeztetendők. 12. A tábori kórházak és az egészségügyi különítmények a csapatokat közvetlenül követik és harcz közben mindenütt előrebocsátandók. A csapatokat közvetlenül, kivéve a gyógyszer- és lőszerkocsikat, semminemű járómű sem követheti. 13. Az I. bajor, az V-ik és XI-ik hadtest, nemkülönben a württembergi hadosztály által elővédek alkotandók, melyek az indulásra kiszabott fenti időknél is korábban indítandók útba. 14. Én harczközben St. Pierremont-nál tartózkodom. 15. A hadsereg-főhadiszállás előreláthatólag Briquenaibe jut. Frigyes Vilmos trónörökös sk.^w

A közölt hadsereg parancsnoksági intézkedések az alábbi megjegyzésekre szolgáltatnak okot.

A Maas hadsereg parancsnoka daczára annak, hogy a reggel folyamán beérkezett hírek szerint az ellenségnek északi irányban való elvonulása bizonyossá vált, intézkedésében az ellenséget illetőleg mégis csak a nagy főhadiszállás intézkedésében foglaltakat adja tovább és az utóbbi által későre elrendelt előnyomulást is fenntartja. Vájjon nem lett volna-e czélszerű az elvonuló ellenséget legalább a hadsereg zöménél jóval korábban előretolt különítmények által megfigyeltetni, a fölött legalább is vitatkozni lehetne. A lovas hadosztályok előretolását az arczvonaltól elterülő erdők mindenestre hátrálhatták, de ép ezen áttekintést nem nyújtó terepalakulás folytán gondoskodni kellett arról, nehogy a visszavonuló ellenséggel az érintkezés újból veszendőbe menjen.

A 3-ik hadsereg parancsnoka az ellenség helyzetéről szóló összbenyomást nem a saját körletében tett megfigyelések nyomán, hanem a nagy főhadiszállás intézkedéséből merítette és így egész hadseregére, vagyis annak, mindkét csoportjára nézve küszöbön állónak tartja az ellenséggel való összeütközést, azért nem is tesz különbséget a Beaumont és Le Chéne felé irányított seregtestek között.

A 4-ik hadsereg parancsnokság intézkedése már azért is érdekes, amennyiben az egy nagy stílusban végrehajtandó erdő át-

hatolás mikénti elrendelésének szerkezeti mintáját mutatja, melynél a rendestől elütő következő jelenségek emelendők ki: a menetechiquier arczvonalaának szélesbítése hadosztály oszlopok alakítása által; a nagyobb lovas és tüzér testeknek az oszlopok végére és a jobb karban levő utakra való terelése és a vonatoknak az erdőöv mögött való visszahagyása. Ezenkívül a helyi viszonyokhoz képest esetről-esetre külön intézkedés és rendezés tárgyát kell még hogy képezze: az egyes oszlopok közötti összeköttetés fentartása, esetleg minden egyes oszlop számára az általa megteendő út hosszúságára és minőségére való tekintettel külön indulási, esetleg az erdőszegélyen való beérkezési időnek meghatározása; különleges határozványok a jelentő szolgálatra, továbbá az ellenségei való esetleges találkozás esetére nézve stb. A menetvonalaknak hosszadalmas szóbeli körülírása helyett egyszerűbb és czélszerűbb a megteendő mozdulatok futólagos vázlatát kiadni, melyben minden oszlop vonala színes írónnal jelölendő meg.

Miután a menetrend mikénti alakítása tekintetében az egyes oszlopparancsnokok teljesen szabad kezét nyertek, illetve mivel erre nézve különleges utasítást nem kaptak, az oszlopok a mindn3ájukat teljesen egyformán befolyásoló nagy kiterjedésű erdőszégen való áthatolás alatt egymástól igen elütő, feltűnő és nevezetes csoportosítást mutatnak, a mint az a X-ik mellékletül csatolt hadrendből is kitűnik. Az első szembeötlő különbség az elővédek különböző alakulásánál mutatkozik; míg a 7-ik gyalog hadosztály csak 1 zászlóalj gyalogságot oszt be az elővédhez, addig az ugyanazon hadtesthez tartozó 8-ik hadosztálynál 6 zászlóaljat látunk előretolva; hasonló különbségek észlelhetők a beosztott lovasság (1 szakasz és 1 egész ezred között) és a tüzérség (1—2 üteg) tekintetében is. A 23-ik hadosztály a hadtest tüzérezredet főcsapatjának élére, a 8-ik hadosztály annak végére, az I. bajor hadtest a végdandár elé osztotta be; a 12-ik lovas hadosztály a 23-ik hadosztály végén, a bajor vértés dandár a főcsapat közepén menetelt. Egyébb részletekre, így a 8-ik hadosztály és a bajor hadtest elővédének különleges menetrendjére, utász századoknak az elővédhez való beosztására, a bajor hadtest tüzérségének szétdaraboltságára stb.-re nézve lásd a X. számú mellékletet, melyet tanulmányozás alkalmával jobb áttekintés czéljából czélszerű lesz grafikai módon is megszerkeszteni.

Említésre méltó továbbá, hogy kivált a 3-ik hadseregnek két teljesen különálló csoportban való alkalmazására való tekintettel, nemkülönben a Maas hadseregnél is, a hol két idegen hadtest is vala közreműködendő, mindenesetre czélszerű lett volna az egységes parancsnoklási viszonyok szabályozásáról gondoskodni.

Végül kiemelendő, hogy a 3-ik hadsereg parancsnoka a korábban átult két 4-ik hadseregbeli lovas hadosztály helyett, most viszont az ő két lovas hadosztályát tolja át az utóbbemlített had-

sereg körletébe, azonban nem az arczonal elé, hanem csatalovasság gyanánt a menetechiquier végére.

A francziák részén *Mac Mahon* augusztus 30-ikán seregével a Maas folyón való átkelést befejezni kívánta, mi célból az I-ső hadtestnek és Bonnemain lovas hadosztályának Remillynél, a VH-iknek Villers devant Mouzonnál és az V-iknek Mouzonnál az említett folyón átkelve, valamennyiöknek Carignan környékét kellett volna elérniök, a hol a XII. hadtest, mint tudjuk, már előző napon táborot ütött volt.⁴⁴⁾

Az *I-ső hadtest* reggel 7 órakor indult el Raucourtból és miközben a L'Hériller gyaloghadosztály és a Septeuil lovas dandár fedezete alatt Remillynél a Maason átkelt, déltájban Beaumont irányából ágyúdörgés vala hallható, miért is a hadtest parancsnoka Mac Mahontól további magatartását illetőleg parancsot kért. Erre a tábornagy azt felelte, hogy minden rendben van és hogy a hadtest csak folytassa előnyomulását a kijelölt irányban. Éhez képest a Wolff és L'Hériller hadosztályok Douzyba, a Pellé és Lartigue hadosztályok pedig Tétaignebe irányítottak. Miután az I-ső hadtest mögött e Bonnemain lovas hadosztály is átkelt a Maason, ez is Carignan felé tolatott előre.

A *VII-ik hadtest* már reggel 4 órakor indult el Ochés mellett elfoglalt táborából, de miután a hadbiztosság rendelkezése szerint még az üres vonatokat is magával vivé, ez egy 2 mérföld hosszú kocsioszlopot eredményezett, melynek fedezésére 7 zászlóalj rendeltetett ki, melyek mindenütt a vonattól jobbra-balra az út mellett meneteltek. Így aztán a hátvédül kirendelt Bittard des Portes dandár csak délelőtt 10 órakor indulhatott el Ochés mellől. Már kevéssel a menet megkezdése után hol itt, hol ott bukkantak fel ellenséges lovas osztagok — a hadtest nyomában levő 1 porosz gárda dsidás ezred 1. és 3. százada — melyek élénken figyelték meg a hadtest elvonulását és menetét. Sőt déltájban néhány porosz üteg — az V-ik hadtest 1. és 2. nehéz ütege — a st. pierremonti magaslatokon felvonulván, ez a francziákat La Berlière körül szintén fejlődésre és néhány szórólövegnek felvonultatására készítette. Ebből kifolyólag a VII-ik hadtest menete annyira késleltetett, hogy az Stonneból csak délután 1 óra tájban indulhatott tovább, még pedig gyorsabb előrejuthatás kedvéért most már két oszlopban, melyeknek egyike az országúton Raucourton át, másika — a Conseil Dumesnil hadosztály — pedig Yoncqon és Autrecourton át irányítottatott. La Besace elé érve, Beaumont irányából ide is áthallatszott az ágyúdörgés, miután azonban Douaynak határozott parancsa volt, hogy aznap okvetlenül átkeljen a Maas folyón, nem vélte megengedhetőnek, hogy hadtestével veszélyeztetett bajtársainak segítségére siessen,

⁴⁴⁾ Lásd az 51. oldalon.

hanem e helyett, hogy az ellenséggel minden esetleges összeütközést kikerüljön, hadtestét Villers devant Mouzon irányából önhatalmúlag Remilly felé térítette le. Ezen elhatározása, kivált pedig azon ténye, miszerint a meghallott ágyüdörgésre nem hogy fokozatos gyorsasággal a harcz színhelyére sietett volna, hanem inkább attól még el is távolodott, — az eljárását némileg mentő felsőbb parancs daczára — jogos kifogásra szolgáltat okot.

A további előnyomulás folyamán a hátvéd dandár kevéssel délutáni 3 óra előtt a Bois du Faynél újból megtámadtattott a porosz lovasság által, mely azonban néhány szórólöveg tüze elől csakhamar ismét eltűnt.

Időközben a Conseil Dumesnil hadosztály Warniforét elé érve, ott mint alább látni fogjuk, az I. bajor hadtest csapatjaiba ütközött.⁴⁵⁾

Az V-ik hadtest mint tudjuk zömével csak az éj folyamán, a hátvéddel pedig csak augusztus 30-án reggel 5 óra tájban ért Beaumont környékére s így de Faily tábornok, daczára annak, hogy a nála reggel 7 órakor megjelent Mac Mahon a további visszavonulásnak haladéktalan lolytatását sürgette, csapatainak nagyfokú kimerültségére hivatkozva, az elvonulásnak délig való elhalasztását elengedhetlenül szükségesnek deklarálta, a mihez aztán a tábornagy is beleegyezését adá. De Faily tábornok saját bevallása szerint értesülve volt ugyan német csapatok közellétéről, de azokat Stenay felő gondolta útban s így a Beaumont körül elfoglalt táborok biztosítására is vajmi csekély, hogy ne mondjuk semminemű gondot sem fordított. Néhány járőr kiküldetett ugyan rövid távolságra kémlelésre, de ezek csakhamar azzal tértek vissza, hogy ellenségre sehol sem akadtak. Ezek után a csapatok a rendes tábori foglalkozáshoz és lefűzéshez fogtak.

Ezen veszteglés Beaumontnál az V-ik hadtestre és közvetve az egész seregre végzetes következményekkel járt. Ha de Faily tábornok a tábornagy parancsához hiven azonnal útnak indult volna Mouzon felé, úgy körülbelül 2 órai menet alatt a Maas folyót elérve, délig okvetlenül átkelhetett volna hadteste nagyobb részével a jobb partra, míg ellenben a Maas-hadsereg kissé későre halasztott indulási ideje következtében ez időtájt mindössze Beaumont környékére érhetett és így e napon a Maas balpartján legfeljebb jelentélen utóvédharczok keletkeztek volna.

De Faily hadteste Beaumont körül következőleg foglalta volt el táborhelyeit: az 1-ső hadosztály a várostól délre a Belval felé vezető út mindkét oldalán, ettől keletre a 3-ik hadosztály a késő éjjel történt beérkezés következtében részben keverten az 1-ső hadosztály csapattesteivel, a Stenay felé vezető műútig; úgyszintén

⁴⁵⁾ Lásd a 149. oldalon.

ide került a táborozást szabályozó magasabb parancs ellenére a tüzértartalék és a Brahaut lovas hadosztály egy része is. Utóbb- említett csapatok zöme a várostól északra, és pedig a tüzértartalék a Mouzon felé vezető műút keleti, a lovas hadosztály annak nyugati oldalán ütött tábort. A hátvéd szolgálatot teljesített s így legutoljára bevonult Maussion dandár — Maussion tábornoknak hadosztály parancsnokká történt kinevezése folytán immár Kampf tábornok parancsnoksága alatt — La Harnoterie Ferme körül s végül a 14-ik vadász zászlóalj teljesen elkülönítve Létannenál vonult táborba.

B) A csata bevezetése és lefolyása Beaumontnak a poroszok által történt beveteléig*.

Déli 12 órától délutáni 2 óráig.

A hadsereg parancsnokságtól vett intézkedések értelmében⁴⁶⁾ a német IV-ik hadtest parancsnoksága következőleg intézkedett:

„45. számú hadtest parancs, augusztus 30-án reggel 8Vé órakor. Mindkét hadosztály előnyulását önállóan kezdi meg és mindegyik 1—1 ezrednyi önálló tartalékot alkot magának. Minden hadosztályhoz a hadtesttől 1—1 vezérkari tiszt osztatik be a hadsereg parancsnokság által kijelölt utak közelebbi meghatározására. Ellenséggel való találkozás esetén komoly támadás mindaddig kerülendő, a míg mindnégy hadosztály az erdős terepen át nem hatolt, hogy ekként a támadás lehetőleg egyidejűleg intéztessek. A hadosztályok közvetlenül a hadsereg parancsnoksághoz küldik jelentéseiket, mely a Nouart-tól északnyugatra fekvő magaslaton tartózkodik. Különösen jelentendő, hogy mely ellenséges csapatrészek állanak szemben. En egyelőre a 8-ik gyalog hadosztálynál tartózkodom. Alvensleben s. k.^u

Ebből kifolyólag a 8-ik gyalog hadosztály reggel 8 és 10 óra között Fossénál, a 7-ik pedig Nouartnál gyülekezvén, pontban 10 órakor az előnyomulás a kijelölt irányban és a X. számú mellékletből kivehető menetrendben megkezdett. Közbevetőleg megjegyzendő, miszerint a gyülekezés céljából Nouart felé törekvő 7-ik hadosztály tévesen Tailyba jutván, itt a XII. hadtest csapatjaival kereszteződött; az ebből keletkezett súrlódás leküzdése céljából a jelenlevő legmagasabb parancsnokok abban egyeztek meg, hogy a keresztező pontokon a különböző hadtestbeli zászlóaljak felváltva és futólépésben haladjanak át.

A 8-ik gyalog hadosztály éle Belvalba érve, itt az e tájon reggeli 5 óra óta felderítő 17. számú szász dsidas ezredre bukkant, melytől a hadosztály parancsnoka megtudta, hogy Beaumontnál nagyszámú ellenség a lehető legnagyobb gondatlanságban táboroz.

⁴⁶⁾ Lásd a 67. oldalon.

Erre *Schoeler* tábornok az elővéd élén menetelő lovas századot és miután ez az előbb vett hírt szintén megerősítette, a hadosztály vezérkari főnökét a hadosztály tüzérség parancsnokával részletesebb szemrevételezés és felderítés céljából azonnal gyorsabb ütemben előre rendelte.

Ekközben az élén menetelő vadász század is elérte az erdő északi szegélyét és rajvonalba feloszolva földötten a Ferme de Petite Foret-ig nyomult előre.

Miután *Schoeler* tábornok időközben maga is meggyőződött a francia tábor legnagyobb mérvű védtelenségéről és gondtalanságáról, a kapott parancs ellenére rövid idővel déli 12 óra után az ellenséges tábor meglepő megtámadását határozta el, mire nézve a következő parancsot adta ki: „1- A 4-ik vadász zászlóalj az 1-ső százada által Ferme de Petite Forét-től északra megszállott magaslatot zajtalanul megközelíteni igyekszik, mely mögött legott a 16-ik gyalog dandár vonuland fel. 2. A 2-ik tüzérosztág parancsnoka az elővéd-ütegeket nyomban felvonultatja Beauséjourtól keletre és egyúttal a hadosztály zöménél levő két üteget is lehetőleg gyorsan oda előrevonni igyekszik, hogy a 16-ik gyalog dandár felfejlődése után a lövegtűz meglepően megkezdhesse; ennek védelme alatt a gyalogság előre nyomuland. 3. A huszár ezred egyelőre az erdőben visszamarad“.

Az elrendelt mozdulatok síri csendben hajtattak végre; a vadász zászlóalj parancsnoka az elől levő 1. század mellé jobbra-balra még egy-egy századot fejlődtetett fel, a 4-ik századot pedig a major mögötti erdőnél egyelőre tartalékviszonyban tartotta vissza; a tüzérség úgy vonult fel kijelölt helyén, hogy csupán a csövek feje látott át a magaslaton.

Az elővéd tüzérség felvonulása közben az egyik francia tábori Őrs mégis észrevette a fenyegető veszedelmet és élénk „aux armes! voici les Prussiens!“ kiáltással fellármázta a francia tábor, melynek összes magasabb parancsnokai Beaumontban éppen reggelihez készültek.

Miután ezek szerint a német csapatok jelenlétét tovább titkolni nem lehetett, *Alvensleben* tábornok hadtest parancsnok a felvonult ütegeknek parancsot adott a tűz megkezdésére.

A hatás a francziák táborában, a kik mint a felriasztott méhraj kaptak fegyvereikhez és a következő pillanatban máris az elhangzott lövegtűz irányában az ellenségre vetették magukat, megdöbbentő volt.

Legelsőnek s a legszélső jobb szárnyon *de Behagle* ezredes vezette előre hamarosan felkészült és fegyvert fogott 11. számú gyalog ezredét, míg balra tőle, részben az előbbinek osztagaival keverten, kevés idő múlva a 46. seregzred állott sorompóba. Ezen két ezredet a 4-ik vadász zászlóalj 4., 5. és 6. százada követte,

míg ezen zászlóalj másik fele a Lespart hadosztály tüzérségének fedezésére rendeltetett ki.

Az ekként legelsőnek harczba lépett *Saurin* dandár mögött csakhamar a *Nicolas* dandár is, még pedig legelsőnek a 86. szerezred 2 zászlóalja⁴⁷⁾ vegyült harczba, melyeknek vezetését *Berthe* ezredes ezred parancsnok megsebesülése folytán *Moncets* alezredes vette át.

Az utóbb említett 2 zászlóaljat nemsokára a dandár másik ezrede, a 6-ik szerezred követte és valahányszor friss csapatok érkeztek a rajvonalba, ez mindig hatalmas ugrást tőn előre, úgy hogy rövid idő múlva 400 lépésnyire közelítette meg az időközben szintén megalakult porosz tűzvonalat.

Német részről ugyanis a harc bevezetése alkalmával még csak a 4-ik vadász zászlóalj és az elővéd két ütege fejezte volt be teljesen felvonulását, melyet a következő csapatok, a 3. könnyű és 4-ik nehéz üteg, valamint a 16-ik gyalog dandár osztagai már csak érzékeny veszteségek közepette, amennyiben a francziák az egész elő terepet sűrű golyózáporral árasztották el, hajthattak végre: a francziák tömeges tüze oly hatásosnak bizonyult, hogy többek között a 4-ik könnyű üteg rövid idő alatt 3 tisztet, 26 főnyi legénységet és 34 lovat veszített.

A 16-ik gyalog dandár az erdő és a Tuilerie (téglavető) között a 86-ik ezreddel az első, a 96-ikkal⁴⁸⁾ a második harczvonalban vonult fel; megjegyezvén, hogy a további előnyomulásnál a 86-ik ezred 3-ik zászlóalja Béli Volée Fermehez tartalék viszonyba, a 96-ik ezred fusilier zászlóalja pedig a felvonult tüzérség fedezetéül rendeltetett ki.

A dandárnak ezen felvonulása közben a francia tűzvonal jobb szárnya, a *Nicolas* dandár egyes újonnan harczbalépett osztagai és a hatásos tüzértűz által támogatott *Saurin* dandár kevéssel délutáni 1 óra előtt támadólagos lökemre indultak, melynek azonban a német 4-ik vadász zászlóalj, a felvonult ütegek és az éppen harczbavonuló 16-ik dandárbeli osztagok hatalmas össz- és gyorstüze csakhamar határt szabott; a francia rajvonal 200 lépésnyire az ellenségtől megállapodni s a tüzet újból felvenni kénytelen, az azt követő tartalékok ellenben megfordulnak és hátrálni kezdenek. Ezt látva, a német 16-ik dandár parancsnoka, *Scheffler* ezredes, kéznél levő 3 zászlóaljával ellenlökem végrehajására határozza el magát, minek folytán a rajvonal, az előtte levő csekély francia vonalat visszaszorítva, a Ferme de Petite Forét-től északra fekvő magaslat közepéig előbbre is nyomul, de itt a francziák pusztító sor- és gyorstüze folytán ismét megállapodni és álló tűzharcot folytatni kénytelen. Éhez az egyes osztagok a VIII. a) számú csataterven feltün-

⁴⁷⁾ Az ezred 2-ik zászlóalja Bitschben maradt.

⁴⁸⁾ Ezen ezred 1-ső zászlóalja a hadtest tüzérezrednél hátul volt.

tetett módon sorakoztak egymás mellé, vagyis a legszélső balszárnyon a 11/86. zászlóalj, mellette jobbra a 4. vadász zászlóalj 2-ik százada, azután a 11/96. zászlóalj, majd a 3-ik vadász század s ettől jobbra az 1/86. zászlóalj. A vadász zászlóalj másik két százada a Ferme de Petite Forétnál maradt vissza.

Ezen álló tűzharcba átment első vonal legközelebbi támogatására a hadosztály parancsnoka *Schoeler* tábornok mindenekelőtt a 96-ik ezred fusilier zászlóalját, majd a 15-ik gyalogdandár élén menetelő 31-ik ezredet rendelte előre, a szintén állásba előrerendelt hadtest tüzérség által megelőzött 71-ik ezrednek pedig meghagyta, miszerint az erdőszélen végső tartalék gyanánt felvevő állást foglaljon.

Ekközben a 8-ik hadosztálytól jobbra előnyomuló *7-ilec gyalog hadosztály* is harczbaszállott s így a további tevékenységnél már mindkét hadosztály, vagyis az egész IV-ik hadtest együttes összműködésre lehetett számítani.

Az utóbb említett hadosztály élén menetelő lovas szakasz kevéssel déli tizenkét óra előtt Ferme de Bèllé Tournál az erdő szélére érve, a 698. magaslaton álló francia Örstől tüzet kapott, mire az említett tábori Örs északi irányban gyorsan eltűnt.

Az ekközben szintén az erdő szélére ért *Schivarzhoff* tábornok, hadosztály parancsnok a dragonyos szakaszt visszarendelve, a hadosztálynak az erdőből való kibontakozásának biztosítása céljából a 66-ik ezred fusilier, majd annak 1-ső és 2-ik zászlóalját is az említett majortól a Beaumont felé vezető út mentén a 698. magaslat irányában, a melynek déli szélén az ezred mindhárom zászlóaljjal egy harczvonalban, a fusilier zászlóaljjal az úttól két oldalt, az 1. zászlóaljjal ettől jobbra, a 2-ikkal pedig attól balra vonult fel, — mintegy 1000 lépésnyire előretolta, az elővédhez beosztott ütegnek pedig parancsot adott, miszerint a majortól északra állásba helyezkedjék, megjegyezvén, hogy a terep alakulásánál fogva egyelőre sem a Beaumont-tól délre fekvő táborok, sem az erdőből kibontakozó 8. hadosztály élosztagai nem valának láthatók s így *Schwarzhoff* tábornok mindenekelőtt egész hadosztályát az erdőből kibontakoztatni akarta, hogy így harczkészen várja be a mellékoszlopoknak az erdő szélére való beérkezését.

Ámde alig hogy az elővéd elrendelt felvonulását befejezte, a 8-ik hadosztály körletéből ágyúzó hangzott által, a mi arra bírta *Schwarzhoff* tábornokot, miszerint kéznél levő csapatjaival a maga részéről is azonnal a kezdeményezett harczban segélyhozólag működjék közre. E célból, mindenekelőtt a 2-ik könnyű, majd kevéssel utána a többi három üteg is élénk ellenséges tűzben a 66-ik ezred rajvonalába vonult előre.

A fellármázott francia táborok csapatainak egy része ugyanis a Ferme de Bèllé Tour és Stenay felé vezető utak mentén nyomult

előre és pedig harcához fejlődött: A de Fontanges dandár 68-ik ezrede a Saurin dandár balszárnyán a ferme-de-belle touri út mentén, ezen dandár másik, 30-ik ezrede pedig az előbbtől balra a stenayi miiútig részben azon túl is terjeszkedve. Ezen két ezred közzé csakhamar az Abbcitucci dandár 17-ik ezredének egy része is közbeékelődött, míg ezen dandár 27-ik soredere a Beaumont-tól északnyugatra fekvő magaslatra, Le Harnoterie Ferme mellé rendeltetett.

Még mielőtt azonban mindezen ellenséges osztagok harcba-vegyültek volna, a német 7-ik hadosztály parancsnokánál az immár nehéz viszonyok közé került 8-ik hadosztálynak segélynyújtás iránti felszólítása érkezett be, minek folytán Schwarzhoff tábornok a 66-ik ezred parancsnokának támadólagos előretörés megkísérlését hagyta meg. Ez annyiban sikerült is, amennyiben a francziáknak elől levő gyenge raj vonala visszavetettvén, a 7-ik hadosztály első harczvonala a 8-ik hadosztály első harczvonalának jobb szárnyával egyenlő magasságra jutott. Az ekközben délután 1 óra tájban az erdőből szintén kibontakozott 26-ik ezred 1-ső és 2-ik zászlóalja az első harczvonal támasza gyanánt a felvonult tüzérség és a stenayi út közé, a fuslier zászlóalj 2 százada a szász hadtest kibontakozásának biztosítása céljából a Ferme de Beaulieuhöz rendeltetett, a fenmaradó két század pedig a tüzérség és a vonat fedezetével valóban megbízva.

Az ekként harczbaszállt 13-ik gyalog dandár legközelebbi támogatására a 14-ik dandár 93-ik ezredének a felvonult tüzérség mögött, a 27-ik ezrednek pedig általános tartalék gyanánt a Ferme de Bellé Tournál kelle felállania.

Időközben Alvensleben tábornok hadtest parancsnok is a 8-ik hadosztály körletéből a 7-ikhez lovagolt át s a tüzérség jobb szárnya mögött felállván, innen az általános és a harczhelyzet közlése céljából úgy a szász mint az I. bajor hadtesthez is 1 — 1 tisztet küldött át, saját hadosztály parancsnokainak pedig meghagyta, miszerint a szomszéd hadtestek közbelépésének időpontjáig általában védőlegesen viseljék magukat.

Ekközben délután 1 óra felé, egyidőben a német 8-ik hadosztály ellen végrehajtott lökemmel, a francia harczvonal balszárnya is a hátulsó osztagok bevonásával erőteljes támadó lökemre indul, mely kivált a 68-ik soredred által az ellenség pusztító golyózápora daczára dicséretre méltó elszántsággal és határozottsággal hajtattott végre, miközben az ezred parancsnoka, Paillier alezredes is megsebesült, más 27 tiszt és 750 főnyi legénység pedig részint elesett, részint megsebesült.

A támadó lökem majdnem 50 lépésnyire közelítette meg az ellenséges raj vonalat, melynek egy része, a 11/66. zászlóalj már inogni is kezdett; ekkor azonban a német 66-ik ezred, 6-ik századának impulzusára erejének végső megfeszítésével ellenlökemet intéz,

mely a francia rohamot, főképp mivel tovább nyugatra a Saurin dandár lökeme is megghiúsult, megállásra bírja.

Különben ekkor *de Failly* tábornok, a ki La Harnoterie mellől szemlélte az ütközet menetét, már kiadta volt a Beaumont-tól délre harczoló csapatok visszavonulására vonatkozó parancsot.

Az ez idő tájt, kevéssel délutáni 1 óra után beállott kölcsönös helyzet a VIII. a) számú csataterven látható.

A részben Beaumont-on át, részben attól keletre visszavonuló francziákat a németek nyomon követték s így a már az eddigi harc folyama alatt is erősen széjjelmált francia csapatkötelékek a visszavonulás folyamán majdnem teljesen felbomlottak; a várostól délre fekvő táborhelyeken egyes osztagok és a tüzérség egy része újabb ellentállást kifejtve, legvégsőig kitartani iparkodtak ugyan, de ezen minden esetre dicséretes tényükkel már csak a veszteségek nagyságát szaporították. Jóval kedvezőbb viszonyok között mehetett végbe a francia balszárnyon álló 30-ik, valamint a 68. soredred részénél a harc félbeszakítása és a visszavonulás végrehajtása, miután ez a német 7-ik hadosztályt némileg túlszárnyalta és részben oldalozó tűz alá is fogta, a mi az itt harczoló 1/66. zászlóaljnak igen érzékeny veszteségeket okozott. Végre midőn ennek támogatására a 8-ik hadosztályhoz tartozó 11/31. zászlóalj is a jobb szárnyra érkezett, szűnt meg itt is a francziák további ellentállása, a kik a Beaumont-tól és Létanetól északra fekvő magaslatokra húzódtak vissza.

A 8-ik hadosztálybeli osztagok a Beaumont-tól délre fekvő táborokat elfoglalván, itt többek között 7 francia löveget ejtettek birtokukba; magában Beaumontban már csak egyes elszakadt és önvédelmet folytató osztagok fejtettek ki ellentállást s így a város délután két óra tájban már szintén német kézben volt, melynek megszállása a 31-ik gyalog ezrednek tétetett feladatául, miközben a a többi elől levő csapattestek újból rendeztelek, a tüzérség és a hátulso tartalékok pedig közelebb vonattak a rendezkedő félben levő első harczzvonl mögé.

A IV-ik hadtesttől oldalt előnyomuló oszlopok közül a XII-ik hadtest 24-ik hadosztálya a 7-ik hadosztály csapataival történt keresztezés folytán csak délelőtt 11 óra felé indulhatott Nouartból és így csak délutáni 1 órakor érhetette el Ferme Fontanie au Fresne-nél az erdő északi szegélyét, miután már félórával előbb északnyugati irányból heves ágyúdörgést hallott. Ez arra bírta a hadosztály parancsnokát, miszerint hadosztálya harczbalépését lehetőleg siettesse. Ámde az élosztagok kísérlete, hogy a Wamme patakon átgázoljanak, megghiúsult, miután az emberek derékig sülyedtek be a vízbe és iszapba s így a gyalogsággal hevenyészett átkelők létesítésére kelle várni, a tüzérség és lovasság pedig a 23-ik hadosztály menetvonalául kijelölve volt stenayi útra tereltetett.

Utóbbemlített hadosztály az erdőbe lépve, s 100-ik gyalog

ezredet jobb oldaloszlop gyanánt a Ferme de Wamme felé különítette ki, a hadosztály zömével pedig a műúton nyomult előre. Miután déltájban ide is áthallatszott az ágyudörgés, az élen menetelő 108-ik ezred futólépésben rendeltetett előre s így az negyed órai futással délután 1 órakor ért a Wamme patak hídjához s miután azon átkelt, a csataterven látható módon fejlődött harczhoz a 7-ik hadosztály jobb szárnyán a túlsó erdős magaslatokon, a hova csakhamar, körülbelül 1 óra 15 percz-kor délután, az élen levő 2 üteg is előrevonatott, melyek a már visszavonulóban levő ellenséges gyalogságot fogták tűz alá.

Az *I. bajor hadtest* reggel 6 órakor indult Sommeranceból; a hadtest 2-ik hadosztálya a mögéje beosztott vértés dandárral Imécourton és Búzancyn át, az 1-ső hadosztály a hadtest tüzéséggel pedig Thénorgues és Báron át irány itatott Sommauthe felé. Előbbi reggel 9 órakor ért Buzancyba s innen rövid pihenő után menetét folytatva, déltájt Sommauthe-tól délre érkezett be. A vonatok által menetében feltartóztatott 1-ső hadosztály ez idő tájt csak Buzancyig juthatott, a honnan a 2-ik hadosztály mögött folytatta tovább útját Sommauthe felé.

Délután fél egy óra tájban a 2-ik hadosztálylyal menetelő hadtest parancsnok ágyudörgést hallván, a 2-ik hadosztályt azonnal Beaumont felé indította útnak, a vértés dandárnak pedig parancsot adott, miszerint Sommauthe-tól északra készülségi állást foglaljon.

A két elővéd-üteg a 4-ik chevauxlegers ezred fedezete alatt ügetésben küldetett előre, úgy hogy azok kevéssel 1 óra után a Bois des Murets-tól keletre fekvő 740. magassági számmal jelzett magaslaton vonultak fel, a honnan Beaumont déli bejáratát vették tűz alá.

C) Megjegyzések a csata bevezetéséhez és a harcz eddigi lefolyásához.

A csata meglepetésszerű bevezetése a német 8-ik gyalog hadosztály parancsnokának *Schoeler* tábornoknak azon a'Jiadsereg parancs betűszerinti tartalmával ellenkező elhatározásának kifolyása, mely szerint a teljes gondatlanságban maga előtt látott francia táborokat, a mellékoszlopoknak az erdőből való kibontakozásának bevárása nélkül, azonnal tüzéségi tűz alá vétette. Ha meggondoljuk, hogy a német csapatok oly közeli jelenléte sokáig ugysemmaradhatott titok az ellenség előtt és hogy továbbá *Schoeler* tábornok számított és számíthatott is arra, hogy a mellékoszlopok őt vállalatában mihamar támogatni fogják, úgy elhatározását, melylyel magát a magasabb hatóság rendeletének betűszerinti teljesítésétől emancipálta, hasonlóan mikép azt Weissenburgnál a hasonló körülmények

között hasonlóan cselekvő Bothmer tábornokra nézve kifejtettük,⁴⁹⁾ nemcsak feltétlenül helyeselnünk, hanem még dicsérőleg ki is kell emelnünk, anélkül azonban, hogy az evvel ellenkező, vagyis a magasabb parancs betűszerinti teljesítését szem előtt tartó elhatározást, a hogyan ezt a 7-ik hadosztály parancsnokánál, Schwarzhoff tábornoknál látjuk, a ki a francia táborok láttára előbb egész hadosztályát az erdőből kibontakoztatni és felvonultatni akarja, feltétlenül hibáztatni akarnók. De ez éppen a különbség a kétféle ténykedés megbirálása között; az egyiket nem gáncsolhatjuk, mert határozott parancs értelmében járt el, a másikat ellenben dicsérőleg kiemeljük, amennyiben a vele járó nagy felelősség tudata daczára teljesen önálló, független, a magassabb rendelkezéssel szellemileg és tartalmilag ugyan nem, de formailag határozottan ellentétes cselekvésre szánja el magát.

A mi Schoeler tábornok elhatározásának végrehajtását illeti, ehez is, eltekintve a rendelkezésre álló huszár ezrednek a bevezető harc végéig, sőt bekövetkezett első döntés után is még továbbra az erdőszegélyen, hátul való visszatartásától, — általában véve helyeslőleg járulhatunk hozzá; a tábornok tüzérsége felvonulásának biztosítására mindenekelőtt a kéznél levő gyalogságot tolja csendben előre, azután meglepő tüzérségi tüzet adat s utána az időközben felvonult gyalogsággal határozott, gyors támadó lökemre készül.

Hogy a francziák nem vesztették el fejüket, és nem hagyták magukat rövidesen halomra dönteni, hanem ellenkezőleg, dicséretes gyorsasággal és elszántsággal neki mentek a támadónak és azt csakhamar némileg szorult helyzetbe is hozzák, az semmi esetre sem Schoeler tábornok rovására írandó, hanem tisztán csak a francziáknak a fenforgó körülmények között kétségkívül helyes érzetének és ebből kifolyó ugyanily magatartásának tulajdonítandó. Úgy a weissenburgi, mint a beaumonti példa igen szép tanúságot tesz a francia csapatok belső értékéről, vitézségéről és még a legkedvezőtlenebb viszonyok között is a harczcélnak és helyzetnek teljesen megfelelő, higgadt és helyes magatartásáról.

A meglepetés okozta pillanatnyi égető szükséghez képest az egyes francia csapattek és osztályok természetesen sorakozásuk sorrendjében és pedig raj vonalakra és tartalékokra való rendszeres tagozás helyett nagyobbára csak sűrű rajvonalakban és raj csoportokban kerülnek harczba, mindazonáltal a két hadosztály nagyjában véve egymás mellett, és ezeken belül a dandárok egymás mögött lépnek akcióba. A csapattek nagyobbmértvű összekeveredése csakis a Lespart hadosztálynál észlelhető, az Abbatucci dandárhoz tartozó 17-ik szerezred a Fontanges dandár két ezrede közé ékelődik; ily jelenség azonban nemcsak meglepetéseknél, hanem rendes körül-

⁴⁹⁾ Lásd az I. rész 105. oldalán.

mények és viszonyok között czéltudatosan vezetett ütközeteknél is mindennapi dolog.

Az a szinte megfoghatlan és hallatlan könnyelműség, hogy egy egész hadtest világos nappal közvetlen közelségből meglepni engedje magát, ez nem annyira a csapatoknak, mint inkább a vezetésnek róható fel, mely az előző napon vívott nouarti ütközet daczára nem tette meg a kellő intézkedéseket arra nézve, miszerint az érintkezés az ellenséggel fentartassék; e tekintetben az utóvéd parancsnokát is nagy mulasztás terheli. De Failly tábornok munkájában a meglepetés indokául többek között a következőket írja: „Délelőtt 9 órakor valamennyi hadosztály tábornok (és egyéb magasabb parancsnok) gyülekezett. A beérkezett jelentések egyetlen oly tényre és körülményre sem terelték a figyelmet, mely sejtetni engedte volna, hogy az ellenség az V. hadtestet követi. A kiállított tábori őrségek közellétét nem állapították meg és az egybegyűlt hírek azon következtetésre jogosítottak, miszerint az ellenség Stenay felé folytatja menetét.“ — úgy véljük, hogy az effajta védekezés szánalmas mosolynál egyebet aligha érdemel.

A német IV. hadtest támadása érdekes példa arra nézve, hogy még a legkedvezőbb viszonyok között, vagyis az ellenség legteljesebb meglepetésével kezdeményezett tiszta arctámadás, mely viszonylagos túlerővel a csatavonal egyik pontján sem rendelkezik, célhoz nem vezethet. Ennek érzetében rendelte el Alvensleben tábornok hadosztály parancsnokainak, miszerint a szomszéd hadtestek támogató közbelépéséig általában védőleg viselkedjenek. Hogy a döntés mindazonáltal még a szomszéd hadtestek beavatkozása előtt következett be, az a francia csapatok önkéntesen megkezdett visszavonulásának tudható be.

Miután a IV. hadtest nagyban véve két egyenlő hadosztály erejű oszlopban nyomult előre, ennek megfelelően a két oszlop az erdőből kiérve, teljesen önállóan egymás mellett lép harczbá, a nélkül, hogy a hadtest parancsnok hadtest-tartalék hiányában a harcz menetére nyomatékos befolyást gyakorolhatna; ez egyszerűs mind oka annak is, hogy az erők az egész csatavonal hosszában egyformán elosztvák s így döntő súlylyal bíró viszonylagos túlerő sehol sem létesülhetett.

A két egymás mellett harczhoz fejlődött hadosztály arczkiterjedése valamivel több 3000 lépésnél, tehát inkább csekélynek, semmint nagy nak mondható és az általános helyzetnél fogva mégis a IV. hadtest annyi tért foglalt el, hogy közte és a Maas közt a XII. hadtest számára már alig maradt elegendő hely a felfejlődésre. Felemlítendő továbbá, hogy míg a 8-ik hadosztálynál az első harczvonalban 2 ezred és 1 vadász zászlóalj osztagai foglalnak helyet, addig a 7-ik hadosztálynál a mindjárt kezdetben mindhárom zászlóaljat egymás mellett felfejlődtetek 66-ik ezred, közel-

fekvő támasz osztagok nélkül képezi az első harczvonalat; a második harczvonalban álló 26-ik ezred 1400 lépésnyire van a rajvonal mögött.

Valamint az eddigi összeütközéseknél, úgy Beaumont előtt is igen szépen látjuk a németek részén a marcher au canon elvét megtestesítve, sőt nevezetes és külön kiemelve felemlítendő, hogy az egyik ezred futólépésben igyekszik előre, égve a vágytól, hogy mielőbb puskaport szagolhasson és bajtársainak segítségére lehessen.

Midőn a francia vonalak visszavonulásukat megkezdik, sőt hova-tovább futva menekülnek, azokat csak a gyalogság, majd a tüzérség követi, mely utóbbi Beaumonttól délre hosszú vonalban állásba helyezkedve, előbb a menekülő gyalogság ellen irányozza tüztét, majd a szemben felvonult ellenséges tüzérségi vonallal veszi fel a küzdelmet.

Ellenben a lovasság, mint az üldözésnek leghathatósabb eszköze, sem parancsot nem kap a közbevágásra, sem saját jószántából nem megy előre. E célra, bár kissé hátul, de mégis rendelkezésre állott a 7-ik hadosztály körletében a 7-ik dragonyos ezred, a 8-ik hadosztálynál a 12-ik huszár ezred és a 2-ik bajor hadosztályt megelőző 4-ik chevauxlegers ezred; az ok nélkül Sommauthenál visszatartott bajor vértés dandár, elől bizonyára szintén jobb szolgálatokat tehetett volna. Úgyszintén bizonyára fokozta volna a hatást, sőt talán lehetetlenné is tette volna a francziáknak Beaumonttól északra az újabb állásfoglalást, ha a Maas jobb partjáról legalább 1—2 üteg a visszavonulókat rézsúttűz alá fogta volna. Sőt ha a IV. hadtest harczbalépésével egyidejűleg ezen oldalról is megszólalhatott volna az ellenséges dörgő ágyuk szava, úgy a meglepett tábor még ideig-óráig sem gondolhatott volna oly szivós ellentállásra, a hogyan az a valóságban történt.

Hogy a csatának ezen első mozzanata minő elkeseredéssel folyt, legjobban mutatják a szenvedett veszteségek. így az alig két óráig tartó harcz alatt a porosz 66-ik ezred 20 tisztet és mintegy 500 főnyi embert, vagyis kerekszám 20%-ot veszített.

A francziák részén a 11-ik ezred 35 tisztet és 800 főnyi legénységet, a 61-ik ezred 27 tisztet és legénységének egy harmadát, a 86-ik ezred tisztekben 6 halottat, 7 sebesültet, legénységben mintegy 400 főt, a mindössze 1400 embert számláló 68-ik özred 32 tisztet és 750 főnyi legénységet, (55%-ot,) a 17-ik ezred 8 tisztet és 300 főnyi legénységet, a 19-ik vadász zászlóalj tisztekben 2 sebesültet, legénységben 16 halottat 42 sebesültet és 63 eltűntet veszített.

D) Események a németek további támadólagos előnyomulásának kezdetéig

Délutáni 2 óra és 3 óra 30 perc között.

a) *A harcz félbeszakítása a francia V. hadtest által és a német IV. hadtest gyülekezése Beaumont körül.*

De Failly tábornok az erdőségekből széles arcvonalban bonthatkozó túlnyomó ellenségre való tekintettel délután 2 óra felé csapatainak a harcz félbeszakítását és a visszavonulás megkezdését hagyta meg. Ezt elősegítendő a Beaumont-tól közvetlenül északra felvonult ütegeknek mindaddig állásukban meg kelle maradniok, míg a gyalogság és a tüzérség zöme a hátrább, La Harnoterie Ferme és St. Hélène között fekvő állást rendszeresen meg nem szállják. E célból de Failly tábornok La Harnoterie Ferme mellé már korábban a 19-ik vadász zászlóalj 4 századát, az Abbatucci dandár 27. ezredét és három üteget rendelt, mely csapatok mintegy magvát és támpontját képezték a megszállandó hátvéd állásnak, a melybe a Beaumont-tól délre harczoló csapatok s ezek között legutolsóknak a 68-ik ezred osztagai nem éppen irigylésre méltó rendben és állapotban érkeztek meg, sőt mi több, mint alább látni fogjuk, itt sem vala idejük és alkalmuk a megbontott rendet legalább nagyjából helyreállítani.

Az utóbb említett csapatok közül a Fontanges dandár, vagyis a 30. és 68-ik sorozred romjai szintén La Harnoterie Ferme felé, vagyis az eredeti állás balszárnyáról az új állás jobb szárnyára, a többi csapatok pedig a magasabb kötelékek tarka-barka összekeveredése és a Fontanges dandárbeli csapatokkal való keresztezés mellett az utóbb említett major és a St. Hélène között elterülő hegyhát felé tódultak vissza, a hol a 11., 17., 46., 61. és 86-ik sorozred, valamint a 4-ik és 19-ik vadász zászlóaljok részei beérkezés után a pillanatnyilag elfoglalt helyzetben hamar arezot váltottak. A Beaumont-tól északra táborozó s így a várostól délre vitt harezban részt alig vett Kampf (Maussion) dandár 49-ik sorozrede La Thibaudine Ferme és a Beaumont—mouzoni műút között, annak 88-ik ezrede ellenben St. Hélène-nél (a 3-ik zászlóalj), La Sartelle-nál és a Bois de Givodeauban lépett harezba.

Ekközben a még mozdulatra képes ütegek lassanként szintén a kijelölt állásba húzódtak vissza, a honnan az időközben Beaumonttól délre szintén széles vonalban állásba helyezkedett ellenséges ütegek ellen mihamar hatalmas lövegüzet fejtettek ki.

Miután de Failly tábornok csakhamar azon meggyőződésre jutott, hogy erősen összekeveredett csapatjaival ezen újonnan elfoglalt állásban sem sokáig tarthatná magát, délután 3 óra felé a további visszavonulást rendelte el, meghagyván a hátvédül ki-

rendelt, és a 14-ik vadász zászlóalj 5 százada által megerősített *Kampf* dandárnak, miszerint La Sartelle és Yoncq között a szintén iderendelt tüzérség egy részével hátvédállást foglaljon.

Ezalatt a német IV. hadtest gyalogsága délután 2 órától kezdve már azon hiszemben, hogy e napon többé nem is kerül komolyabb összeütközésre a dolog, Beaumont körül gyülekezett, mi célból a 13-ik gyalog dandár részére a várostól északra, a 14-ik dandár részére pedig az attól közvetlenül északnyugatra fekvő magaslatok jelöltettek ki gyülekező hely gyanánt, a honnan az azután szintén a várostól északra, a 13-ik dandár mögé vonult el; a 8-ik hadosztálynak még tovább balra előre kelle gyülekeznie.

A hadtest tüzérsége ekközben a IV-iknek két szárnyán harcزابlépő XII-ik és I. bajor hadtest tüzérségének egy részével a Beaumonttól délre fekvő magaslatokon a csataterven látható módon vonult fel, úgy, hogy délután 3 órától kezdve 25 német üteg vette fel a harcot a La Harnoterie Ferme és St. Hélène között felvonult szintén tekintélyes számú, Rousset szerint ugyan mindössze 18 lövegéből és 12 szórólövegéből álló francia tüzérséggel, mely inferioritásának érzetében gyakori állásváltogatás által iparkodott helyzetét türhetőbbé tenni, csak így vált lehetségessé, hogy a messze túlnyomó ellenséges tűzhatást majdnem egy teljes óráig kibírja.

b) A német XII. hadtest harcزابszállása.

A IV-ik hadtesttől jobbra előnyomuló XII. hadtest 24-ik hadosztálya a Wamme patakon történt átkelés után⁵⁰⁾ egyelőre a IV-ik hadtest jobb szárnya mögött, a 698. magassági számmal jelzett magaslat déli lejtjén vonult fel.

A 23-ik hadosztálylyal menetelő XII-ik hadtest parancsnoka, György szász herceg, délután fél két óra tájban a Ferme de Beaulieuhöz érve, itt a IV. hadtest parancsnokának támogatás iránti felszólítását vette, minek folytán a herceg mindenekelőtt tüzérségét, annak fedezetére pedig az elől levő 108-ik ezredet rendelte a Les Gloriettes magaslatra előre, a hadosztály zömének pedig parancsot küldött, miszerint az erdőből történt kibontakozás után előnyomulását a beaumonti műút és a Maas között északi irányban folytassa s végül a 12-ik lovas hadosztály utasítást nyert, miszerint további rendeletig a Fórét de Jaunet-től keletre foglaljon állást.

A jobboldaloszlopul kikülönített 100-ik ezred⁵¹⁾ délután 1 óra 40 perczkor ért a Ferme de Wammehoz, a hol Ferme St. Remy irányából az ezen majortól északkeletre felvonult Lebrun hadtestbeli ütegektől gránátüzet kapott s így futóléppessel iparkodott a

⁵⁰⁾ Lásd a 78. oldalon.

⁵¹⁾ Lásd a 78. oldalon.

Wamme patak balpartján fekvő magaslat aljáig eljutni, honnan az egyszersmind St. Hélène felől jövő ellenséges tüzérségi tűz folytán csak délután 2 óra 30 perczkor folytatta előnyomulását Létanne felé. Ugyanez időtájt a 108-ik ezred is megkezdte volt további előnyomulását a Les Giloriettes magaslatról az utóbbemlített helység felé.

A Maas hadsereg parancsnoksága délig Fossénál tartózkodott, azután pedig a Ghampytól északra fekvő magaslatról szemlélte a csata bevezetését; kevéssel délután 2 óra 30 perc után a szász trónörökös innen a csata további vezetését személyesen átveendő, kíséretével együtt Beaumont felé lovagolt előre.

c) Az első bajor hadtest harcza a de Failly (V-ik) hadtest jobb szárnya és a Douay (VII-ik) hadtest Conseil Dumesnil hadosztálya ellen.

Az elhangzott ágyúdörgés folytán Beaumont felé útnak indított 2-ik bajor hadosztály⁵²⁾ parancsnoka, Schuhmacher tábornok, délután fél kettő tájban előreküldött ütegeihez a 740. magassági számmal jelzett magaslatra érve, itt a IV-ik hadtest parancsnoka által a segélynyújtás iránti felszólítás végett ideirányított Wittich vezérkari őrnagygyal⁵³⁾ találkozott, a ki azon nézetének adott kifejezést, miszerint a bajor csapatok leghathatósabbban az által könnyítenének a IV-ik hadtest sorsán, ha a magas nyárfái következtében messziről felismerhető, La Thibaudine Ferme irányában az ellenség oldala és háta ellen nyomulnának előre.

Schuhmacher tábornok magáévá tette a propozíciót és nyomban parancsot adott, miszerint hadosztálya a műútról letérve, a Bois des Murets szegélye mentén az említett major felé vegyen irányt; az előresietett ütegek védelmére azoktól balra előre és oldalt állást foglalt 4 cheveuxlegers ezred⁶⁴⁾ egyidejűleg parancsot kapott, miszerint a La Haroterie Ferme-től délkeletre fekvő magaslaton (780. m. p.) látható szürke fogatú ellenséges üteg ellen támadólag törjön előre. Midőn ebből kifolyólag az ezred a beaumont—stonnei műúthoz ért, a Haroterie Fermetől délre fekvő cserjésekből élénk gyalogsági tüzet kapott, a mi az ezredet nyomban visszafordulásra készítette, megjegyezvén, hogy visszavonulása közben immár La Thibaudine Fermeből is ellenséges gyalogság tüzelt utána. Az utóbbemlített majort tudvalevőleg a Kampf (Maussion) dandár 49-ik ezredének 1. és 2. zászlóalja, míg ellenben a La Haroterie Fermetől délre fekvő cserjéseket a 27. ezred 1-ső zászlóalja és a 19. vadász zászlóalj néhány százada tartotta megszállva.⁵⁵⁾

⁵²⁾ Lásd a 78. oldalon.

⁵³⁾ Lásd a 76. oldalon.

⁵⁴⁾ Lásd a 78. oldalon.

⁵⁵⁾ Lásd a 82. oldalon.

Ekközben a 2-ik bajor hadosztály élén menetelő 7-ik vadász zászlóalj⁵⁶⁾ délután negyed 3 óra tájban a beaumont—stonnei műútat La Thibandine Fermetől keletre elérvén, itt egyelőre arcczal északnak harczhoz fejlődve megállapodott, tőle balra a 13-ik ezred 2. zászlóaljának 7. és 8. százada La Thibaudine Ferme felé vette fel a harczot az azt megszállva tartó ellenséges csatárokkal, míg ezen zászlóaljnak a Bois des Muretsbe kikülönítve volt 5. és 6. százada az erdő sűrűségénél fogva csak nagy nehezen tudott előbbre jutni s így kissé hátramaradt. A 2-ik zászlóaljat az ezred 1-ső zászlóalja követte oszlopvonal alakzatban arcczal szintén északnak, ezt pedig a 10-ik ezred zászlóaljai zászlóalj oszlopokban 250—250 lépésnyire egymás mögött s végül a hadosztály fenmaradó része menetalakzatban az erdő szegélyen folytatta útját.

Az 1-ső bajor hadosztály ekközben Sommauthe vidékét érte el, a hol, mint tudjuk, a vértés dandár is visszamaradt volt.

A 2-ik bajor hadosztály fent leirt helyzetében egyszerre csak váratlanul baloldalában a Le Grand Dieulet felől heves és meglepő gyalogsági tüzet kap, mely kiválóan a 13-ik ezred 1-ső zászlóalja ellen irányul.⁵⁷⁾

Említettük ugyanis, hogy míg a francia VII. hadtest zöme a Maason való átkelésnek lehetőleg ellenséges behatáson kiviil való eszközölhetése céljából Douay tábornok által még idejekorán Remilly felé térítettett le, addig a hadtest 1-ső (Conseil Dumesnil) hadosztálya Yoncqon át irányítottván, egyelőre az alábbi felette különös menetrendben továbbra is Beaumont felé maradt útban. ⁵⁸⁾ A hadosztály élén a két oldalt a (2-ik) Chagrin de St. Hilaire dandár által fedezett és mintegy 1500 szekérből álló hadtest-vonat és ennek közepére beosztva, a 17. vadász zászlóalj 2—2 századának fedezete alatt, a hadosztály 3 ütege menetelt. A vonat mögött az (1-ső) Lenormand de Bretteville dandár, e mögött pedig 2 lancier század következett.

Conseil Dumesnil tábornok hadosztálya élén délután 2 óra tájban Warniforéthez érve, tudomást szerzett ellenséges csapatoknak észak felé, La Thibaudine Ferme irányába való előnyomulásáról, miért is a hadtest-vonatot a közepére beosztott tüzérséggel együtt kellő fedezet alatt azonnal Yoncqon át Villers devant Mouzon felé letérítvén, a hadosztálya élén beosztva levő 47-ik sorszerezet azonnal a műúttól délre elterülő Le Grand Dieulet erdőbe s azon át a jelentett ellenséges csapatok bal oldalába irányította; a dandár másik, 99-ik sorszereze egyelőre úgy látszik a rumit mentén visszatár-

⁵⁶⁾ Lásd a hadrendet.

⁵⁷⁾ A hadosztály élcsapatainak helyzetét délutáni fél 3 óra tájban a meglepetés pillanatában, lásd a VIII. b) számú csataterven.

⁵⁸⁾ Lásd a 71. oldalon.

tatott, egy része pedig a két lanciers századdal együtt alighanem továbbra te a hadtest-vonatot kísérte.

Ebből kifolyólag az élen menetelő 47-ik ezred parancsnoka, *Merchier* alezredes délután fél 3 óra felé síri csendben az erdő keleti szegélyéhez érve, 1-ső és 2-ik zászlóalját az elől fekvő magaslatra tűzharczhoz rendelte előre, a 3-ik zászlóaljat pedig egyelőre tartalék gyanánt az erdő szegélyen tartotta vissza.

Az előrerendelt francia osztagok a szó teljes értelmében meglepték tüzükkal a közeli fenyegető veszélyt még csak nem is sejtő bajorokat. A tüzzel elárasztott 1/13 zászlóalj a szintén nála jelenlevő *Ysenburg* gróf ezredes ezredparancsnok rendeletére, a századoknak balra előre kanyarodása által gyorsan arczot vált nyugat felé, hogy a váratlan és kellemetlen támadás ellen tőle telhetőleg védekezzenek.

Ez alighanem csak az által vált némileg lehetővé és a meglepő oldaltűz okozhatta nagyobb veszedelem valószínűleg csak azért volt elkerülhető, mivel a 13-ik ezred 7-ik és 8-ik százada támogatva a 7-ik vadász zászlóalj 2 szakasza által ép ez időtájt — délután háromnegyedhárom óra felé — vette be rohammal a Thibaudine majort, miután onnan a francia 49 ik soredrebeli osztagok felsőbb parancs folytán már különben is visszavonulófélben voltak észak felé s így valószínű, hogy az utóbbemlített német osztagok egy része a francia 47-ik soredre első vonalbeli osztagait rézsűttüz, a meglepett 1/13 zászlóalj pedig arczban pusztító gyorstűz alá fogta. Csakis így magyarázható meg, hogy a francia 47-ik ezred 1-ső és 2-ik zászlóalja mihamar az erdőszélre vettetett vissza, ahol azokat a 3-ik zászlóalj vette föl.

Ekközben a *Lenormend de Bretteville* dandár élén menetelő 21-ik soredre is beérkezik, melynek 3-ik zászlóalja és e mögött az 1-ső zászlóalj a Bois des Murets északkeleti csúcsa felé irányítatik, az ezt követő 3-ik soredre *Gillet* alezredes parancsnoksága alatt ellenben továbbra is a műút mentén marad előnyomulóban.

A 21-ik soredre támadó lökeme a III/10. bajor zászlóaljat találja s bár ez a maga részéről is támadólagos visszavágást kísérel meg, a francia 21-ik ezred által, melynek 2-ik zászlóalja időközben szintén harcchoz fejlődött, csakhamar visszaszorítatik.

Ezen támadó lökemmél egyidejűleg, a műút mentén és attól északra a 99. soredre egyes részei a Thibaudine major felé nyomultak előre, anélkül azonban, hogy komolyabb támadásra szánták volna el magukat.

Ezenkívül nemsokára — délutáni 3 óra felé — a hadosztály egyik ütege a 17. vadász zászlóalj 2 századának fedezeté alatt a Warniforét-től északra fekvő kis kupon vonult fel.

Ily körülmények között a bajorok helyzete, fokról-fokra veszélyesebbé vált és már csak a legnagyobb erőfeszítés árán tarthatták magukat olyanformán, hogy amennyire a francziák egyes

támadó lökemei által visszanyomattak, legalább ugyanannyi területet iparkodtak az egyenként harczbalepő új erősítések harczbabodása által ismét visszafoglalni; így került egymás után a Thibaudine majort megszállva tartó 13-ik ezred 7. és 8. százada és a Bois des Murets északkeleti sarkán harcoló III/10. zászlóalj közötti téren mindenekelőtt az I/10. és utána tőle balra a II/10. zászlóalj, majd az erdőből végre szintén előkerült 13-ik ezredbeli 5. és 6. század — volt baloldaldvéd — is harciba, míg az eredetileg itten harcoló és jelentékeny veszteséget szenvedett, úgy szintén tölténykészletét majdnem teljesen ellőtt I/13. zászlóalj a második harcvonalba vonult. Végül nagynehezen sikerült 2 löveget is az említett friss osztagok vonalába állítani.

Ámde a bajorok helyzete még úgy is folyton folyvást kritikus maradt, különösen a III/10. zászlóalj körletében, mely ellen a francia 21-ik serezed ismételt meg-megújuló erőfeszítéseket tön.

Ekkor délután 3 óra tájban újabb erősítés érkezik be; a bajor hadosztály főcsapatjának élén menetelő 1-ső vadász zászlóalj az erdőn áthatolva, a francia 21-ik serezedet részint arcba, részint jobb oldalba fogja és állítólag a nélkül, hogy egyetlen lövést is tenne, „rajta! rajta!“ kiáltással bőszerűen az ellenségre veti magát, mely csakhamar elhagyja állását, mire a 47-ik serezednek első sorban álló 1. és 2. zászlóalja is tágítani kezd, csak a 3-ik zászlóalj *Spickert* őrnagy alatt tart ki tovább is a műüttől délre elfoglalt állásában rendületlenül.

Ekkor érkezik be a műút mentén előnyomuló 3-ik serezed, mely az utóbb említett zászlóaljat is magával ragadja. Ámde a szemben álló német tűz vonal pusztító golyózápokkal fogadja a rohamra indulókat; az elszántan előretörő 3-ik serezed zászlója rövid idő alatt immár negyedik kézbe kerül s miután pillanatok alatt 10 tiszt és számos legénység helyeztetik harcra kívül, a kezdeményezett roham hajótörést szenved s így most már délután fél 4 óra tájban az egész francia csatavonal visszazúdul, melyet különösen az 1-ső vadász zászlóalj üldözött eleinte tüzével, majd támadólagos utánnyomulással, miközben Warniforétnál két odahagyott francia löveget, melynek fogatai harc közben összelövdöztettek, ejtett birtokába.

Az időközben a Bois des Murets-n át a francziák jobb oldalába irányított 3-ik ezred már sehol sem talált maga előtt ellentállásra. A 12-ik ezred ezalatt az erdőszegélyen folytatta útját észak felé.

Ilyenformán a bajorokra nézve e szárnyon a lehető legvágóságosabban kezdődött harc szintén a francziák hátrányára végződött.

Pótlólag az e szárnyon történetekhez még a La Harnoterie Ferme-mel szemben időközben történeteket kell felemlítenünk.

A La Thibaudine Ferme bevétele után a 7-ik vadász zászlóalj is előbbre vonult a La Harnoterie Ferme felé, előnyomulását azonban csakhamar be kellett szüntetnie, mivel az említett majortól

délre fekvő cserjések igen erősen meg valának szállva, sőt a fentebb említett szürke fogatú üteg is leginkább feléje fordítá tüztét. Ezen cserjéseket de Fontanges tábornok vezénylete alatt a 27-ik sored és a 19-ik vadász zászlóalj 4 százada tartotta megszállva.

Ily túlerővel szemben a német 7-ik vadász zászlóalj másra mint halogató harcra nem igen vállalkozhatott s csak midőn körülbelül egy óra múlva a 8-ik gyalog hadosztály balszárnyán előnyomuló III/86. zászlóalj szintén az említett major felé szállott harcra s miután időközben a közelben álló ütegek a majort felgyújtották, indult a két zászlóalj majdnem egyidőben délután fél 4 óra tájban a többször említett cserjések felé rohamra előre, a melyekben ellenséges osztagok körülbelül 2 századnyi erőben, a legutolsó pillanatig tartották magukat.

La Harnoterie Ferme elvesztése folytán az ezen major és St. Héléne között foglalt egész állás tarthatlanná vált, melyet egyébiránt a francia tüzérség a harcz abbanhagyására vonatkozó parancsa folytán már különben is odahagyni készült.

E) Megjegyzések az utóbb leirt harozmozzanathoz.

De Failly tábornoknak a harcz félbeszakítására vonatkozó elhatározása kétségkívül a viszonyok helyes felismerésén alapult; az ellenség részén megnyilatkozó és folyton fokozódó túlerővel szemben a csata már aligha dőlhetett el a francziák előnyére, miről de Failly — feltéve, mert valószínű, hogy sem a Conseil Dumesnil hadosztály, sem a XII-ik hadtestbeli csapatoknak mielőbbi támogató közbelépéséről tudomása nem volt — alig lehetett kétségben. Ily körülmények között mindenekelőtt arra kellett törekednie, hogy a felette kedvezőtlen viszonyok között harcra keveredett hadtestét mielőbb és az ellenséges hatásos üldözést lehetőleg távartva és kizárva ragadja ki felette veszélyes és izolált helyzetéből; ennek leghatásosabb eszközéül a tüzérség tömeges tüze tekinthető, a hogyan az a jelen esetben kifejezésre is jutott.

Hogy a harcz félbeszakításának elrendelésekor de Failly még mindig arra gondolt, hogy az első harczálláshoz oly közel, a St. Héléne — La Harnoterie Ferme által jelölt, harczászatilag minden esetre kedvező terepszakaszban ismét egész hadtestének latbavetésével komoly ellentállást fejtsen ki, azt kétségkívül kevésbé szerencsés gondolatnak minősíthetjük, már azon egyszerű oknál fogva is, mivel a megelőző harc által erősen megviselt csapatok ily rövid idő alatt aligha lehettek képesek újból rendezkedni és teljesen magukhoz jönni. Egyébként kivétel közben ezen intézkedés megfelelő módosulást szenvedett olyformán, hogy csakis a fontosabbik jobb szárnyon, a hol ellenséges átkarolástól, esetleg megkerüléstől lehetett tartani és a hol különben is már jó eleve az aránylag leg-

kitartóbb csapatok állottak rendelkezésre, került komolyabb harcra a dolog, míg a kiszemelt védővonal többi részein, valószínűleg csak igen rövid általános megállapodás után, mindössze annyi gyalogság maradt vissza, a mennyi a tüzérség fedezésére és biztosítására föltétlenül szükségesnek mutatkozott.

De még ezen ingadozás is nagy részben hozzájárult ahhoz, hogy a francia csapatok kelleténél tovább maradoztak a Maas balpartján, a hol a késő délutáni órákban újabb nem várt komoly harcok keletkeztek, holott a délután 2 órától 3½ óráig beállott harczszünet lehetővé tette nekik, hogy minden további komolyabb összeütközés mellőzésével vonhassák ki magukat az ellenség közvetlen behatása alól.

Ezen szándékolt új közbeeső állásfoglalás helyett bizonyára czélszerűbb lett volna mindjárt kezdetben, már a harc félbeszakításának első elrendelése alkalmával az addig legkevésbé szenvedett Kampf (Maussion) dandárt a tüzérséggel egyetemben utóvédviszonyba kirendelni, a többi csapatoknak ellenben meghagyni, hogy tőlük telhetőleg gyorsan, minden közbeeső állásfoglalás mellőzésével igyekezzenek Mouzonnál a Maas jobb partjára átkelni, a hol e tekintetben czélszerű előintézkedések megtétele is szükségessé vált.

A számra nézve gyengébb francia tüzérségnek a kijelölt állásban érzékeny veszteségek daczára történt és csak gyakori állásváltogatás által lehetségessé vált kitartását, dicsérőleg emelhetjük ki.

A német IV. hadtest azon hiszemben, hogy a harc e napra befejezését nyerte, a saját harczkörletében délután 2 órától kezdődő harczszünetet a tüzérség védelme alatt a kötelékek helyreállítására és a dandáronként való gyülekezésre használta fel; ezen körülménynek köszönhatték a francziák, hogy a St. Hélène — La Harnerie Ferme közötti védőszakaszt még egyáltalában megszállhatták, a mire erélyes ellenséges gyalogsági vagy lovassági üldözés mellett még csak nem is gondolhattak volna. Így azonban a német lovasság továbbra is tétlen maradt, a gyalogság pedig a további harcot beszüntetve, Beaumont magasságában gyülekezés céljából megállapodott és a harcot csak a tüzérség vitte tovább, mely a másik két főfegyvernem támogatásának hiányában azonban positiv eredményeket nem mutathatott fel.

A XII. hadtest, a IV-ik hadtestnek a stenayi műútig történt terjeszkedése folytán fejlődésében gátoltatván, tüzérségén kívül mindössze 2 gyalog ezredét képes a harczban legalább félig-meddig tevékenyen közreműködtetni, ellenben a gyalogság fennmaradó része s a lovasság, a IV-ik hadtest jobb szárnya mögé szorulva, egyelőre úgyszólván tétlenségre van kárhoytatva.

Az I. bajor hadtestnél említésre méltó Wittich vezérkari őrnagy szerepe, a ki tanácsával döntő befolyást gyakorolt a bajor csapatok

harcbaszállásának helyére, vagyis harczterületére, mely daczára annak, hogy a 4-ik chevauxlegers-ezred már kezdettől fogva az élen rendelkezésre állott és hogy a kijelölt irányban, La Thibaudine Ferme tájékán, ha más nem is, legalább egy látszólag elszigetelten álló ellenséges üteg vala látható, teljesen felderítetlen maradt.

A helyett, hogy az említett lovas ezred ezen bizonyára legfontosabb czélra, a jövődő harczterep felderítésére használtatnék fel, az izoláltak tetsző ellenséges üteg megrohanására kap parancsot, mely feladatának természetesen megfelelni képtelen.

Egy jó oldala és következménye ezen kissé különös megfigyelésnek mégis volt, amennyiben az ezred La Thibaudinból is tüzet kapván, e helyütt ellenséges gyalogságnak jelenléte, meg vala állapítva. Hogy mindennek daczára a 2-ik bajor hadosztály a baloldalában fekvő erdős terep felderítésére meg most sem tett semmi nemű lépést, sőt hogy — amint a történetekből következtethető — a közvetlen harczászati biztosításra sem fordított gondot, az minden esetre súlyos beszámítás alá esik. A 13-ik ezrednek 5. és 6. százada oldalvédül történt kirendelése csak némileg menti ezen mulasztást, mert hiszen ezek siirü erdőbe indítatván útnak, előrelátható volt, miszerint az elővéddel egyenlő magasságban sokáig nem maradhatnak. Az elővéd parancsnokának lett volna tehát feladata, mihelyt ezen oldalvéddel a kontaktus megszűnt, új oldalvéd, esetleg harczjárőrök kiküldése által a veszélyeztetett külső oldal biztosításáról gondoskodni.

Egyébként az miatti felelősségben, hogy egy egész ellenséges hadosztály teljesen észrevétlenül a menet-echiquier közé furakodhatott, vagy jobban mondva tévedhetett, nemcsak a közvetlenül érintett 2-ik bajor hadosztály parancsnoka, hanem az I. bajor hadtest parancsnoka, is részes, a ki lovas dandárét a helyett hogy a saját hadteste és a tőle mintegy 10 klmnyire balra előnyomuló szomszédoszlop közti közbenső terep felderítésére előre rendelte volna, Sommauthenál tartotta vissza, — úgyszintén osztokodik a felelősségben továbbá a 3-ik hadsereg parancsnoksága is, mely az I. bajor hadtest és XI. hadtest közé eső terepnek felderítése érdekében szintén nem tett meg minden tőle telhetőt, amennyiben a 4-ik lovas hadosztályt, mint tudjuk, a XI. hadtest mögé beosztván, azt csak későn és akkor is csak Châtillonig rendelte előre.⁵⁹⁾

Azon körülménynek, hogy Conseil Dumesnil hadosztálya nem tervszerűleg, hanem csak véletlenül talált a bajorok oldalára, tulajdonítható, hogy fellépése a kívánt és meglepő hatásánál fogva minden esetre nagy eredményre jogosító erélyt nélkülözte. Könnyen elképzelhető, hogy ezen hadosztálynak esetleges erős, hatalmas lökerne, mely a bajorok áttörése után a német ütegeknek s részben

⁵⁹⁾ Lásd a 68. oldalon.

a gyalogságnak is hátába vezetett, nemcsak a bajor hadtestre, hanem az egész Maas hadseregére is igen komoly következményekkel járhatott volna, vagy ha egyebet nem is, de a de Failly hadtestnek teljes degagírozását minden kétséget kizárólag eredményezhette, így azonban a hadosztály csak félve, remélve használja ki az ellenség teljes meglephetése által kínálkozó alkalmat és mihelyt az első megdöbbenéséből fölocsudik és csapatjait apránként és egymás után a veszélyeztetett oldal felé működésbe hozza, a különben sem egységesen és erélyesen, hanem részenként és apránként, tüzérség nélkül harczbakerült francia hadosztály minden kedvező helyzete daczára, gyengébb ellenséges erők által visszavetetik.

Még nagyobb eredmény lett volna elérhető, ha a VII-ik hadtestnek közelben tévelygő többi seregrészei, a helyett, hogy a Beaumont felől áthangzó ágyúszóra egyszerűen kereket oldottak, azt inkább hívó szónak tekintették volna a mielőbbi támogató közbelépésre. A meglepetés által közvetlenül érintett bajor csapatokat, a melyek lehető legkedvezőtlenebb viszonyuk daczára igen gyorsan és ügyesen találták fel magukat, amennyiben nyomban arczot váltva, gyengeségük daczára támadólag vetették magukat az ellenségre, dicséret és elismerés illeti. Ily veszélyes pillanatokban tűnik ki leginkább a csapatok belső értéke és fegyelmezettségi foka.

Nevezetes és különös az e szárnyon elszigetelten vívott harcz még azon oknál fogva is, mivel elég hosszú tartama daczára, úgyszólván tüzérség részvétele nélkül vivatott, a mi a Beaumont körül ép ez időtájt folyamatban levő tiszta tüzérségi harczczal szemben igen érdekes ellentétet mutat.

F) A csata lefolyása délután fél 4 órától kezdve; harczok a beaumont—stonnei műúttól északra.

a) Az I. bajor hadtest folytatólagos műveletei a francia VII. hadtest ellen.

A német 3-ik hadsereg parancsnoksága déltájban St. Pierre-mont-tól délre beérkezvén, itt jelentést vett a francia VII. hadtestnek mozdulatairól és közelségéről,⁶⁰⁾ minek folytán a Beaumont-nak tartó Maas hadsereg és a Stonnenak irányított 3-ik hadsereg közötti nagy ür kitöltése czéljából parancsot küldött az I. bajor hadtestnek, miszerint az Beaumont helyett La Besace-ra meneteljen.

Ezen parancsot v. d. Tann tábornok délután $x/23$ óra tájban kapta kézhez Sommauthe tájékán, a hova mint tudjuk ép ekkor érkezett be a hadtest 1-ső hadosztálya,⁶¹⁾ a melynek a hadtest parancsnoka menetczélul kevéssel előbb Warniforét-t jelölte volt ki.

⁶⁰⁾ Lásd a 70. oldalon.

⁶¹⁾ Lásd a 85. oldalon.

A hadsereg parancsnokság újabb intézkedése szerint v. d. Tann tábornok az említett hadosztályt azonnal La Besaceba, a vértés dandárt és a hadtest tüzér tartalékot ellenben Beaumont felé irányította s azután 2-ik hadosztályához La Thibaudine Ferme-hez sietett, a hova délután 3 óra tájban, vagyis még az e tájon a *Conseil Dumesnil* hadosztállyal és a de Failly hadtest jobb szárnyával vívott harcznak eldöntése előtt érkezett be.

Hogy ezen harcz délután $\frac{1}{4}$ óráig úgy Warniforét mint La Harnoterie irányában miként fordult a bajor csapatok javára, avval már előbb beszámoltunk, mihez kiegészítőleg még csak azt kell hozzáfűznünk, hogy míg a 2-ik bajor hadosztály zöme a visszavonuló *Conseil Dumesnil* hadosztályt üldözve, Warniforét, felé tartott, addig a 10-ik ezred 3-ik zászlóaljja, a 12-ik ezred két zászlóaljja és a 4-ik *chevauxlegers* ezred 1. és 2. százada a 7-ik vadász zászlóalj támogatására La Harnoterie Ferme felé rendeltetett előre; ugyanide irányítottatott később a 4-ik könnyű és a VI-ik nehéz üteg is.

Ekközben délután 4 óra felé v. d. Tann tábornok a IV-ik hadtest parancsnokától felszólítást von, miszerint arra való tekintettel, hogy a vele szemben álló ellenség szívós ellentállást fejt ki, őt Villers devant Mouzon felé irányuló további előnyomulásánál lehetőleg támogassa.

Miután az előljáró 3-ik hadsereg parancsnokság az I. bajor hadtest felett időközben másként rendelkezett s így az 1-ső bajor hadosztály a vett parancs folytán, a 2-iknek zöme pedig az éppen javára eldölt harcz következtében La Besace irányában mozgott előre, v. d. Tann tábornok csak annyiban vélt a szomszéd hadtest felszólításának eleget tehetni, amennyiben a La Harnoterie Ferme körül csoportosuló fentebb említett csapatokat, vagyis 4 zászlóaljja, 2 lovas századot és 2 üteget *Schuch* ezredes parancsnoksága alá helyezvén, azokat tényleg a IV-ik hadtest rendelkezésére bocsátotta. Ezen különítmény a La Harnoterie Ferme mellett történt gyülekezés után délután V25 óra tájban indult útnak Yoncqon át Pourron felé, miközben azonban már alig akadt számot tevő dolga.

Ezen intézkedések megtétele után v. d. Tann tábornok Warniforét felé lovagolt s itt V25 órakor a meglehetősen felbomolva hátráló *Conseil Dumesnil* hadosztálybeli csapatoknak további üldözését beszüntetvén, az itt harczoló 2-ik bajor hadosztálybeli csapatok gyülekezését rendelte el. Éhez képest a fenti időponttól kezdve az említett harczcsoport következőleg rendezkedett Warniforétól északra, arcczal északnak: első harczvonalban a 3., 13. és 10-ik ezred 1-ső zászlóaljai és az 1-ső vadász zászlóalj; második harczvonalban a 3-ik ezred 3-ik és a 13-ik és 10-ik ezred 2-ik zászlóaljai, továbbá a 4-ik *chevauxlegers* ezred 3. és 4. százada; harmadik harczvonalban a 2-ik könnyű és a VIII-ik nehéz üteg állott fel.⁶²⁾

⁶²⁾ Lásd a VIII. a) számú csatatervet.

Ekközben az 1. bajor hadosztály délután 4 óra tájban élével az erdőből való kibontakozás után a beaumont—stonnei műutat érte el, mire Stephan tábornok hadosztály parancsnok az élen levő 3-ik chevauxlegers ezredet La Besace felé rendelte előre, a honnan az néhány Conseil Dumesnil hadosztálybeli maradozótól tüzet kapott. Ennek folytán a helység átkutatására a 4-ik, a Bois de Raucourt megtisztítására pedig a 9-ik vadász zászlóalj rendeltetett ki, minek megtörténte után a 2-ik bajor dandár La Besacetól északra vonult fel, az 1-ső dandár pedig feltartóztatás nélkül folytatta menetét az említett helység felé.

A 2-ik dandár délután 5 órakor előnyomulását folytatván, fél-órával később, a Flaba menti, magaslatokról történt leszállás közben Raucourt felől újból tüzet kapott, ez azonban már nem Conseil Dumesnil hadosztálybeli széjjelugrasztottaktól, hanem a Douay hadtest főoszlopának hátvédétől eredt.

Ezen Raucourt-, Haraucourt-, Angecourt-on át Remillybe irányított oszlop⁶³⁾ a (2-ik) Liébert hadosztályból, a tüzértartalékból s e mögött a (3-ik) Dumont hadosztályból, melyet hátvéd viszonyban a Bittard de Portes dandár követett, alakult; a hadtest lovas hadosztálya Villers devant Mouzonra előre küldetett.

A Raucourton való átvonulás közben délutáni 5 óra tájban a Yoncq felől odavezető út mentén egyszerre csak feltűnnek az arrafelé visszatérő Conseil Dumesnil hadosztálybeli erősen felbomlott csapatmaradványok, melyeknek felvétele céljából a hátvéd dandár 83. és 82. soredre Raucourt-tól délre a műúttól két oldalt felvevő állást foglalt.

Ezen megszállott állás ellen nyomult a 2-ik bajor dandár este V26 órakor a 2-ik gyalog ezreddel és ettől balra a 9-ik vadász zászlóaljjal az első harczvonalban, a 11-ik ezreddel pedig e mögött tartalék gyanánt, támadásra előre, miközben a hadosztálynak két ütege a Flabatól délkeletre fekvő magaslaton, egy üteg pedig a Maimaison Ferme-től északkeletre fekvő magaslaton vonult fel.

Erre a francia hátvéd, anélkül, hogy számottevő ellentállást fejtett volna ki, csakhamar odahagyta állását, a bajor csapatok pedig úgy Raucourt, mint a tőle két oldalt fekvő magaslatokat és a Bois de Cogneuxt szállották meg.

Haraucourt déli és a Le Gros Bois erdő délkeleti szegélyénél a visszavonuló Bittard de Portes dandár rövid időre újból megállapodott, mellyel szemben a bajor csapatok Rancourttól északra a VIII. b) számú csataterven látható módon helyezkedtek újabb harczállásba. Komolyabb összeütközésre azonban ekkor sem került a dolog, mert a 9-ik vadász zászlóaljnak rövid ideig tartó gyorstüze az ellenséget csakhamar állásának odahagyására bírta.

⁶³⁾ Lásd a 70. oldalon.

Ezután a francia csapatok már háborítás nélkül folytathatták további visszavonulásukat, a mennyiben a bajorok az est beálltával, kevéssel 7 óra után, — miközben az 1-ső bajor dandár is közelebb vonult, anélkül, hogy egyáltalában harciba került volna, — minden további üldözést beszüntettek.

Esti 9 órakor az 1-ső bajor hadosztály, az időközben szintén iderendelt vértés dandár és a tüzértartalék Raucourt körül ütöttek tábornok; a hadtest parancsnokság egy zászlóaljnak fedezete alatt magában a helységben helyezkedett el.

Az előőrsök, a Bois de Cogneux északnyugati csúcsától a Le Gros Bois délnyugati csúcsáig terjedő vonalban dandáronként két szakaszban állították ki; a műúttól keletre fekvő előőrsöket az 1-ső gyalog ezred a 4-ik vadász zászlóaljjal, a műúttól nyugatra fekvőket pedig a 11-ik gyalog ezred a 9-ik vadász zászlóaljjal szolgáltatta; e szerint minden szakaszban 3—3 zászlóalj végezte ezen szolgálatot.

A Warniforetnél gyülekezett 2-ik bajor hadosztály zöme este 6 órakor La Besaceba vonult, a hol tábornok is ütött. Schuch ezredes különítménye Pourronnál éjjelezett, mely csoportnál a 12-ik ezred 2 zászlóalja és a 7-ik vadász zászlóalj, tehát a gyalog csapatok háromnegyedrésze rendeltetett ki előőrsi szolgálatra.

b) A támadás folytatása a porosz IV. és a száz XII. hadtest által a visszavonuló harcot folytató de Faily- és a támogatólag közbelépő Lebrun hadtest ellen.

Említettük már, ⁶⁴⁾ hogy de Faily tábornok délután 3 óra tájban a La Harnoterie Ferme—St. Hélène vonalában újból felvenni szándékolt ellentállás eszméjét föladván, megfelelő hátvéd ki rendelése mellett a végleges visszavonulást határozta el, melyet a hadtestnek a Bois de Givodeautól két oldalt, nagyjában véve két oszlopban, vagy jobban mondva csoportban kellett Mouzon felé végrehajtania.

Nagyban megkönnyítette ezt a XII. hadtestnek támogató közbelépése, mely mint tudjuk, már előző napon a Maas jobb partjára átkelve, a Margueritte lovas hadosztálylyal együtt a mouzon—carignani műút mentén és attól délre ütött tábornok.⁶⁵⁾

Midőn az utóbbemlített hadtest parancsnoka, Lebrun tábornok augusztus 30-án déltájban a Beaumont felől áthangzó ágyuszót meghallotta, a viszonyoknak teljesen helyes felismerése folytán azonnal az V. hadtestnek tőle telhető támogatására határozta el magát és ebből kifolyólag az (1-ső) Grandchamp gyalog had-

⁶⁴⁾ Lásd a 82. oldalon.

⁶⁵⁾ Lásd az 51. oldalon.

osztályt, a 63-ik Vassoigne hadosztály egyik dandárát, valamint a hadtest lovas hadosztályát és a tüzérség egy részét, nyomban a Maas balpartjára rendelte vissza.

Ekközben érkezett meg délután fél 3 óra tájban Mac Mahon Mouzonba és azon eredeti szándékához híven, hogy seregét mielőbb a Maas jobb partján egyesítse, a tett intézkedésekhez hozzá nem járulván, Grandchamp (1-ső) Cambriels dandárának a Maason éppen folyamatban levő átkelését beszüntette. E szerint a XII. hadtest részéről a Maas balpartján, mint alább látni fogjuk, csak az 1-ső hadosztály (2-ik) Villeneuve gyalog dandára, továbbá a Béville vértés dandár, a 8-ik chasseur ezred és három üteg nyert az V. hadtestbeli csapatok felvétele és visszavonulásának fedezése céljából alkalmazást.

A hadtest többi részei délután 2 órától kezdve az alább részletezendő csoportosításban a Maas jobb partját kíséző magaslatok mentén szállottak harcra. ⁶⁶⁾

A németek részén, a midőn a délutáni 2 órától ¼4-ig tartó nagy harciszünetet betöltő lövegarcz után a francia ütegek elfoglalt állásukból egymás után elvonulni kezűének, egyszerre csak azon vették magukat észre, hogy az ellenség a dombos, erdős terlep leple alatt hamarosan úgy eltűnt a láthatárról, mintha csak a föld elnyelte volna. A tüzharcz az egész arcvonal mentén szünetelt, csupán északnyugati irányból hangzott át a bajor lövegek bömbölése, a mi arra is engedett következtetni, miszerint a visszavonuló francia V. hadtest csapatjai esetleg arrafelé vették útjokat.

E tekintetben felvilágosítást szerzendő, a délutáni 3 óra óta Beaumont-tól északra gyülekező csapatjai körében jelenlevő Alvensleben tábornok felderítés céljából a közelben levő lovas ezredeket a Yoncq körül fekvő magaslatok felé rendelte előre és egyúttal idővesztegetés kikerülése szempontjából a 7-ik hadosztályt La Sarelle Ferme irányában, a 8-ikat ellenben északi irányban a Beaumont—mouzoni műút és Yoncq között rendelte előre.

Ezen seregtestek közül a 7-ik gyalog hadosztály délután 3½ óráig a 8-ik pedig ¾3 óráig gyülekezett a csataterven látható helyeken, megjegyezvén, hogy ez utóbbinál a 86-ik ezredből csak a 2-ik zászlóalj és a 4-ik század, a 96-ik ezredből csak a 2-ik és a fusilier zászlóalj és az 1-ső zászlóaljnak 1. és 2-ik százada, — a 31-ik ezredből csak a 2-ik zászlóalj és az 1. és 3-ik zászlóalj fele volt tényleg jelen a kijelölt gyülekező helyen, a hova a 71-ik ezred még szintén csak útban volt. A hadosztály gyalog csapatjai részben az elfoglalt táborokban és Beaumontban, részben a vonatonál és tüzérségi fedezetül voltak kirendelve, a III/86. zászlóalj pedig La Harnoterie birtokbaejtése után a Bois de Givodeau délny-

⁶⁶⁾ Lásd alább a 98. oldalon.

gáti csúcsa felé nyomult előre, azonban heves ellenséges ágyú és puskatűz folytán csak a 905. számmal jelzett, a műút mentén fekvő magaslatig juthatott előre, ahol az ottani bevágásokban elhelyezkedve, majdnem egy teljes óráig vesztegelni volt kénytelen, s a honnan a 14-ik dandár előnyomulása alkalmával annak jobb szárnyához csatlakozott.

A vett parancs folytán a 12-ik huszár ezred és ettől balra a 7-ik dragonyos ezred a beaumont—mouzoni műút és a Yoncq partak között északi irányban törtettek előre, azonban mindkettőjüket csakhamar a du Faîte magaslat felől heves ellenséges lövegtűz fogadta, mely elől úgy az egyik mint a másik további előnyomulását beszüntetve, terepfödözékek mögött fedett felállítást vön.

Lovasságának kudarczából Alvensleben tábornok azon következtetést vonta, miszerint az ellenség a Bois de Grivodeau és Yoncq között újból állást foglalt s így ezen szakasz felé a La Harnoterietől délkeletre gyülekező 8-ik gyalog hadosztályon kívül még a 14-ik gyalog dandárt is a műúttól nyugatra rendelte előre.

Ebből kifolyólag a beaumont—mouzoni műúttól keletre és nyugatra két többé-kevésbé különálló harczzakasz keletkezett, melyekkel a könnyebb áttekinthetés kedvéért az alábbiakban egymásután és önnállóan akarunk foglalkozni.

I. A Bois de Givodeau birtoka miatti küzdelem.

Midőn de Failly tábornok délután 3 óra tájban hadtestének a Bois de Givodeautól két oldalt általános visszavonulást parancsolt, ennek lehetőleg zavartalan végrehajthatása czéljából az említett erdő déli szegélyét a 88-ik sorezred által szállatta meg.⁶⁷⁾ Az ezred parancsnoka, Demange alezredes, csapatjait e czélból következőleg osztotta el: a 2-ik zászlóalj az erdő délnyugati, az 1-ső annak délkeleti szegélyét szállotta meg; a 3-ik zászlóalj 5. és 6-ik százada a közép mögött tartalék viszonyban állott fel, míg annak többi századai még csak visszavonuló félben voltak a Le Fays erdő felől. Már előzetesen megjegyezzük továbbá, miszerint az erdő belsőjében támadt összeütközések közben a visszavonulófélben levő 11-ik sorezrednek egyes részei is részt vettek még a harcban.

Az ekként megszállott erdőszegély ellen mindenekelőtt a német 13-ik gyalog dandár nyomult gyülekező helyéről a 66-ik gyalog ezreddel az első, a 26-ikkal pedig a második harczzonalban

⁶⁷⁾ A trois heures et demie, arrive le general Besson, chef [d'état-major général du Ve corps, qui ordonne au lieutenant-colonel Demange de s'arrêter sur place, de tenir dans cette position coûte que coûte, aussi longtemes qu'il sera nécessaire pour protéger la retraite, et de ne l'abandonner que lorsque le corps d'armée aura effectué le passage du pont de Mouzon. (Dick de Lonlay, Français et Allemands. I. kötet, 350 oldal).

támadásra előre. A Le Fays erdővel egyenlő magasságra érve, a 66-ik ezrednek 9., 11. és 12-ik százada ezen erdő átkutatására rendeltetett ki, a további előnyomulás folyamán pedig a dandár parancsnoka, *Schmeling* ezredes a 66-ik ezred 1-ső és 2-ik zászlóalját, valamint a 3-ik zászlóalj 4-ik századát a Bois de Givodeaunak a La Sartelletől nyugatra fekvő, a 26-ik ezredet pedig az ezen majortól keletre fekvő része ellen indította támadásra, mely anélkül, hogy az ellenség tüze viszonztatott volna, délután 4½ óra tájban az erdő déli szegélyének birtokbaejtésével végződött. A francia 88-ik seregzred a feléje előnyomuló túlerővel szemben sokáig nem tarthatván magát, csakhamar az erdő belsejébe s onnan a Bois Lyon és Villemonty felé húzódott vissza.

A német 66-ik ezred 1. és 2-ik zászlóaljai a további előnyomulás közben a beaumont—mouzoni műút mentén az ellenség által erősen megszállt du Faite magaslatnál szemben bukkantak ki az erdőből s itt élénk ellenséges tüzérségi és gyalogsági tüzzel fogadtattak; ez, valamint azon körülmény, hogy az említett magaslat felé a műúttól nyugatra különben is a 14-ik dandár volt előnyomulóban, ezen zászlóaljaknak a La Sartelle majorhoz való visszarendelését vontta maga után, ahol azok általános tartalék gyanánt állottak fel.

A Bois de Givodeauban visszavonuló francia 88-ik seregzred követésével *Schmeling* ezredes időközben a 26-ik ezredet bírta volt meg. Ennek osztagai széles arczonalba fejlődve csak nagy ügygyel-bajjal tudtak maguknak a sűrű cserjével benőtt erdőn át utat törni, miközben több helyütt kisebb ellenséges csoportokra, melyek részben a 88-ik, részben a 11-ik seregzredtől váltak volt el, bukkantak, anélkül azonban, hogy az erdő belsejében komolyabb összeütközésre került volna a dolog; délután 5 óra tájban az ezred erősen össze-vissza keveredett osztagai a VIII. a) vázlaton látható csoportosításban érték el az erdő északi és nyugati szegélyét.

Nem sokkal előbb ért a 66-ik ezred fusilier zászlóaljának a Le Fays erdőbe irányított három százada (9., 11. és 12-ik), valamint a 8-ik hadosztály gyülekezése közben véletlenül szintén az utóbb- említett erdőbe került 31-ik ezredbeli 2. és 3-ik század is a Maas völgyében Villemontyba vezető út mentén a Bois de Givodeau északi szegélyével egyenlő magasságra; miután azonban ezen osztagok úgy Villemonty felől, mint a Maas jobb partjáról a Bois de Flaviersből, sőt az éppen ekkor a Bois de Givodeauból kilépő 88-ik francia seregzredbeli osztagok részéről még hátulról is heves tűzbe jutottak, a kérdéses 5 század csakhamar a Bois de Givodeauban vala kénytelen menedéket keresni.

Ekközben érték el a 26-ik ezredbeli osztagok a Bois de Givodeau északi szegélyét s előbb a tűzvonal jobb, majd annak bal fele tört Villemonty, illetőleg a Bois Lion felé előre, azonban a

német gyenge vonalak mindkét helyen véres fejjel verettek vissza a Bois de Givodeauba az időközben ezen erdővel szemben újból állást foglalt francia hátvédcsapatok által, sőt az utóbbemlített erdőnek legészakibb csúcsát a Bois Lionból ellentámadásba átmenő francia osztagok időlegesen ismét hatalmukba is ejtették. Ezen tüzellel való előkészítés nélkül kezdeményezett támadó lökés a 26-ik ezrednek a legrövidebb idő alatt 6 tisztjébe és mintegy 200 főnyi legénységébe került.

A Bois de Givodeautól északra talált erős francia ellentállás abban leli magyarázatát hogy *de Failly* tábornok értesülvén, miszerint saját jobb szárnyának degagirozása céljából Mouzontól délnyugatra legközelebb Lebrun-hadtestbeli osztagok harcbszállása várható és mivel most már különben is azon meggyőződésre juthatott, miszerint az ellenség zömének nyomása a Bois de Givodeaun át várható, ennél fogva a hátvédül kirendelt *Kampf* dandárnak most már azon részeit is Villemontry környékére rendelte, a melyek eredetileg, mint alább látni fogjuk, a Beaumont—mouzoni műút és a Yoncq patak között vették fel a hátvéd-harcot.⁶⁸⁾ Hasonló okból kapott parancsot visszavonulása közben a 30-ik seregzrednek két zászlóaljja is, miszerint a Villemontry tói délnyugatra fekvő magaslaton a további hátrálást beszüntetve, újból arcot váltson dél felé.

Az ekként ideirányított csapatok következőleg helyezkedtek újabb harcállásba: A Bois Lion déli és részben keleti szegélyén a 88. seregzred 1-ső zászlóaljának 1. és 2. és a 2-ik zászlóalj 5. és 6. százada; ezen ezred fenmaradó részei tartalék viszonyba a Givodeau Ferme mögé rendeltettek. A Bois Liontól keletre, a 911. számmal jelzett kúpon Wirbel ezredes alatt a 30-ik seregzred 1. és 2. zászlóaljja foglalt délután 4 és fél óra óta állást, még pedig 3 századdal raj vonalba feloszolva, a többivel e mögött zárkózott osztagokban. A 30-ik seregzredtől balra a 49-ik seregzred zöme és még tovább a Maas felé a 14-ik vadász zászlóalj 5 százada foglalt állást. Közvetlenül Villemontry mellett 4 löveg, Givodeau Ferme és Le Faubourg között pedig a 6-ik tüzér ezred 6. és 7. útege volt felvonulva.

Ugyan a Maas által elválasztva, de különben összefüggésben állottak a *de Failly* hadtest hátvédállásával a Maas jobb partját kísérő erdős magaslatokat megszállva tartó *Lebrun* hadtestbeli csapatok, melyek közül a (2-ik) *Lacretelle* hadosztály (2-ik) *Louvent* dandárához tartozó 14-ik és 20-ik seregzred a Bois des Flaviers maasmenti szegélyét szállotta meg, míg a 31-ik seregzred 1. és 2-ik zászlóaljja a Stenay felé vezető műútnak, annak 3-ik zászlóaljja pedig Mouzon megszállására rendeltetett ki. Ugyanezen hadosztály (1-ső) *Marquisan* dandára a 2-ik dandár meghosszabbításában a Bois d'Alma

⁶⁸⁾ Lásd alább a 102. oldalon.

Gisorst és az Alma Fermet szállotta meg, még pedig 5 zászlóaljjal tűz vonalban, egy zászlóaljjal tartalékban.

A hadtest tüzérségéből a 8-ik tüzér-ezred 10. számú szórólöveg ütege kevéssel 4 óra után Alma Fermenél vonult fel, de miután ez itt sokáig a német tüzérséggel szemben nem tarthatta magát, állásában csakhamar ugyanazon ezred 3. és 4. ütege által váltatott fel.

Kevéssel 4 óra előtt vonult fel a (3-ik) *Vassoigne* hadosztály *Pallières* dandára a Warmonterne Fermetől északkeletre fekvő magaslatokon; ugyanitt helyezkedett állásba a 10-ik tüzérezred 8-ik ütege is, míg annak 7-ik és 9-ik ütege a *Reboul* dandár (1. és 4. tengerész gyalog ezred) fedezete alatt Mouzontól északnyugatra La Fourberie tájékán a *Pré des Boeufs* gázló biztosítására vonult fel. A *Lacretelle* hadosztály 3 ütege és 1 szórólöveg ugyanekkor a Warmonterne Fermetől délre helyezkedett állásba. Hasonlóan a Stenay felé vezető műút közelében, így a Ferme Vignerontól északra és a Ferme St. Remytől észak-keletre stb. nyertek a csata további folyamán a hadtest többi ütegei is alkalmazást.

Ezen nagyszámú tüzérség biztosításával *Mac Mahon* a Stonne vidékéről jövő, I. hadtesthez tartozó és délután 1 óra tájban Mouzonba érkező 3. zuáv és 2. turko ezredet bízta meg.

Ily nagyszámú, arcban és oldalban felvonult túlerővel szemben a Bois de Givodeauba visszavetett német 26-ik ezred egyelőre mit sem tehetett; még legtanácsosabbnak látszott szépen csendesen az erdő leple alatt mindaddig meghúzódni, míg a 8-ik hadosztály a 14-ik dandárral karöltve a szélső balszárnyon döntésre nem juttatja a dolgot. Oly kedvezőtlenek voltak a helyi és egyéb viszonyok a 13. dandár körletében, hogy egyelőre, daczára annak, hogy immár az egész szász hadtest is közelben és a közbelépésre készen állott, a támadólagos műveletnek folytatására még csak gondolni sem lehetett.

A *XII-ik hadtest* részéről a lövegarcz által kitöltött harc-szünet alatt délután 3 és fél óráig a 100-ik ezred Létannet, a 45-ik dandár másik két ezrede (101. és 108.) Beaumonttól keletre a hasonló nevű patakot érte volt el; a 46-ik dandár a Les Gloriettes magaslatra rendeltetett s végül a 24-ik hadosztály Beaumont felé tartott. A hadtest lovas hadosztálya a Fórét de Jaunet-től keletre foglalt állást.⁶⁹⁾

Midőn a IV-ik hadtest kevéssel fél 4 óra után támadólagos előnyomulását megkezdette, a szász csapatok is tovább vonultak észak felé és pedig a 100. ezred Létanneból a St. Hélène körül fekvő magaslatok felé, a honnan a 31. ezrednek szintén ott levő 2 századával⁷⁰⁾ egyetemben a visszavonuló ellenséges gyalogságot még tűz alá vehette, a 101. és 108. ezred pedig a 13-ik dandár

⁶⁹⁾ Lásd a 83. oldalon.

⁷⁰⁾ Lásd a 97. oldalon.

jobb szárnya mögött a Bois de Givodeau felé. A hadtest tüzérsége a Le Fays erdő mögött gyülekezett, a 46-ik dandár pedig a tüzérség előbbi állását foglalta el a Les Gloriettes magaslaton. A 24-ik hadosztály parancsot kapott, miszerint Beaumonton átkelve, a várostól északra készülségi állásba helyezkedjék. Tekintve, hogy a Maas kanyarulata által nagyon is összeszorult térségen ezen folyó balpartján a XII. hadtest alig talált a maga számára harcsterületet, hanem teljesen a IV-ik hadtest jobb szárnya mögé szorult, *György herceg* most már azon gondolattal foglalkozott, hogy legalább a 24-ik hadosztályt a Maas jobb partjára tolja által; ezen eszmétől azonban az előrehaladt időre való tekintettel csakhamar ismét elállította e helyett délután 3 óra felé csupán a lovas hadosztálynak adott parancsot, miszerint egyik ezredét Pouilyn át az ottani viszonyok felderítése céljából a Maas jobb partjára tolja előre, a hova az állásukat elfoglaló Lebrun hadtestbeli csapatok észrevétele után csakhamar még a 2-ik lovas ezred is irányított.

Ekközben délután $\frac{3}{4}$ óra tájban a Maas hadsereg parancsnoksága is megérkezett a csataterre és az általános helyzetről történt tájékoztató után a XII-ik hadtest parancsnokának azon parancsot küldé, miszerint a lovas hadosztályt a Maas jobb partjára áttolva, a mouzon — carignani út felé derítsen fel, hadteste fenmaradó részével ellenben a Maas balpartja mentén előnyomulva, a francziákat a nevezett folyótól északnyugati irányban elszorítani iparkodjék.

Miután evvel majdnem egyszóval, kevéssel délután 4 óra után, a IY-ik hadtest parancsnokától is érkezett felszólítás, hogy a XII-ik hadtest jobb szárnyával lehetőleg erős nyomást gyakoroljon Mouzon felé, *György szász herceg* a 45-ik dandárnak nyomban parancsot adott, miszerint a Maas völgyében vezető úton és a Bois de Givodeau felé támadólag nyomuljon előre.

Ebből kifolyólag a 100. ezred délután 4 óra 30 perczkor a Maas völgyébe leszállva, fáradságos és vesződéses menet után délután 5 óra tájban, a midőn éppen La Sartelle Ferme-mel egyenlő magasságra jutott, jobb oldalában a Maas túlsó partjáról élénk puska és lövegtűzzel árasztatott el, minek folytán a 3. zászlóalj 9. és 10. százada menetét beszüntetve, jobbra arcot váltott, hogy az időközben St. Hélène körül felvonult ütegekkel együtt a Maas túlsó partján álló és folyton erősödő ellenséges erővel vegye fel a harcot, az ezred többi része ellenben az erdő leple alatt folytatta útját a Bois de Givodeau északi szegélye felé; az 1. és 3. század ide érve, azonnal előre is vonult a 26-ik ezred tűzvonalába, a többi osztagokat ellenben az ezred parancsnoka, *Schuhmann* alezredes, a francziák oldalozó tüze által előidézett felette kedvezőtlen harc helyzetre való tekintettel, este 6 óra tájban La Sartelle mellé vezette vissza.

Ezalatt a dandár másik két ezrede (101. és 108.) a Bois de

Givodeau felé tartva, délután 5 óra tájban a La Sartelle Ferme-ig jutott, a honnan a 108. ezred — kivéve annak a majornál visszahagyott 7., 11. és 12. századát — az első, a 101. ezred pedig a második harczvonalban a 26. ezred támogatására az erdő északi szegélye felé indíttatott előre. Alig hogy ezen ezredek ideértek, a szemben álló ellenség pusztító golyózáporral árasztotta el őket, minek folytán újból kénytelenek valának az erdő belsejében menedéket keresni.

Ekközben a La Sartellenél beérkező 23-ik hadosztály és a 13-ik dandár parancsnoka a felette súlyos helyzetre való tekintettel és belátván, hogy minden további erőlködés az esetleges eredménynel arányban nem álló veszteségekkel járna, este 6 óra tájban abban állapodtak meg, hogy mindaddig míg a 14-ik dandár és a 8-ik hadosztály közbelépése jobban érezhetővé nem válik, e szárnyon egyelőre védőleges magatartást követnek és a Givodeau erdőben erősen széjjelmált és szétszórta össze-vissza keveredett osztagokat La Sartellenél gyűjtetik egybe. Ezen elhatározást *György herczeg* is magáévá tevén, ez az időközben szintén előrerendelt 48-ik dandár további előnyomulását is beszüntette. így látjuk, hogy a hadsereg parancsnokság által döntő támadásra előrerendelt jobb szárny túlereje daczára egyszerre halogató csoporttá válik, mely további előnyomulásának lehetővé tételét a nálánál viszonylag sokkalta gyengébb balszárny csoporttól várja és reméli.

Időközben a 12-ik lovas hadosztály által Pouillyn át a Maas jobb partjára irányított 18. dsidás ezred és az azt követő 2-ik lovas ezred délután 5 óra tájban Autrévillet érte el, honnan azonban a Moulinstól északra felvonult ellenséges ütegek tüze elől csakhamar ismét Pouilly felé vonultak el, a hova időközben a hadosztály zöme is beérkezett. *Gróf Lippe* tábornok hadosztályparancsnok a hadseregparancsnokságtól vett parancs folytán este 6 órakor a 24-ik dandárt a lovagló üteggel újból Autrévilié felé rendelte előre, míg a 23-ik dandár Pouilly tói északra foglalt állást. Az Autré vilié felé előnyomuló 24. dandár St. Remy előtt ismét tüzet kapott, minek folytán *Senfft* tábornok lovagló üteget felvonultatta ugyan, de már a 7-ik lövés után a további küzdelmet feladva, este 7 óra tájban újból visszatért Pouilly mellé. Itt aztán az egész hadosztály, a helyett, hogy az előtte álló ellenség oldalába és hátába iparkodott volna kerülni, nyugodtan hozzálátott a táborba szálláshoz.

A szász lovas hadosztállyal szemben francia részről az I. hadtest *Petié* és *Lartigue* hadosztálya Oarignannál, a *Margueritte* lovas hadosztály pedig Blagnynál állott. Utóbbi a csata folyamán azon parancsot vette, miszerint a Puilly és Moulins között felbukkant német lovasságot megfigyelje. Éhez képest a lovas hadosztály Margutig nyomult előre, a honnan este, összeütközésre nem kerülven a dolog, ismét Blagny mellé húzódott vissza.

2. Támadás a du Faite magaslat és a Fonderie de Grésil ellen.

Mialatt a hátvédül kirendelt *Kampf* dandárnak 88-ik sorszere a Bois de Givodeau déli szegélyeit szállotta meg, addig annak jobb szárnyán a műút tájékán a 14. vadász zászlóalj öt százada, a du Faite magaslaton pedig a 49-ik sorszere és három üteg foglalt állást.

Ezen csapatok ellen nyomult a német *1441c gyalog dandár* támadólag előre, miután a hadtest parancsnok rendelkezése folytán⁷¹⁾ délután 4 óra tájban a 848. magassági pontnál a Beaumont— Mouzoni műút nyugati oldalára kelt át.

Miután az említett dandár előnyomulását északi irányban, feltartóztatás nélkül folytatta a szintén e szakaszban működni hivatott *8 gyalog hadosztály*, mely még most sem fejezte volt be gyülekezését teljesen, kissé háttérbe szorult. Ennek folytán a hadosztály parancsnoka, *Schoeler* tábornok, a gyülekező helyre már beérkezett 7 zászlóalj (a 9G. ezred 2. és fusilier zászlóalja,⁷²⁾ a 86. ezred 2. zászlóalja és az 1-ső zászlóalj 4-ik százada,⁷³⁾ a 31-ik ezred és a 4-ik vadász zászlóalj) a Yoncq patak völgyébe térítette le, a hol kevés távközzel az I. bajor hadtestbeli *Schuch* dandár⁷⁴⁾ következett utánuk. A III/86. zászlóalj és a 71-ik ezred ellenben a műút mentén haladva, a 14-ik dandár jobb szárnyát követte.

Utóbb említett dandár a 93-ik ezred 3 zászlóaljával az első és a 27-ik ezred 2-ik és fusilier zászlóaljával⁷⁵⁾ második harczvonalba alakulva nyomult előre. Az előnyomulás folyamán *Schoeler* tábornok a 918. magaslaton állást foglalt francia ütegeknek megszólamlása folytán a Yoncq völgyéből ismét a jobb parti magaslatra vonult fel s itt a 93-ik és a 27-ik ezred közé ékelődött be olyformán, hogy az utóbb említett ezred a 86-ik ezred 2-ik zászlóalja és a 31-ik ezred közé jutott.

Ekközben a 93-ik ezred az 1-ső zászlóaljjal a műút mentén és attól jobbra, a 2-ik zászlóaljjal egyenes irányban a du Faite magaslat felé, a 3-ikkal pedig a magaslatnak Yoncq felőli lejtjén nyomult az utóbb említett magaslat ellen és azt, miután az ott állást fogláló francziák a tulajdonképeni támadást nem várták be, hanem megelőző heves löveg- és puskatüz után gyorsan az erdőbe menekültek él, nagyobb nehézség nélkül hatalmába ejtette, miközben magán a magaslaton 2 szórólöveget, tovább az erdőszegély mentén pedig még további 6 közönséges és 4 szórólöveget, melyeknek már nem sikerült elmenekülniük, zsákmányul ejtett.

⁷¹⁾Lásd a 96. oldalon.

⁷²⁾Az ezred 1-ső zászlóalja a hadtest-tüzérségnél volt.

⁷³⁾A zászlóalj többi része az elfoglalt Beaumonti táborban maradt vissza.

⁷⁴⁾Lásd a 92. oldalon.

⁷⁵⁾Az ezred 1-ső zászlóalja és a 8-ik század Beaumont-nál maradt vissza.

Az ellenséges állás bevétele után *Zychlinsky* vezérőrnagy az ellenség nyomonkövetésére a 93-ik ezredet rendelte ki, ő maga pedig a kissé hátramaradt 27-ik ezredéhez lovagolt, hogy azt is előrébb vezesse s útközben egyidejűleg néhány űteget is a du Faite magaslatra rendelt föl.

A francziák részéről a 49-ik soezred egy része a Fonderie de Grésil felé húzódott vissza, minek folytán a 93-ik ezred 7. és 8. százada és annak fusilier zászlóalja idefelé vett irányt. Ugyancsak erre felé tartott a 8-ik hadosztály a 27-ik ezreddel és az azt jelentékenyebb távközzel követő *Schvch* dandár is; ellenben a III/86. zászlóalj és a 71-ik ezred a műút mentén előhaladva, a 93-ik ezred jobb szárnyát követte.

Ehez képest a németek balszárnycsoportja délután 5 óra körül a csataterven feltüntetett helyzetbe jutott.

3. A Mont de Brune birtoka miatti küzdelem.

Zychlinski vezérőrnagy d. u. 5 óra 30 p.-kor Fonderie de Grésiltől keletre 27-ik gyalog ezredére ráakadván, annak az elől levő 93-ik ezrednek tűzvonalán át a Mont de Brune elleni támadás végrehajtását hagyta meg.

Az említett magaslatot délután 5 órától kezdve a Maas balpartjára átkelt Lebrun hadtestbeli csapatok tartották megszállva.⁷⁶⁾ Még pedig a *Villeneuve* dandár élén menetelő 58-ik soezred 1-ső zászlóaljának fedezete alatt mindenekelőtt a 10. tüzérezred 6. és 10. számú űtege vonult fel, hogy a Bois de Givodeauból a műút közelében előretörő ellenséget tűz alá foghassák; az 58-ik soezred másik két zászlóalja a felvonult űtegektől balra, a 79-ik soezred pedig a balszárny mögött tartalékul állott fel; a 10-ik tüzérezred 5. űtege valamivel később az 1/58. zászlóalj jobb szárnyán vonult fel.

A lovasságból a 8-ik chasseur ezred a Poncay malom tájékán állott fel, honnan az 1-ső század Pourron tájékára tolatott előre, a 2-ik század a visszatóduló gyalogság feltartóztatására osztagonként a Faubourgtól Rouffyba vezető műút mentén vala elosztva, a 4-ik század pedig Olizyben volt. A *Bevitte* vértés dandár Faubourg délnyugati kijárata közelében állott fel.

A támadásra előrerendelt német 27-ik ezredből a 2-ik zászlóalj egyenes irányban a Mont de Brune déli szegélye felé tartott, a hova két 93-as század már előbb saját elhatározásából nyomult volt előre, a fusilier zászlóaljat ellenben *Zychlinski* vezérőrnagy megelőző szemrevételezés után az említett magaslat nyugati lejtője mentén vezette fel, a hol annak teljesen észrevétlenül sikerült a dél és délkelet felé arcot vett francziák oldalába és hátába kerülnie. A két

⁷⁶⁾ Lásd a 95. oldalon.

zászlóalj támadólagos előnyomulását az egyidejűleg a Fonderie de Grósiltól mintegy 250 lépésnyire keletre felvonult 4. számú nehéz üteg is támogatta.

A 27-ik ezred támadólagos előnyomulásához jobbról a 93-ik ezred 1-ső zászlóaljának zöme, balról pedig ezen ezrednek fenmaradó része csatlakozott, a Yoncq patak völgyében és attól nyugatra Pourron felé nyomulván előre.

A 27-ik ezred 2-ik zászlóalja előnyomulás közben igen élénk lövegtűzbe jutott, minek folytán futólépésben iparkodott a Mont de Brune alján az ott kínálkozó holtterben védelmet keresni, a hol a csapatkötelékek újból rendezettek. Ezalatt a francia 58-ik serezed parancsnoka, *Dulyon de Rochefort* ezredes is észrevevén a déli irányból fenyegető veszélyt, ezredének egy részét nyomban errefelé vezetni előre, úgy hogy az előbb említett német zászlóaljat a magaslaton való felbukkanása alkalmával heves gyalogsági sortűz fogadja; ámde a 27-ik ezred fusilier zászlóaljának meglepő megjelenése a francziák jobb oldalában és hátában, ez utóbbiakat csakhamar minden további ellentállás felhagyására készíti, s ekközben visszavonulásuk oly gyorsan történt, hogy 5. számú ütegük a támadó 27-esek és 93-asok kezébe kerül.

A másik két üteg elvonulásának biztosítására a 8-ik chasseur ezred két százada rohamra indult ugyan a mindjobban tért nyerő német osztagok ellen, de miután az élükön lovagló *Jamin du Fresnay* ezredes ezredparancsnok többed magával halálosan találva a földre terül, az érzékeny puskatűz által megritkult és rendtelenségbe hozott lovasok hamar megfordulnak, hogy ép oly gyorsan elillanjanak észak felé, mihamar a Maas jobb partjára törekedvén.

Ekközben a német osztagok, daczára annak, hogy a francia 79-ik serezed is egy elhatározott, de sikertelen ellenlökemet kísérelt meg a támadók ellen, mindjobban tért nyertek a Mont de Brune-ön, melynek északkeleti lejtjén este 6 óra felé a 27-ik ezred fusilier zászlóaljának 10-ik százada a régi római út mentén, jobbra hátul a 9-ik, balra pedig a 11. és 12. század és még tovább balra Pourron felé az 1/93. zászlóalj 2½ szakasza helyezkedett. A 11/27. zászlóalj a magaslat délkeleti lejtjén nyomult előre, miközben még 4 löveget ejtett az azokhoz tartozó fogatokkal együtt hatalmába s azután a 9/27. századtól jobbra foglalt állást. Ennek meghosszabbításában az 1/93. zászlóalj 1. és 2. százada a Fonderie de Grésilből Faubourgba vezető út mentén és még tovább jobbra a nagy műút mentén, kissé délre az 580. magassági számtól a 26-ik ezrednek körülbelül 1 zászlóaljnyi erejű osztagai foglaltak állást, melyek, miután időközben a francia 88-ik serezed a 14-ik dandár térnyerése folytán a Bois Lont is odahagyta, az ellenség nyomában szintén előbbre jutottak a Bois de Givodeauból.⁷⁷⁾

⁷⁷⁾ Lásd alább a 108. oldalon.

Ezen több mint 2500 lépés hosszú és csak 12 század által megszállott tűzvonal legközelebbi támogatására mindössze a 11/27. zászlóalj balszárnyát követő 93-ik ezredbeli 3. és 4. század állott rendelkezésre.

Igaz ugyan, hogy a *Villeneuve* dandártól már nem igen kellett tartani, miután az eszeveszett futással keresett Faubourgon át a Maas túlsó partjára menedéket, ámde e helyett a Givodeau Ferme irányából intéztek a francziák, alighanem a 88-ik szerezred részeivel egy újabb hatalmas ellenlöketet,⁷⁸⁾ mely első sorban a 9/27-ik századot találta és azt vissza is nyomta. Ámde csakhamar segítőleg közbelép a 11/27. zászlóalj és a szintén az első vonalba előrendelt 93. ezred 3. és 4. százada; mialatt ezen osztagok arczban, addig a 93. ezred 1. és 2. százada, valamint a fentebb említett 26-ik ezredbeli osztagok oldalról árasztják el a leghatásosabb gyorstűzzel az ellenlöketet intéző francia csapatokat, melyek ennek folytán csakhamar megállapodnak, majd rendetlenségbe és zavarba jöve, Faubourg irányában zúdulnak vissza.

Alig hogy a német gyenge tűzvonal ezen krizist sikerrel kiállotta, csakhamar újabb megpróbáltatásnak nézett eléje. *De Fciilly* tábornok látván, hogy immár a Mont de Brune is ellenséges kézre került, annál is inkább aggódni kezdte a még a Maas balpartján levő csapatainak sorsa miatt, mivel a *Villeneuve* dandár visszazúdulása folytán a mouzoni átkelőnél iszonyatos torlódás keletkezett. Hogy legalább némileg időt nyerjen, egyik segédtszjtje által a Faubourg tájékán álló *Béville* dandárt szólította fel a közbelépésre, mely különben a folyton becsapódó lövedékektől már szintén kellemetlenül kezdé magát érezni felállítás helyén. A dandár parancsnoka jelen nem lévén, de *Faily* segédtszjtje előbb a 6-ik vértés ezred parancsnokát, *Martin* ezredest szólította fel a közbevágásra, de ez a nem előljárójától eredő meghagyás teljesítését megtagadta. Az 5-ik vértés ezred parancsnoka, *Bessey de Contenson* ezredes ellenben engedett a felszólításnak és ezredét nyomban rohamra vezette előre, mely eredetileg a 27-ik ezred 11. és 12. százada ellen irányult. Közelebb jöve a vértések egyszerre csak jobban délfelé húzódnak, úgy hogy most már a római út mentén álló 10-ik század képezi a rohamtárgyat. Ennek jobb fele, mely az imént visszautasított gyalogsági lökem alatt délkelet felé vett arczot, most gyorsan arczot vált s így az egész század észak felé nyíló tompa szögben nyugodtan,

⁷⁸⁾ Nincs ugyan kizárva, hogy ezen ellenlöketet a *Cambriels* dandár részei hajtották végre. Ezen *Mac Mahon* által mint tudjuk a Maas jobb partján visszatartott dandár később a viszonyoknak komolyabbra fordultával ismét parancsot kapott a balpartra való átkelésre és *Roussel* szerint tényleg alkalma is nyílt a balparton a közbelépésre, *Dick de Loulay* ellenben úgy véli, hogy annak mindössze egy zászlóalja jutott el Faubourg délnyugati kijáratáig.

tüzelés nélkül várja a vértések közeledését. Amint ezek mintegy 150 lépésnyire értek, az egész vonalon egyszerre a legborzasztóbb gyorstűz fogadja őket. Hamar ritkulnak a sorok, de azért a derék lovasok legnagyobb része még tovább száguld a biztos halál tor-kába, úgy hogy csak nagyon kevésnek sikerült tényleg a gyalog-sági sorokba betörni.

A vértés ezred ezen merész vállalkozása alatt igen érzékeny veszteségeket szenvedett. Az ezred parancsnokon kívül az alezredes' és még 10 tiszt, továbbá 11 altiszt és 90 közlegény részint halva, részint súlyosan megsebesülve maradt a csatatéren; a német gyalog század soraiban ellenben mindössze néhány löelgázolás és félrelökés okozta könnyebb sérülés történt.

A vértés ezred maradványai bőszerűen a Maas felé iramodtak vissza, melynek hullámaiban még számos lovas és ló veszté életét.

Ilyenformán most már a Mont de Brune birtoka többé nem vala kétséges, másrészt azonban a megelőző küzdelmek által végkép kimerült csapatok egyelőre nem igen voltak abban a helyzetben, hogy a támadólagos előnyomulást erélylyel és nyomatékkal folytassák. Ennek folytán *Zychlinski* vezérőrnagy újabb erősbítések, különösen pedig a tüzéség beérkezését bevárását határozta el. Az előrerendelt ütegek közül G a régi római úttól északra, 1 attól délre, még további 3 pedig a Fonderie de Grésiltől Mouzon felé vezető út mentén vonult fel; előbbieket mögött fedve a 12-ik huszár ezred, utóbbiak mögött a 7-ik dragonyos ezred állott fel. Ugyanez időtájt még 2 üteg a beaumont—mouzoni műút mentén az 580. magassági szám közelében vonult fel.

4. Általános támadó mozdulat a németek részén este 6 óra után.

A Mont de Brune elvesztésével a francziákra nézve minden további ellentállás és vesztéglés a Maas bal partján lehetetlenné vált; ennek érzetében a csapatok állásaikat odahagyva, legkivált a mouzoni átkelő felé tódultak vissza, míg a legszélső jobb szárnyon harcolók nagy része Rouffy felé vett irányt, hogy az ezen helység közelében vert hidon válthassanak partot. A harcz eddigi lefolyásának és az erdős, hegyes-völgyes terepnek tulajdonítandó, hogy ezen utolsó csapatmaradványok teljesen elemeikre bomlottak széjjel; a kötelékek fentartásáról és megóvásáról a harcz utolsó fázisában többé szó sem lehetett.

A magaslatok odahagyásával, melyeket nyomban az ellenség szállott meg, a Maas teljesen nyílt, lapályos völgyébe szorult francziák helyzete borzasztó lehetett, miért is azok, hogy legalább az ellenség tekintetét elkerüljék, az egyes földözéket nyújtó tereptárgyak mögött kerestek menedéket; ilyenek voltak a közelben levő helységek, a Poncay malom a közelében fekvő erdőparcellákkal és az ezen malom

és Faubourg között álló, a Maas balpartján rekedt élelmező oszlophoz tartozó jároművekből képezett szekértelep vagy jobban mondva szekértorlasz. Mindezen tárgyak mögül az odaszorult harcosok a legutolsó pillanatig a legkétségbeejtőbb önvédelmet fejtették ki, majd innen is kiüzetvén, egy részük kegyelemre adta meg magát, sokan ellenben végső kétségbeesésükben a Maas hullámai közé vettették magukat, a hol tömegesen el is pusztulának.

A németek részén a 8-ik gyalog hadosztály a Mont de Brunet birtokába ejtő 14-ik gyalog dandár mögött a Yoncq patak két oldalán folytatta előnyomulását, miközben az útjába eső és a 14-ik gyalog dandárhoz tartozó 93-ik ezred 2-ik és fusilier zászlóalja is csatlakozott.

A Fonderie de Gresiltől kezdve a Yoncq patak bal pariján *Schoeler* tábornok vezetése alatt a 86-ik ezred 2-ik zászlóalja és 4-ik százada, a 96-ik ezred fusilier zászlóalja és a 93-ik ezred 2-ik és fusilier zászlóalja nyomult előre; ezt követte *Schuch* ezredes különítménye, melynek két ütege a két chevauxlegers század fedezete alatt csakhamar a Pourrontól északkeletre fekvő magaslatokon vonult fel, onnan kivált Autrecourt és Rouffy helységeket vevén tiiz alá, s legvégül a 4-ik vadász zászlóalj. Ezen oszlop éle Pourront körülbelül este 6 óra tájban érte el. A Yoncq patak jobb partján, *Kessler* vezérőrnagy parancsnoksága alatt, a 14-ik dandár nyomában haladt: a 31-ik gyalog ezred és a 96-ik ezred 2-ik zászlóalja.

Az este 6 óra után a Mont de Brune—Pourron vonalából megindított általános támadó mozdulat alkalmával a németek is az előbb említett s a francziák által védőhelyül kiszemelt tereptárgyak felé csoportosulva nyomultak előre. Így a Yoncq balpartján levő csapatok közül a Pourrontól nyugatra fekvő magaslat megszállására kirendelt *Schuch* különítményen kívül a többi csapatrészek a Poncay malom felé tartottak; a baloldal védviszonyban előnyomuló 8/93. század mihamar a Rouffy-tól északra vert hidat iparkodott hatalmába ejteni, melyet részben nyomban fel is szedett, úgy hogy az erre felé tartó francia csapatmaradványok csakhamar ezen utolsó menedékhelyüket is elvesztették; ezen körülmény okozta a rouffy—faubourgi műút és a Maas között már nem is osztagok, hanem úgyszólván az egyes egyedek által végső elkeseredéssel és halálmegvetéssel vívott utolsó kétségbeesett harczmozzanatot.

A Yoncq patak jobb partján előnyomuló 8-ik gyalog hadosztálybeli csapatok az ezen patak alsó folyásánál fekvő erdőparcella és a fentebb említett szekértelepet választottak támadásuk főtámpontjainul.

A Mont de Brune-ön harczolt 14-ik gyalog dandárbeli 3 zászlóalj kevéssel az első ütegek beérkezte után Le Faubourg felé törtek előre; ugyanide vett irányt a 26-ik ezrednek azon csoportja is, mely a Bois de Givodeauból a beaumont—mouzoni műút

mentén bukkant ki és ott halogató harcztot vívott;⁷⁹⁾ ezen csoport-hoz csatlakozott a később iderendelt 71-ik ezrednek 11-ik százada is. Le Faubourgt francia részről a *Cambriels* dandárhoz tartozó 22-ik sored 1-ső és 3-ik zászlóalja, mely utóbbi tartalékul a templomnál állott fel, valamint az ott átvonuló ezredek egyes részei tartották megszállva. Általános tartalékul a 34-ik sored a Mouzon keleti kijáratánál levő útkeresztezésnél állott fel. Le Faubourg délnyugoti kijáratánál 7 löveg, magában a helységben és a hídnál 3 szórólöveg vonult fel. Ezen csapatok hősies és szívós ellentállása daczára este 7 óra felé, vagyis majdnem egy időben a Poncay malommal és az ennek közelében védett egyéb tárgyakkal, Le Faubourg is német kézre kerül; a mouzoni hídnak elfoglalása ellenben a túlsó partról kifejtett pusztító tűz folytán ismételt kísérletek daczára sem most, sem az éj folyamán nem sikerült.

A beaumont—mouzoni műúttól keletre fekvő harcsterületen *Demange* alezredes a 88-ik sored részeivel a Bois Lionban daczára annak, hogy már a Mont de Brune is az ellenség kezébe került, még mindig hősiesen tartotta magát s csak midőn az említett műúton előnyomuló német erősbítések, a III/86. zászlóalj és a 71-ik ezred⁸⁰⁾, beérkezésük után nyugat felől, a Bois de Givodeau legészakibb csúcsában levő porosz és szász csapatok pedig délfelől hatoltak be a Bois Lionba és mivel másrészt ekkor már — este fél 7 óra után — a porosz IV. hadtest tüzérségének fedezésére kirendelve volt 1/96. zászlóalj 3. és 4. százada a tüzérség felvonulása után a Bois Liontól északra, tehát *Demange* alezredes hátában a Givodeau Ferme felé nyomult előre, tágított az utóbb említett alezredes végre a három oldalról fenyegető körülzárás veszélyének és a hősies küzdelem után megmaradt maroknyi csapatjával a Givodeau Ferme felé húzódott vissza, minek folytán este 7 óra tájban a Bois Lion és az attól keletre fekvő kúp is ellenséges kézre került. Azonban sem az itt elhelyezkedő, sem a Bois de Givodeau északkeleti csúcsát megszállva tartó porosz és német csapatok, melyek a Maas túlsó oldaláról kifejtett oldalozó ellenséges tűz folytán még csak nem is kísérelték meg a *Villemonttry* felé való előretörést, még a harcznak este 7 óra után történt elnémulása után sem hatoltak tovább előre.

Ennek legközelebbi következménye lön, hogy a mouzoni átjárónak a németek által történt megszállása folytán a Maas balpartján rekedt francia csapatok bántatlanul húzódhattak meg *Villemonttry*ban, a Givodeau Fermeben és a közbeeső különféle terepfedezékekben.

Így történt aztán, hogy este 9 óráig a Givodeau Ferme-ben

⁷⁹⁾ Lásd a 104. oldalon.

⁸⁰⁾ Lásd a 103. oldalon.

Demange alezredesen kívül még 11 tiszt és 223 főnyi legénység verődött össze, kik nagyjából a 88-ik seregre tartoztak; a többiek 27-ik és 97-ik seregre- és 4-ik vadászszázalójuk beléjük valának. Miután ezen csoportnak más választása nem volt, mint vagy kegyelemre megadni magát vagy erőszakkal Mouzonnál a Maas folyón való átjutást megkísérlem, tanácskozás útján *Demange* alezredes indítványára hajnal felé Le Faubourg ellen végrehajtandó rajtaütés határozatott el, mihez a tisztek számához képest 11 támadó sectio alakított. Ezeknek reggel 4 óra felé teljesen észrevétlenül sikerült Le Faubourg délkeleti kijáratához közel jutni, a hol a kiállított kettős őrszemet felkonczolván, gyorsan a helységbe nyomultak be. Itt aztán a fellármázott német 27-ik ezredbeli osztagokkal elkecseregett küzdelem keletkezett, melynek folyamán a hős és bátorlelkű *Demange* alezredes is elesett és csak igen kevés francziának sikerült a hidat elérni és azon át Mouzonba elmenekülni.

E szerint rajtaütéssel kezdődött és ugyanazzal végződött is a csata.

A Maas hadsereg parancsnoksága délutáni 5 órától kezdve a Létanettól északra fekvő magaslaton tartózkodott, este 7 órakor pedig La Sartellenél az ott tartózkodó György szász herczeggel és Alvensleben tábornokkal találkozott, a kiknek kevéssel ezután kiadatott az éjjelezésre vonatkozó parancs. Ennek értelmében a XH-ik hadtestnek Létanne mellé kelle visszavonulnia, a hova az csak valamikor éjfél tájban érkezett meg, a IV-ik hadtest ellenben az ellenségtől elhódított területen hagyatott. Ez utóbbi hadtest részéről a 7-ik hadosztály, kivéve az előőrsöket szolgáltató 14-ik dandárt, La Sartellenél gyülekezett; a 8-ik hadosztály részéről a Yoncq völgyében alkalmazott részek Pourronnál és Grésilnél, a beaumont—mouzoni műút mentén harczba jutottak ellenben a Bois Lion közelében s végül a hadtest tüzérsége a Mont de Brune-on ütött tábor. *Schuch* ezredes különítménye a Pourron-tól nyugatra fekvő magaslaton maradt. Legelső vonalban a Maas mentén a 93-ik ezred 8-ik százada a Villerstől délre fekvő hidat, a 86-ik ezred 4-ik százada pedig a Poncay malmot tartotta megszállva; a 31-ik ezred 7-ik százada a Maas balpartját a Yoncq patak beömlésétől Le Faubourgig figyelte meg, utóbbemlített helységet a 14-ik dandár zöme, a Bois de Givodeau északi szegélyét a 86-ik ezred részei s végül az innen Létanneig terjedő területet a 13-ik vadász százalójuk és a 105-ik ezred 1-ső százalójuk tartotta megszállva, illetve figyelte meg.

A 12-ik lovas hadosztály, mint tudjuk, Pouilly tájékán éjjelezett. Innen az előjáró hadtest parancsnokság parancsára este 7 órakor egy hírszerző járőr küldetett Malandryn át Carignan felé előre, mely az ellenséges előőrsökön átlovagolván, éjjeli 11 órakor azon jelentéssel tért vissza, hogy Sailylnál egy ellenséges hadtest táboroz és hogy Montmédy felől több állítólag csapatokat vivő vasúti vonat

érkezett Carignanba. Ezen hírek az éj folyamán a kiállított előőrsök által oda egészítettek ki, hogy éjféltájban a szemben álló ellenség tábornözei eloltattak és hogy Carignan és Sedan között igen élénk vasúti forgalom és közlekedés van folyamatban. Ebből kifolyólag az Ardennes-vasut még az éj folyamán Lamouilly tájékán elrombolott.

A *gárda hadtest*, mely délutáni 4 órától kezdve Champyból, a hova délután 2 óra tájban érkezett meg, szintén útban volt a csatatér felé, este 6 óra 30 perczkor Beaumont-t érte el élével s itt szélesebb alakzatba átmenvén, ezen város és a Ferme de Beaulieu között ütött táborokat, miután a hadtest parancsnoka, a ki este 8 órakor szintén La Sartellehez érkezett, a hadsereg parancsnokságtól erre felhatalmazást nyert. Vett parancs folytán az 1-ső gárda utász század Létannenál a Maáson át hidat vert, mely reggeli 6 óráig teljesen használható állapotban volt.

G) Megjegyzések a délután fél 4 órától kezdve a csata befejezéséig történetekhez.

A francia tüzérségnek dicséretes kitartása La Harnoterie—St. Hélène vonalában, valamint a németek habozása a támadás folytatásával alkalmat adott a francia V-ik hadtestnek, hogy magát a magasabb vezetőség szándéka ellenére keletkezett harczból szép szerivel kivonja. E helyett az utóvédül kirendelt Kampf dandárnak kelleténél szívósabb kitartása és helytállása folytán a késő délutáni és esti órákban egy újabb, egyik fél részéről sem remélt és várt heves harcz, a tulajdonképeni csata fejlődött ki, melybe *de Failly* hadtestén kívül majdnem az egész *Lebrun* hadtest is belekevertetek. Mac Mahon az összeütközésnek ily nagymérvű elharapódzását mellőzni kívánja ugyan és ezért a XII. hadtestbeli csapatoknak a Maas balpartjára való átkelését be is szünteti, de ezen ténye által az V-ik hadtestet, melynél a harcz félbeszakítását és abbanhagyását nem siettetete, csak megfosztotta a csata végső fázisában olyannyira kívánatosá vált támogatástól, mely ha kedvező fordulatot nem is idézhetett volna elő a dolgok általános állásában, de legalább elejét vehette volna annak, hogy az V-ik hadtest jelentékeny része a Maason való átjáróktól elvágassék és a folyó balpartján rekedjen. Pedig *de Failly* tábornok saját jobb szárnyán úgy látszik nagyon is hathatós támogatásra számított, csakis így magyarázható meg, hogy csapatjait a Bois de Givodeau átengedése után a beaumont—mouzoni műúttól keletre fekvő harczterületre rendeli, a hol az ellenség támadása a Bois de Givodeau északi szegélye mentén már különben is fennakadt és e mellett a mouzoni átjárót a gyorsabban, erőteljesebben és egyúttal átkarolólag előnyomuló német balszárny nyal szemben úgyszólván nyitva és védtelenül hagyja,

daczára annak, hogy előtte a Mont de Brune igen kedvező, utolsó védőállásul kínálkozott. Ezen magaslaton és semmi esetre sem Villemontry környékén, a hol a németek jobb szárnyát a Lebrun badtestbeli csapatok oldalozó tüze kötötte le, dőlt el a még a folyó balpartján levő csapatok sorsa.

Német részen a késő délutáni órákban újult erővel kezdeményezett támadás folyamán még jobban érezhetővé válik a csatának felette hibás alapokon nyugvó tervezése, a mi kiváltkép a következőkből tűnik ki:

A fő vezetőség által a Maas hadsereg támogatására kijelölt, de ez utóbbi parancsnokságának teljesen alá nem rendelt két bajor hadtest épp akkor, midőn legjobban szükség volna közbelépésükre, előljáró hadseregarancsnokságuk által a harczmezőtől el, oly irányba tereltetnek, a hol nem igen vala szükség rájuk. Mert hiszen ahhoz alig férhet kétség, hogy az esetben, ha az I. bajor hadtest a Conseil Dumesnil hadosztályljal végezve, a Yoncq patak balpartját kíséző magaslatokon át erőteljesen Mouzon—Rouffy felé nyomult volna előre, a csata által birtokba ejteni szándékolt terület elfoglalása sokkal kevesebb véráldozatba került volna.

Egy másik feltűnő és tanulságos jelenség, hogy egész hadseregeket nem lehet és nem szabad támadólagos szándékkal alosztályok módjára egyetlen egy pont felé, hanem erejüknek megfelelő szélességű harczterületbe útnak indítani, mivel előbbiből a kijelölt ponton a csapatoknak oly nagymérvű torlódása keletkezik, hogy egyik a másiknak nem hogy előnyére válnék, hanem inkább egyik a másikat hátráltatja munkálkodásában.

A harcznak, a csatának részletes tervezése a fő vezetőség által jelzett végpontokon — a jelen esetben Le Chêne és Beaumont — a hadsereg parancsnokságokat illette. Ennek a Maas hadsereg parancsnoksága olyformán vélt eleget tenni, hogy két első vonalbeli hadtestét egyenlő magasságra hozott hadosztály-oszlopokkal tiszta arcztámadásra szintén csak egy pont, vagyis Beaumont felé rendelte előre. Tudva volt, hogy Mac Mahon a Bazainne-nel való egyesülés céljából, Metz felé törekszik, a Maas hadseregnél már egyedül ezen körülmény is a jobb szárnyat tette a hadászatiilag fontosabbik szárnynyá, a mi más szóval annyit jelent, hogy lehetőleg nagy és döntő sikernek elérése céljából a főnyomásnak e szárnyról, tehát a francziák bal szárnya és oldala ellen kellett intéztetnie, ez pedig a terepviszonyok tekintetbevétele mellett harczászatiilag kifejezve egy Beaumont-nal szemben alakítandó lekötő csoportot és attól keletre, tehát helyszúke miatt a Maas jobb partján lehetőleg erős főtámadó csoportot követelt.

A viszonyoknak illetően megítélése két ízben világosan kifejezésre is jut, még pedig a Maas hadsereg parancsnokságánál, midőn 4 óra tájban a XII. hadtestnek parancsot ad, hogy a francziákat le-

hetőleg szorítsa el a Maastól, másodszor pedig a XII. hadtest parancsnokságánál, midőn ez azon eszmével foglalkozik, hogy a 24-ik hadosztályt a folyó jobb partjára tolja. Csakhogy mindkét vezető későn jön rá a helyes érzék sugallta gondolatra s így az ige testté már nem válhatik; sőt a csata folyamán ép azért, mivel a hadsereg parancsnoksága nem dolgozott ilyenmű terv érdekében célutadatosan és a kellő nyomatékkai előre, csakhamar azt kell tapasztalnia, hogy az általa támadólagos előnyomulásra rendelt jobb szárnyból viszonylagos, de a Maas balpartján helyszűke miatt működésben gátolt túlereje daczára, a Bois de Givodeauban elvégre arczban és oldalban tűz alá fogott és így tehetetlenségre kárhozott, lekötő, halogató harcra utalt csoport válik, a főtamadócsoport szerepét ellenben az I. bajor hadtest zömének eltávolodása folytán, egyedül a megelőző harcokban már kifáradt 8-ik gyaloghadosztály kénytelen átvenni. Ebből világosan kitűnik, hogy a német hadvezetés e napon, gyengén szólva és a mint mondani szokás, nem találta el az ellenség szárnyai közül a helyeset.

A tüzérségi harc kitöltötte harczszünet alatt meg lett volna ugyan az alkalom a dolognak a helyes irányba való terelésére, ámde a Maas hadsereg parancsnoksága csak a támadásnak újbóli felvétele után jelenik meg a harctéren és így a vezetés továbbra is a harcot kezdeményező alparancsnokok kezében marad, a kiknek ezen harczszünetet legalább arra kellett volna felhasználniok, hogy vagy a XH-ik hadtestet a Maas jobb partjára, vagy pedig a IY-iket a beaumont—mouzoni műúttól nyugatra tolják át, hogy a szászok a további munkálkodáshoz szabad tért és levegőt kapjanak. így azonban a folytatólagos támadás megindításánál a IV. hadtest megint csak az egész területet a maga számára foglalja le és miután ezáltal harcz-csoportosítása felette sekély lesz, folyton jajgat és jobbra-balra küldözget támogatás és segítség után.

A támadás folytatásához utóbbemlített hadtest két hadosztály-csoportban tartalék kikülönítése nélkül vonul fel és nevezetes, hogy midőn később a 14-ik dandár a beaumont - mouzoni műúttól nyugatra a 8-ik hadosztály körletébe tolatik át, a kisebbik rész a nagyobbat kiszorítja a számára kijelölt harczterületről, a mi, ha mindkettő egységes parancsnokság alá helyeztetik, nem történhetett volna meg.

Nevezetes továbbá, hogy a beállott gyalogsági harczszünet alatt az érintkezés az ellenséggel teljesen megszűnik és hogy annak újbóli helyreállítására egész lovas ezredek tolatnak előre, de, eredménytelenül; e tekintetben egyes, harczközben is úgyszólván az ellenségen tapadó figyelő járőrök sokkal jobban felelnek meg, amennyiben észrevétlenül, vagy legalább is számot tevő célpon-
tot alig nyújtva, figyelhetik meg az ellenségnél történendőket. A jelen eset eléggé bizonyítja, hogy mily kiváló fontosságú a lovas-

ságnak a harcz alatti felderítő tevékenysége; ugyanez mellett bizonyít a Villeneuve dandár esete is a Mont de Brune-ön, mely mivel kellő felderítés hiányában az őt Grésil felől fenyegető veszélyről tájékozva nem volt, főfigyelmét inkább a Bois de Givodeau felé fordította s így oldalában és hátában meglepetvén, nálánál gyengébb ellenséges erők által oly gyorsan vették vissza, hogy a körletében felvonult tüzérség legnagyobb része ellenséges kézre kerül.

A Mont de Brune elleni támadást a 8-ik gyalog hadosztály és a Schuch különítmény közelléte daczára, egyedül a 14-ik dandár, sőt még ez sem összes csapatjaival hajtja végre; a magaslat elfoglalása sikerül, de azután francia gyalogsági és lovassági támadó ellenlökem folytán egyideig veszedelmes krízis áll be, mely könnyen végzetessé is válhatott volna. Egyébként úgy ezen támadás alkalmával, valamint később Faubourg bevételénél is a 14-ik dandár parancsnoka, Zychlinski vezérőrnagy tevékenységének, személyes bátorságának és vitézségének oly fényes jelét adá, hogy az valóban dicséretére és becsületére válik. Intézkedései közül, mint különlegesen, többek között az 5 óra 30 perczkor kibocsátottat, tartom, ha nem is feltétlenül követésre méltó példa gyanánt megemlítendőnek, melylyel a hátul álló 27-ik ezredet az elől levő 93. ezred széles és ezért felette gyenge tűzvonalán át rendeli támadásra előre.

Úgy a gyalogsági, különösen pedig a lovassági francia ellenlökem végrehajtására a cél és az időpont igen jól vala megválasztva, amennyiben a roham egy gyalogsági ellenlökem által éppen megállított zászlóalj ellen irányult. Ha mindannak daczára a bátor, elhatározott és a kézi tusáig jutott lovasok rohama a szó teljes értelmében kudarcot vallott, ez csak a mellett bizonyít, hogy modern fegyverhatással szemben, ha a gyalogság hidegvérét és fegyelmét a német III/27 zászlóaljhoz hasonlóan megóvjá, a lovasság úgyszólván tehetetlen. És azért mégis joggal lehet, szabad és kell is követelnünk a lovasságtól, hogy a krízis tetőpontján legalább erkölcsi hatás elérése kedvéért ő is közbevesse magát, testvér fegyvernemeinek sorsán segítő.

Hogy bármely csapat mennyire érzékeny rézsút tűz ellen, arra nézve tanulságos példa a Maas mentén előnyomuló szász csapatoknak az esete, melyeknek csakhamar az erdő leple alá, majd La Sartelle mellé kelle visszahuzódnok.

A Bois de Givodeauban harczolt csapatok nagymérvű összekeveredése és széjjelmálása élénk tanúságot tesz az erdei harcznak felette kellemetlen és majdnem leküzdhetlennel látszó nehézségeiről; az itteni harczok egyszersmind arról is tesznek tanúságot, hogy nehezen áthatolható, sűrű cserjével benőtt erdők belsejében nemcsak a harcz, hanem a rendszeres vezetés is a lehetetlenségek körébe tartozik és hogy ennek folytán az ily erdők birtoka felett a széleken vívott harcz kimenetele és eredménye dönt.

Az egyes fegyvernemek harcmódja tekintetében még a következőket jegyezhetjük meg:

A németeknél s kivált a IV. hadtestnél, valamint a seregtesetek, épúgy a csapattestek és azok alosztályai is gyorsan széjjel, egy vonalba húzódnak és a támadást is ilyen széjjelhúzott, erőtlén vonalakkal, hozzá rendesen még minden tüzérségi előkészítés nélkül, nagyobbára tisztán arczban hajtják végre; így látjuk ezt többek között a Bois de Givodeauból támadó lökemre előretörő 26-ik ezrednél, így a 93-ik ezred támadásánál, a du Faite magaslat ellen; előbbi véres fejjel vissza is veretett, utóbbi ellenben csakis azért sikerülhetett, mivel a visszavonulófélben levő francziák rendes viszonyok között várható, szivós ellentállást amúgy sem fejtettek ki. Ez utóbbi körülmény okozta, hogy a gyalogsági harcz általában véve mindenütt igen gyorsan, majdnem mondhatnók békegyakorlatszerűen, tüzzel való kellő előkészítés nélkül folyt le, a mi másrészt kivált a német IV. hadtestbeli csapatok soraiban igen véres veszteségeket vont maga után. Az átkaroló támadásnak formáját mindössze a Mont de Brune és a Bois Lion ellen látjuk alkalmazva, még pedig inkább véletlenül, mintsem czéltudatosan és előre megfontoltan előkészítve; a 8-ik hadosztálynak támadása nagyjában véve, ugyancsak arcztámadásnak mondható. Ezen körülmény részben szintén annak tulajdonítható, hogy az egész csata a francziák részén a visszavonuló, a németek részén az üldöző harcz jellegét viseli magán, úgy hogy ez utóbbiak nélkülözhetőnek és mellőzendőnek vélték az átkarolással vagy megkerüléssel járó időveszteséget.

A francia gyalogság sok helyütt a visszavonulás fedezéséből származó harczcéllal arányban nem álló és kelletténél szivósabb ellentállást fejtett ki, a mi csak időveszteséggel járt és e mellett a veszteségeket is ok nélkül fokozta. Felemlítendő továbbá, hogy a francia gyalogosok igen gyakran túl magasán lóttek.

A lovasság a francia 5-ik vértés ezrednek már említett támadásán kívül, az egész csata alatt alig fejtett ki említésre méltó tevékenységet; az ellenséges lovas hadosztályok a legszélső keleti szárnyon állva, farkasszemet néztek egymással, anélkül hogy komolyabb akcióba kerültek volna. A francia V. hadtest 4 lovas ezrede közül az 5-ik huszár és a 12-ik chasseur ezred állítólag Beaumont-tól északra tüzharczot vívott.

A francia tüzérség inferioritása daczára derekasan tartotta magát és nagy önfeláldozást tanúsított, a mi tetemes veszteségeket is okozott neki. A német tüzérség helyesen és ügyesen tudta fölényét kiaknázni és ha harczközben nem mindig lehetett kellő időben a helyén, az egyrészt a gyalogság igen gyors térnyerésének, másrészt pedig a felette nehézkes terepviszonyoknak tulajdonítható.

H) Erőviszony. Veszteségek.

A beaumonti csatában német részről kereken 68.000 ember (62.000 lőfegyver és 6000 szálfegyver) 276 löveggel, a francziák részéről pedig mintegy 59.000 ember (55.000 lőfegyver és 3680 szálfegyver) 246 löveggel vett részt.

A német seregtettek közül veszített:

A IV. hadtest halottakban: 38 tisztet, 564 embert és 115 lovat; sebesültekben: 88 tisztet, 2206 embert és 131 lovat; eltűnt: 108 ember, 2 ló; összesen: 126 tiszt, 2878 ember, 248 ló.

A XII. hadtest halottakban: 1 tisztet, 11 embert és 3 lovat; sebesültekben: 3 tisztet, 70 embert és 6 lovat; eltűnt 4 ember, összesen: 4 tiszt 85 ember, 9 ló.

Az I. bajor hadtest halottakban; 4 tisztet; 47 embert és 6 lovat; sebesültekben: 11 tisztet, 304 embert és 10 lovat; eltűnt: 70 ember, 1 ló; összesen: 15 tiszt, 421 ember, 17 ló.

E szerint a veszteségek összege halottakban: 43 tiszt, 622 ember, 124 ló; sebesültekben: 102 tiszt, 2580 ember, 147 ló; eltűnt: 182 ember, 3 ló; összesen: 145 tiszt, 3383 ember, 274 ló, a mi a résztvett csapatok körülbelül 5%-ának felel meg.

A XII. hadtestbeli csapattesteknél a maximalis veszteséget a 108. ezred érte el 2 tiszttel és 30 főnyi legénységgel.

A fenti számadatokon belül érdekes, hogy míg a 14. dandár, mely a du Faite magaslat és a Mont de Brune ellen majdnem önállóan hajtotta végre a támadást, csak 14 tisztet és 382 főnyi legénységet, addig a jobb szárnyon nagybárra halogató harcztó vívó 13. dandár 38 tisztet és 969 főnyi legénységet veszített, miben az ezen dandár ellen rézsút tüzet folytató Lebrun hadtestbeli csapatoknak is alighanem nagy részük volt.

Az egyes gyalogsági csapattestek közül legtöbbet veszítették:

a 66. ezred	21 tisztet és 630 embert,	vagyis 24 ⁰ / ₀ -ot
a 31.	20 " " 507	" " 19 ⁰ / ₀ "
a 86.	22 " " 463	" " 17 ⁰ / ₀ "
a 26.	16 " " 339	" " 13 ⁰ / ₀ "
a 27.	9 " " 238	" " 9 ⁰ / ₀ "
a 96.	10 " " 204	" " 8 ⁰ / ₀ "
a 4. vadász zlj	3 " " 193	" " 22 ⁰ / ₀ "

Az I. bajor hadtest kötelékében legtöbbet veszített:

a 13. ezred 4 tisztet és 139 embert, vagyis 6%-ot

a 10. " 7 " " 106 " " 4.5% „

az 1. vad. zlj 1 " " 68 " " 9 % „

Fegyvernemenként elosztva a veszteségek kitesznek:

a gyalogságnál:	129 tiszte és 3227 embert, 6%
a lovasságnál:	2 „ „ 11 „ 0.18
a tüzérségnél:	11 „ „ 144 „ 2.6%.

Tisztekben a veszteség a gyalogságnál 11.5%, a tüzérségnél valamivel több 7%-nál.

A *franciák veszteségére* vonatkozólag eltérők az adatok. Canonge és Dick de Lonlay szerint a halottak és sebesültek száma 1800-ra, a foglyul esetteké 3000-re rúgott; utóbbi szerint ezen számba a VII. és XII. hadtest vesztesége nincsen betudva; e szerint az V. hadtest állományának 28%-át veszttette volna el. Az egyik porosz munka az összes veszteségeket halottakban és sebesültekben 3500 főre, a sebesületlenül foglyul esetteket pedig 2000 főre teszi. A veszttett lövegek száma 42. Magára az V. hadtestre és a Conseil Dumesnil hadosztályra a csata lefolyása és kimenetele oly bomlasztólag hatott, hogy ezen seregrészek had- és harccképessége kérdéssé vált.

A német 3-ik hadsereg; többi seregrészeinek mozdulatai augusztus hó 30-ika folyamán.

Mialatt a Maas hadsereg támogatására rendelt két bajor hadtest a délelőtt folyamán általában általában véve Beaumont felé folytatta előnyomulását, addig a 3-ik hadsereg többi seregrészei menetüket intézkedésszerűen folytatták a kijelölt menetzélok felé. Ekközbeii az V. hadtest elővédé délelőtt 11 óra tájban Authe környékére érve, az előlfekvő terepen portyázó 1. gárda dsidás ezred 1. és 3. századától⁸¹⁾ értesítést vett a francia VII. hadtestnek St. Pierremontból Stonne felé végrehajtott menetéről, minek folytán *Voigts-Rhetz* vezérőrnagy elővédparancsnok a hozzá beosztott 4. württembergi lovas ezredet nyomban előrerendelte Stonne felé. Ez a stonnei magaslaton és La Berbère körül csakugyan ellenséget konstatálván, azt az V. hadtest 2 elővéd ütege d. u. 12 óra 30 perczkor a St. Pierremonttól északra fekvő magaslatról tűz alá fogta, melyet egy La Berliérenél felvonult francia üteg élénken viszonzott.

Ezen bevezető lövegtűz alatt a porosz V-ik hadtest az elővéddel a harezban álló ütegek mellett, a 9-ik hadosztállyal Verrières, a 10-ikkal pedig St. Pierremontnál fejlődött fel. Ekközben érkezett be a porosz trónörökös is a st. pierremonti magaslatra és mivel az erősen megszállottnak látszó stonnei állás ellen egymagában az V-ik hadtestet kevésnek tartotta, annak a XI. hadtest beérkeztéig várakozó magatartást parancsolt. A trónörökös ugyanis

⁸¹⁾ Lásd a 70. oldalon.

már időközben meggyőződve arról, hogy a harcászati helyzet súlypontja nem le Chéenenél, hanem inkább Beaumonthoz közelebb, Stonne környékén keresendő, úgy a XI-ik hadtestet, mint a württembergi hadosztályt, továbbá a 4. és 2. lovas hadosztályt is ideirányította. Ezen módosító parancsot a XI. hadtest déltájban ép jókor Quatre Champsban kapta meg s így a hozzája csatlakozó württembergi hadosztállal együtt nyomban le is tért Briouilles felé.

A porosz trónörökös a helyzet olynemű felfogásáról, hogy a sereg részeivel szemben Stonne körül állást foglalt ellenség részéről alighanem szivós ellenállás várható, a Sommauthe tájékára előnyomult nagy főhadiszállásnak is küldött jelentést. Ez utóbbi úgy ítélte meg a helyzetet, hogy minél tovább marad a stonnei francia csoport felállításában, annál rosszabb reá nézve, mivel az ilyenformán a Maas hadsereg balszárnyának, illetve az I. bajor hadtestnek tényerése folytán csakhamar el volna szorítható a Maas folyótól, miáltal a többi francia seregrészekről elvágnának. Éhez képest a nagy főhadiszállás parancsot küldött a trónörökösnek, miszerint ne nagyon nyomja az előtte álló francia csoportot. Így is történt és mint tudjuk *Douay* hadteste Stonne mellől bántatlanul folytatta tovább útját délutáni 1 órától kezdve, ⁸²⁾ tehát még mielőtt a trónörökös a nagy főhadiszállás említett direktíváit kézhez kaphatta. Mi természetesen utólag és az általános viszonyoknak több és tisztább áttekinthetése mellett azon meggyőződésünknek adhatnk kifejezést, hogy támadó mozdulat az ellenséggel szemben annak leköttése céljából bizonyára jobban megfelelt volna a nagy főhadiszállás intenczióinak.

E helyett a porosz trónörökös az előtte álló ellenséget túlbecsülve és mintha tartott volna tőle, támadó intézkedés helyett inkább védelmi rendszabályokhoz nyúl; legalább határozottan arra vall délután 2 órakor kibocsátott azon intézkedése, melylyel a Beaumont és Stonne, vagyis a két német hadsereg között tátongó úr kitöltésére előbb a II. bajor hadtestet, és miután ennek késedelmeskedéséről értesült, a Beaumont. menti csatában már engageált I. bajor hadtestet La Besaceba irányította.

Mindez, ha nem tévedünk, csakis hiányos felderítés és a nagy főhadiszállásnak augusztus 30-ikára szóló hadműveleti intézkedésének alapul vétele mellett történhetett, mely utóbbi az egész ellenséges sereget Le Chéne—Beaumontnál vagy attól délre levőnek jelezte; ha tehát annak jobb szárnya immár Le Chéneből Stonne mellé vonult, a francia sereg csata állását a trónörökös most már jogosan annál tömörebbnek és ellentállásra képesebbnek tétélezhette fel. A helyzetnek ilyenén való téves megítélése azonban csakis a *Douay* hadtest elvonulásának kezdetéig tarthatott; hogy ezután mért nem

⁸²⁾ Lásd a 70. oldalon.

szállotta meg a 3-ik hadsereget az előretörő offensiv szellem, annak bajosan lehetne elfogadható okát adni. A kétféle magatartás egyike vagy másikának megválasztása pedig nem éppen közömbös az augusztus 30-án elért végeredményre nézve; a 3-ik hadsereg zömének támadólagos magatartása mellett Douay hadteste sem került volna ki azon sorsot, melynek az V-ik hadtest Beaumont—Mouzonnál részesévé lőn. Sőt ki tudja, nem-e érezte volna magát Mac Mahon indítatva arra, hogy elől levő és nagy mértékben veszélyeztetett hadtestének támogatására az I-sőt és XII-iket is latba dobja, mely esetben, ha a sedani csatanap talán nem is vált volna teljesen feleslegessé, de a végső döntés aligha került volna még félannyi emberáldozatba sem.

Hogy ezen nézetünket még szembetűnőbbé tegyük, az erőknek augusztus 30-án délben elért kölcsönös állását feltüntető vázlatra utalunk. E szerint a Beaumont—Stonne körül vívandó eldöntő csatában német részről a IV., XII., I-ső bajor, V-ik és XI-ik hadtestek teljesen, azonkívül a württembergi hadosztály majdnem egészen, a gárda hadtestnek mintegy fele, továbbá a 12., 2. és 4. lovas hadosztály és a bajor vértes dandár feltétlenül részt vehettek volna; ezen seregrészek összesített ütközetállománya kikerekítve kitesz: 116.000 gyalogost, 16.000 lovast és 545 löveget. Ezen erőkkel szemben Mac Mahon, még ha egész erejét is egyesítette volna csatához, mindössze 90.000 löfegyvert, 10.000 kardot és 468 löveget (ezek között 90 szórólöveg) hozhatott volna működésbe.

Augusztus 30-án este a német 3-ik hadsereg, miután az egyes seregtettek e napon az ellenséggel való érintkezés és a vonatok által történt igen érzékeny hátráltatás daczára egészen 35 kimig terjedő utat tettek meg, a mi bizonyára tiszteletre méltó menettávolságot, illetőleg napi teljesítményt jelent, a következő helyzetbe jutott: Az I. bajor hadtest mint tudjuk Raucourtnál, egy része Pourronnál éjjelezett; mögötte az V-ik hadtest La Besaceig és az attól délre fekvő nagy útkeresztezésig jutott. A II. bajor hadtest, melynek az I. bajor hadtestet közvetlenül követnie kellett volna, vonatoszlopokkal történt ismételt keresztezések folytán csak este 7 órakor ért Sommauthe tájékára. A XI. hadtest Stonne és La Berlièrenél, a württembergi hadosztály Verrièresnél ütött táborot. A VI. hadtest Vouziersben, elővédé Vrizyben szállásolt. A 4. lovas hadosztály Flabanál, a 2-ik Ochésnál, a 6-ik Le Chêne és Semuynél s végül az 5-ik lovas hadosztály Tourteronnál táborozott. A porosz trónörökös St. Pierre-montban ütötte föl főhadiszállását. A király környezetével Buzancyba lovagolt vissza, a hol igen későn érkezvén meg, még a vezérkari tisztek is csak nagy nehezen keríthettek olyan férőhelyet, a hol a másnapra szóló intézkedéseket megszerkeszthették.

A német sereg zöme — 1½ hadtest és 4½ lovas hadosztály,

mely utóbbiak közül a 4-ik számút kivéve, a többiek mind leghátul nyerték beosztásukat — augusztus 30-án este e szerint egy csak 12 kim. széles és körülbelül ugyanoly mély területet foglal el, vagyis a seregtettek oly sűrűn tömegesítették, hogy azokat az előnyomulás folytatásához előbb ismét széjjel kelle húzni, hacsak a Maason való átkelés Remillynél és Mouzonnál két felette mély oszlopban nem szándékoltatott, mihez a csoportosítás 3—3 hadtesttel és 1—1 lovas hadosztállyal az ezen átjárókhöz vezető menetvonalak mentén szinte önmagától kínálkozott. A VI. hadtest az eléje tolt 5. és 6. lovas hadosztállyal különálló csoportnak tekinthető azon természetes feladattal, hogy a seregnek bal oldalát és hátát biztosítsa és hogy egyúttal a Párisból netán a chalons; sereghez törekvő sereg-részek csatlakozását megghiúsítsa. Ennek egyik elengedhetlen követelményét a rethel—meziéresi vasútnak elrombolása képezte, a mi az 5. lovas hadosztály közelsége daczára meg nem történvén, a *Vinoy* hadtest *Blanchard* hadosztályának a vasúton Meziéresbe való jutását lehetővé tette.

XVIII.

A sedani csata.

1870. szeptember hó 1-én,

A) A chalonsi sereg; összpontosítása Sedan köré.

Mac Mahon a de Failly hadtestnek Beaumont—Mouzonnál szenvedett vereségének benyomása alatt még augusztus 30-án délután seregének a Maas jobb partján való összpontosítását határozta el, még pedig korántsem azon szándékkal, hogy a németek bekövetkezendő támadását bevárja, hanem hogy az erősen kifáradt és megviselt csapatoknak mindenekelőtt pihenőt engedjen és hogy azokat a kellő löszerral és élelmi szerekkel lássa el. A további teendők iránt úgy látszik, egyelőre még maga a tábornagy sem jött magával teljesen tisztába, sőt a visszavonulás elhatározásának pillanatában még arra nézve sem, vajjon azt Carignanon át, tehát keleti irányban Metz felé, avagy Douzyn át, vagyis kerülővel Páris felé hajtassa-e végre.⁸³⁾ Mindkét esetben a visszavonulást *Ducrot* tábornoknak kelle fedeznie hadtestével, a ki azonban a keleti irányban való elvonulást már a priori lehetetlenségnek tartván, vonatát azonnal Givonne- és Illybe rendelte vissza, 1-ső és 3 -ik (Wolff- és L'Hérillier) hadosztályának pedig parancsot küldött, „miszerint Douzynál álljanak meg, vagy ha már túlmentek volna ezen ponton, haladék nélkül térjenek oda vissza, hogy ott a sereg visszavonulásának fedezése czéljából erős állást foglaljanak.“ Másik két hadosztályát, a Pellé és Lartigue parancsnoksága alatt állókat, Ducrot, hogy a tábornagy parancsának minden esetre megfeleljen, a Carignan és Blagny közötti magaslatokon állította fel és egyidejűleg a lovas hadosztályával Blagnynál, a Chiers bal partján állást foglalt *Margueritte* tábornokot felszólította, miszerint az említett folyó jobb partjára Carignan mellé vonuljon vissza, a honnan a következő

⁸³⁾ „Le général Ducrot, commandant le 1-er corps — Írja nevezett tábornok művében reçut l'ordre du maréchal Mac Mahon de protéger la retraite de l'armée, soit par Douzg, soit par Carignan, »Je ne peux, avajt ajouté le maréchal au capitaine Bossan, aide de camp du générali Ducrot, je ne peux savoir encore ce que je ferai. Dans tous les cas, que l'Empereur parte au plus vite pour Sedan.»

nap reggelén mindketten az ellenség által uralt és a vonatok által igénybe vett főműút mellőzésével Osnes—Mézin-court—Francheval—Givonne-on át Illybe vonulhatnak majd vissza.⁸⁴⁾ *Margueritte* megfogadta a jó tanácsot és a visszavonulás tartamára hadosztályával együtt önként és teljesen rendelkezésre bocsátotta magát Ducrot tábornoknak.

Időközben *Mac Mahon* is, miután tudomást szerzett, hogy nemcsak az V-ik, hanem Douay hadtestének egy része is felette sokat szenvedett a beaumonti csata napján, belátta, hogy a Metz felé való elvonulás eszméjével végkép fel kell hagynia s így valamennyi hadtestét Sedanra rendelte vissza.

Lebrun tábornoknak, a XII. hadtest parancsnokának a tábornagy személyesen adta ki este 8 óra 30 perczkor az erre vonatkozó parancsot, mely szerint ezen hadtest gyalogságának Douzyn át, a tüzérségnek és vonatnak ellenben Carignan-on át a Chiers jobb partján kelle visszavonulását végrehajtania. Ehhez képest a hadtest hadosztályait este 9 órától kezdve másfélórai időközökben kellett volna Mouzon mellett kijelölt összpontosításuk helyéről elindítani, csakhogy az előhaladást a sok keresztezés és egyéb akadály annyira megnehezítette, hogy az utolsó, egyszersmind a vonat fedezésével is megbízott Lacretelle hadosztály csak másnap reggel 6 óra tájban kezdhette meg a visszavonulást. A mouzoni hidat megszállva tartó 11/22. zászlóalj már este 10 órakor kapott parancsot, miszerint lehetőleg csendesen és észrevétlenül hagyja oda állását.

Mae Mahon a XII. hadtestbeli csapatok elvonulása közben a 3-ik zuáv ezred fedezete alatt hagyta el Mouzont és útközben a Douzynnál álló két I-ső hadtestbeli hadosztálynak is közvetlenül a a Sedanra való elvonulást hagyta meg.

Ekközben az V. hadtest roncsai és az annak támogatására a Maas balpartjára rendelt XII. hadtestbeli *Villeneuve* dandár marad-

⁸⁴⁾ A Margueritte tábornokhoz intézett felszólítás szószerinti szövegében következőleg hangzott: „Mon cher Margueritte, les événemens qui se sont passés dans la journée à Mouzon rendent notre situation très grave. Je n'ai pas d'ordre à vous donner, mais un simple conseil. Je vous trouve bien en l'air sur la rive gauche du Chiers, et je pense que vous feriez bien de repasser sur la rive droite pour venir camper de l'autre côté de Carignan ou il y a un emplacement convenable. Je compte partir demain matin pour me diriger sur Sedan, non par la route de la vallée qui ne me paraît pas sûre, vu le voisinage de l'ennemi, et qui est d'ailleurs fort encombrée de voitures et de bagages, mais par la route de la montagne qui passe par Osnes, Mézin-court, Poursu-au-Bois, Francheval, Yillers-Cernay, Givonne et Illy. Vous pourrez marcher parallèlement à moi entre la grande route et la route de la montagne; d'après les renseignements que j'ai recueillis, le terrain est très-praticable à votre cavalerie. Nous marcherons de concert, prêts à nous soutenir mutuellement et nous camperons ensemble à Illy où nous serions à peu près en sécurité et en situation de recevoir les ordres du maréchal. Votre bien affectionné général Ducrot.“

ványai, lovassággal, tüzérséggel és járóművekkel vegyest, a legborzasztóbb rendetlenségben tódultak egy-egy csoporttá összeverődve, de sem jó, sem rossz szóra többé nem hallgatva, Sedan felé vissza. ⁸⁵⁾ Ezen, a rendes csapatkötelékeiktől elszakadt töredékek jó része, összesen mintegy 5000 ember, az ismeretlen terepen eltévedvén, akaratlanul és öntudatlanul belga területre lépett. Hasonló okból tért le valószínűleg az általános visszavonulás irányáról az Y. hadtest lovas hadosztálya is, mely ennek folytán a hadosztály parancsnokot és törzsét kivéve, a sedani kapitulációt kikerülvén, bántatlanul jutott el Franciaország belsejébe.

Nem sokkal kedvezőbb viszonyok között ment végbe a VII. hadtest visszavonulása sem, sőt a Conseil Dumesnil hadosztály teljesen széjjelmállva és felbomolva jutott el Warniforét mellől Raucourt tájékára. Ezen helységtől kezdve a rendetlenség, részben a Conseil Dumesnil hadosztálybeli roncsok közbevegyiülése folytán, részint pedig az 1-ső bajor hadosztály által kezdeményezett üldöző harc következtében, a többi hadosztályokra is áterjedt. Különösen fokozta a zavart és ijedelmet azon körülmény, hogy Remillynél a hidakat még a Bonnemain hadosztály és egyéb oda sereglett csapatok vették igénybe, minek folytán azok a VII. hadtest számára csak este 10 óra felé váltak szabaddá. Az átkelést ekkor a 3-ik hadosztály kezdte meg. Miután a ponton-híd csak 2 méter széles, a mellette levő bürü pedig csak 2 ember szélességű vala, éjfél utáni 2 óráig, a midőn ráadásul a híd túlterhelés következtében járóművek számára használhatlanná is vált, a nevezett hadosztály tüzérségén kívül mindössze 2 gyalogezred fejezhette volt be átkelését a Maas jobb partjára. Ily valóban kétségbeejtő viszonyok között *Douay* tábornok, a ki az egész seregnek Sedan körüli összpontosítására vonatkozó parancsot csak éjfél utáni

⁸⁵⁾ Hogy a zavar és rendetlenség ezen éhség és szomjúság által győrtört, fékvesztett tömegek sorában minő mérveket ölthettek, ennek illusztrálására hadd idézzünk e helyütt *Wimpffen* tábornok művéből néhány sort, a ki ép ekkor érkezett be a sereghez Párison át Algierből, hogy a hadügyminister meghagyásából de Failly helyett, a ki már a Chálonsba való visszavonulás mikénti végrehajtással is bőven rászolgált a hadügyi kormány elégedetlenségére, az V. hadtest parancsnokságát átvegye, sőt Mac Mahonnak a főparancsnokság gyakorlásában való akadályoztatása esetén ez utóbbit is helyettesíts.

„Je reconnus eusuite moi-méme — írja *Wimpffen* — une forte position défensive en avant du viliagé de Mairy. J'y dirigeai tous les hommes isolés que je pus atteindre, et je ne tardai pas à avoir la sous mon commandement le 27-e de ligne du 5-e corps, le 99-e du 7-e, le 58-e du 12-e, et quelques régiments de cavalerie de la division Ameil du 7-e corps. En outre, quelques centaines d'hommes appartenant à divers régiments du 1-er corps se joignirent à ces troupes. Chose assez curieuse, ces derniers obéissaient à un officier d'administration dont le nom m'échappa. Tous ces malheureux mouraient de faim nulle distribution n'ayant été faite. Ils demandaient à grand cris du pain.“

2 óra felé vette kézhez, a 2-ik hadosztálylyal és a tartalék tüzérséggel a Maas balpartján lefelé haladva, iparkodott a torcyi élőerdőn át Sedanba eljutni s miután itt hajnali 4 óra után bebocsátást is nyert, csapataival a váron át haladva, seregrészeit a reggel folyamán a floingi fensíkon gyülekeztette.

Ducrot tábornok a már említett intézkedések kibocsátása után mindenekelőtt *III. Napóleon* császárt — a ki a beaumonti csata napján reggeli 9 órakor Raucourtból Mouzonba s innen azon hiszemben, hogy az elvonulás Metz felé még lehetséges, délutáni 1 óra után Carignanba ment, a hova fél 5 óra tájban érkezett meg — iparkodott Mac Mahon meghagyása értelmében arra bírni, hogy mielőbb Sedanba menjen. Ámde az este 8 órakor éppen vacsorához ülő császár eleinte vonakodott tábornoka tanácsát követni, mivel sehogy sem akarta elhinni az V. hadtest vereségéről szóló hirt, hiszen ő még délután 5 óra tájban azt táviratozta a császárnénak Párisba, hogy „ma csak jelentéktelen összeütközés történt“; csak miután teljes bizonyóságot nyert arról, hogy a sereg tényleg visszavonul Sedan alá, utazott el ő is ide. Éjjeli 11 órakor Sedanba érkezve, *Mac Mahon* azt tanácsolta neki, folytatná útját Méziéresen át Párisba. ezen propositiot azonban az uralkodó következetesen visszautasította, kijelentvén, hogy ő is a sereg sorsát és veszélyeit osztani kívánja.

Miután *Ducrot* az egész seregnek Sedan alá vonulására vonatkozó parancsot felderítettlen okokból meg nem kapta, augusztus 31-én reggel, nevezett tábornok a Margueritte lovas hadosztálylyal együtt saját intenciójából és saját felelősségére kezdé meg Carignanból a visszavonulást a már említett irányban Illy felé, miről nyomban jelentést küldé Mac Mahonnak. ⁸⁶⁾ Erre *Ducrot*, midőn oszlopai Villers Cernay magasságába értek, a következő parancsot vette a tábornagtól: „Kedves tábornokom! Én Önnek megküldtem a parancsot, miszerint Carignanból Sedanba, semmi esetre pedig Méziérsbe meneteljen, a hova nem szándékozom eljutni. Ma reggel Wolff tábornokot látván, azt hittem, hogy Ön is Sedanban van. Jelen soraim vétele után kérem akként megtenni intézkedéseit, hogy este Sedan keleti oldalára vonulhasson, a hol a 12-ik hadtesttől balra, Bazeilles mellett, Bálán és Bazeilles között

⁸⁶⁾ Ezen jelentés következőleg hangzott: „Monsieur le Maréchal, il est huit heures du matin je ne vois rien paraître sur la route de Mouzon à Carignan. J'en conclus que Votre Excellence a effectué sa retraite par Douzy. Je vais donc commencer mon mouvement, et comme la grand route de la vallée me parait peu sûre, je vais prendre le chemin de la montagne par Osnes, Méznicourt, Poursu-au-Bois, Francheval, Villers-Cernay, Givonne et Illy. C'est là que je compte établir mon bivouac. Entièrement à vos ordres, j'ai l'honneur d'être etc. *Ducrot*.“

foglaljon állást. Küldje nekem előre vezérkari főnökét, hogy ezen állást szemrevételezhesse⁸⁶⁾ Fogadja stb. Mac Mahon.

A tett rendelkezések folytán a chálonsi sereg legnagyobb része már augusztus 31-én, a délelőtt folyamán foglalta el a számára Sedan körül kijelölt alább részletezendő állásokat; a fenmaradó rész a délután folyamán, az I. hadtestnek utolsó osztagai pedig az elállott utak és nagymérvű torlódások és súrlódások következtében csak éjjeli 11 óraker helyezkedhettek el kijelölt helyeiken. Az ezen összpontosító menetek közben az ellenséggel keletkezett összeütközésekről alább leend szó.

Az ekként Sedan körül gyülekezőiében levő chálonsi seregen kívül a Párisban *Vinoy* parancsnoksága alatt alakult XH-ik hadtest *Blanchard* hadosztálya augusztus 30-ika folyamán, mint már említve Ion, a Sedantól körülbelül 1 napi menetre fekvő Meziérest érte el, míg ezen hadtestnek többi részei még csak útban valának oda felé.

Bár *Mac Mahon* határozottan tagadja, hogy a sereget Sedan körül döntő csata vivása céljából egyesítette, mindazonáltal az ellenség közelségére való tekintettel, már aligha lehetett kétségben az iránt, hogy ha csapatainak csak egyetlen egy pihenő napot enged is, akkor már csak erőszakkal törhet át a minden valószínűség szerint mindinkább összébb szoruló ellenséges gyűrűn, mire komolyabb harcok nélkül nem igen lehetett kilátása. Ha tehát még mindig az állott szándékában, hogy seregét vagy legalább is annak egy részét megmentse, illetőleg döntő harcok nélkül végzetes helyzetéből kivonja, úgy ezt már csak az erőknek a lankadt inaknak végső megfeszítése árán, minden rendelkezésre álló percznek gondos kihasználása mellett tehette volna, mert ha valahol valaha, úgy itt is bizonyára minden perez egy halál vala.

B) Német intézkedések augusztus hó 31-ikére és az e napon történt események vázlata.

A német nagy főhadiszállás, bár augusztus 30-án késő este Buzancyba érve, sem az ellenség, de még az azzal szorosabb érintkezésbe lépett saját seregrészek helyzetéről sem vala teljesen tájékozva, nyomban kiadta a más napra szóló és az éppen említett oknál fogva inkább általános irányelvek, semmint határozott parancs színezetével bíró következő intézkedést:

⁸⁶⁾ Úgy látszik, hogy ezen szemrevételezés alkalmával az I. hadtest felállítási helye tüzetesebben és helyesebben állapított meg, mert ha tényleg Bazeilles és Bálán között állott volna fel, akkor nem a XII. hadtest meghosszabbításába attól balra, hanem annak jobb szárnya, esetleg közepe mögé jutott volna.

„Buzancy, 1870. augusztus 30-án este 11 órakor. Seregparancs! Habár eddigelé arról, hogy az egyes hadtestek harca mely pontokon végződött, hír még nem érkezett be, mindazonáltal bizonyos, hogy az ellenség mindenütt visszavonult avagy megverett. Az előnyomulás ennél fogva holnap korán reggel folytatandó és az ellenség mindenütt, a hol csak a Maas innenső oldalán ellentállást fejtene ki, erélyesen megtámadandó és az ezen folyó és a belga határ közé eső, lehetőleg szűk térre összeszorítandó. A szász trónörökös Ő fensége seregosztályának különösen azon feladat jut osztályrészül, hogy az ellenséges balszárnyat a keleti irányban való kitéréstől megakadályozza. Éhez ajánlatos lesz, hogy lehetőleg két hadtest a Maas jobb partján nyomuljon előre és hogy az esetleges felállítást Mouzonnal szemben oldalban és hátban támadja meg. Hasonló módon a 3-ik hadseregnek is az ellenség arcvonala és oldala ellen kell fordulnia. Az innenső parton lehetőleg erős tűzérési állások olyképp választandók, hogy azok ellenséges oszlopoknak a mouzoni jobbspart völgylapályában való menetét és táborozását nyugtalanítsák. Ha az ellenség belga területre lépne át, anélkül, hogy azonnal lefegyvereztetnék, ez esetben azt minden habozás nélkül oda is követni, illetve üldözni kell. Ő felsége a király 8¹/₂ órakor reggel innen Sommautheba megy. A hadsereg parancsnokság által kiadott intézkedések addig ide beküldendőek. Moltke.“ Már ezen intézkedés kiadását megelőzőleg a szintén a nagy főhadiszálláson jelenlevő *gróf Bismarck* kancellár a brüsseli német követet táviratilag utasította, miszerint a belga kormányt a határnak francia csapatok által történő átlépésének eshetőségére figyelmeztetvén, egyúttal azon reményének adjon kifejezést, hogy ezen átlépett csapatok azonnal le fognak fegyvereztetni.

A nagy főhadiszállásnak előbb közölt intézkedései értelmében a két hadsereg parancsnokság következőleg intézkedett:

„Parancs a Maas-hadsereg számára. Főhadiszállás, Beaumont, 1870. augusztus 31-én reggel 6 órakor. A seregosztály ma előnyomulását a Maas mindkét partján Sedan felé folytatni fogja. — A gárda hadtest lovas hadosztálya reggel 8 órakor Pouillynál a Maas folyón átkelve, Autréville, Malandry és Saillyn át Carignan felé nyomul előre. Ezt reggeli 9 órától kezdve a gárda hadtest gyalog hadosztályainak élei követik, lehetőleg két hadosztály-oszlopban menetelve; ezek egyike Pouillyból a Maas partja mentén, Autréville mellett délre el, a Bois d’Inoron át Malandry és Sailly felé, mint jobbra előretolt lépcső; a másik oszlop Autrévilién át a Bois de Moulins és a Bois de Blanchampagne-on át Vaux felé. — A XII. hadtest lovas hadosztálya reggel 8 órakor kel át a Maason Létannenál és Moulins-en át a magaslatháton, a gárda lovas hadosztállyal egyenlő magasságban és avval összekötötést tartva, a Maas völgyében lefelé nyomul. A szász gyalogság éle reggeli 10

órákor Létanne-nál kel át a Maason és Ferme St. Remy és Moulins-en át az említett magaslatra menetel, hogy azon, vagy ha a lovasság jelentése szerint az ellenség már odébb állott, magában a Maas völgyében nyomuljon Douzy felé előre. — A IV. hadtest 11 órától kezdve Mouzontól nyugatra készülségi állásban további parancsokat vár. — Én a XII. hadtesttel menetelek. — Ha az ellenség belga területre lépne át, anélkül, hogy azonnal lefegyvereztetnék, úgy habozás nélkül oda is üldözendő; egyébiránt a belga határ átlépése szigorúan mellőzendő. Albert szász trónörökös.“

A porosz trónörökös által kiadott intézkedés következőleg hangzott: „Parancsa 3-ik hadsereg számára. St. Pierremont, 1870. augusztus 31-én, reggeli 3 órákor. A tegnap megvert ellenség ma korán reggel tovább egészen a Maasig üldözendő és mindenütt, a hol ellentáll, erőlesen megtámadandó és az ezen folyó és a belga határ közé eső, lehetőleg szűk térre összeszorítandó. Mialatt a szász trónörökös Ő fensége seregosztálya Mouzon felé és a Maas jobb partján nyomul elő, addig a 3-ik hadsereg északi irányban hatol előre. Éhez az egyes hadtestek táborhelyeikről reggel 6 órákor a következő módon kezdik meg előnyomulásukat: 1. A württembergi hadosztály Stonneból La Neuviélién és Yendressen át Boutaucourt felé nyomul, a hol a Maas mentén állást foglal, a bal oldalt Méziéres felé biztosítván. 2. A XI. hadtest Stonneból Chémery és Cheveuges-ön át hatol előre és Doncherynél a Maas partokat szállja meg; Sedan felé kikülönítendő. 3. Az I. bajor hadtest Raucourton át Remilly felé megy, a hol állást foglal. Mindhárom oszlop által a menetvonaluk mindkét oldalán fekvő terep felderítendő, az ellenségtől megtisztítandó, és tüzérségük által a Maas partján oly állások foglalandók el, hogy a völgy és a szemben fekvő utak pásztattassanak; azonkívül megelőző szemre vétel után a folyón való átkeléshez hidak verése előkészítendő. — Ha az ellenség a 3-ik hadseregnek vagy egyes részeinek a Maason történt átkelése után belga területre lépne át, anélkül, hogy azonnal lefegyvereztetnék, akkor habozás nélkül üldözendő. — A hadsereg többi részei a következő mozdulatokat hajtják végre: 4. Az V. hadtest reggeli 8 órákor indul és Chémery felé menetel, a hol további parancsokat vár. 5. A H. bajor hadtest ugyanazon időben Raucourt felé menetel. 6. A VI. hadtest még a mai napon Attigny és Semuybe menetel és a körülfekvő falvakban laktáboroz. 7. A 4. lovas hadosztály már megkapta a parancsot, miszerint reggel 5 órákor elindulva, az ellenséget északi irányban a Maasig üldözze. 8. A 6. lovas hadosztály Bouvellemonton át Méziéres irányában nyomul előre, míg az 5-ik mai felállításában maradva, Reims felé különít ki 9. A 2. lovas hadosztály Chémeryig az V. hadtest mögé vonul. A vonatok a Le Chéne — Beaumont által jelölt vonalat ne lépják át. — Jelentések engem 9 órától kezdve Chémerynél, vagy útközben onnan Donchery felé találnak. Frigyes Vilmos trónörökös.“

A közölt intézkedések a következő észrevételek és megjegyzések megtételére készítet bennünket. A nagy főhadiszállás intézkedése az ellenséges és a saját állás részletei ismeretének híjján, mint már jeleztük is, csak általános nagy vonásokban, anélkül, hogy, az alparancsnokok kezét és önállóságát megkötné, de azért minden félreértést kizárólag jelzi az elérendő célt, valamint az útát és módot is, melynek szem előtt tartása mellett annak elérésére törekedni kell. Ezen intézkedés, illetőleg az abban foglalt irányelvek tulajdonképpen nemcsak magára augusztus 31-ikére, hanem a folyamatban levő hadműveletnek egész hátralevő részére is szólottak s így a közölt parancs nemcsak hadműveleti, hanem egyúttal csataintézkedés számba is megy, bár döntő ütközetre a következő napon még nem, hanem előreláthatólag csak szeptember 1-én kerülhetett a dolog. A harczintézkedésnek ily felette korai kiadása csakis oly körülmények között czélszerű és lehetséges, ha a viszonyok időközben, a jelen esethez hasonlóan, oly annyira tisztáztattak, a mire azonban csak a legkritább esetben lehet számítani. Rendes körülmények között, kivált a harczot illetőleg, nem jó és nem szabad többet elrendelni, mint amennyit feltétlen biztossággal uralunk, vagyis az intézkedésnek csakis belátható időre szabad kiterjeszkednie.

Az elérendő cél a nagy főhadiszállás intézkedésének ezen mondatában nyer kifejezést: „az ellenség erélyesen megtámadandó és a Maas és a belga határ közé lehetőleg szűk tere összeszorítandó,“ a mi más szavakkal kifejezve erélyes, központos, illetőleg kettős átkaroló támadást jelent kelet és egyúttal nyugot felől is. A kivitel módjára nézve az intézkedés a Maas hadsereg parancsnokságának két hadtesttel a Maas jobb partján való előnyomulást javasol, melyeknek az ellenségnek Carignanon át Metz felé irányuló esetleges támadólagos fellépése esetén inkább védőlegesen, az ellenség állásfoglalása esetén ellenben annak oldala és háta ellen támadólagos magatartást kellend követniök. Míg tehát az intézkedés a szász trónörökösnek az erőelosztásra, a működési körletre és az erőcsoportok magatartására nézve is támpontokat nyújt, addig a 3-ik hadsereg számára csupán az általános feladatot — működés arcban és az ellenség jobb oldala ellen — körvonalozva, a kivitel módját ellenben, kivéve az arcban alkalmazandó tüzérség mikénti felhasználására adott utasítást, teljesen a hadsereg parancsnokságra bizza.

A porosz trónörökös intézkedése két többé-kevésbé különálló részből áll; az egyik rész a három menetoszlop élén beosztott seregtestek magatartását szabályozza, a fősúlyt a Maas-átjárók birtokba vételére helyezvén, a másik rész a többi hadtestek és lovas hadosztályok menetét szabályozza. Mindkét hadsereg parancsnoksága egy-egy lovas hadosztályt az arcvonal elé tol, csak az a kár, hogy ezeket az őket követő gyalogsági testek csakhamar ismét megelőzik, minek folytán ezen lovas testek sem felderítés, sem a vissza-

vonuló ellenség üldözése tekintetében nem felelnek meg a tevékenységükhöz modern értelemben fűzött várakozásnak és kívánalmaknak. Miután az ellenség legközelebbi hadműveletei közül legvalószínűbbnek a Méziéres felé való elvonulást kellett tekinteni, kivált a 3-ik hadsereg parancsnokságnak nagyon is érdekében lett volna, hogy a Maas jobb partján vezető sedan—méziéresi főközlekedési vonalat mielőbb elállja, vagy legalább is kellően felderítse, mire nézve az egyik, esetleg néhány zászlóalj által megerősítendő lovas hadosztálynak még augusztus 31-ike folyamán Vrine aux Bois környékére való előretolása kétségkívül igen hathatós és czélszerű rendszabálynak bizonyult volna. Egyébként helyeslőleg kiemelendő, hogy mindkét hadsereg parancsnoksága helyesen fogta fel a legmagasabb hadvezetőség intenczióit, mely utóbbi ennek folytán, mint látni fogjuk, szeptember hó 1-ére, a küszöbön álló döntő összeütközéshez külön részletes csataintézkedésnek kibocsátását feleslegesnek is tartotta.

Mialatt a közölt intézkedésekkel német részről a kitűzött czél sikeres elérésének alapja a lehető legalaposabban meg vala vetve, addig az ellenséges táborban még csak avval sem jöttek tisztába, hogy a legközelebbi jövőben mit tevők legyenek.

Augusztus 31-én délelőtt 10 órakor a császár főhadiszállásába Sedanba Vinoynak Méziéresből vasúton elindult egyik parancsörtszjtje érkezett be a további parancsok kikérése végett, egyúttal jelentvén, hogy utazás közben déli irányból Donchery felé tartó mindhárom fegyvernembeli ellenséges oszlopokat látott s hogy az ellenség a vasúti pályatestet már is ellenséges lövegtűz alá fogta. A császár erre Vinoynak nyomban távirati parancsot küldetett, miszerint egész hadtestét Méziéres tájékán összpontosítsa, a parancsörtszjt előtt pedig úgy Napóleon, mint Mac Mahon is oda nyilatkozott, miszerint szándékukban áll az egész sereget Méziéres felé visszavezetni, a mit az ellenségről szerzett benyomások dacára annál is inkább bántatlanul végrehajthatni véltek, mivel ehez a St. Menges és Vrine aux Bois-n át vezető új út is, mely a térképbe még bevezetve nincsen s így annak létezéséről a németeknek tudomásuk sem lehet⁸⁷⁾ és a mely a Maas mellől még csak tűz alá sem fogható, rendelkezésükre áll és mivel szerintük az elvonulás megtörténteig a németek aligha lesznek képesek Doncherynél nagyszámú csapattömeget a Maas jobb partjára átszállítani.

Hogy a seregnek elvonulása mikorára terveztetett, arról eddig megbízható adatok nem kerültek nyilvánosságra; tény az, hogy augusztus 31-ike csupán a seregnek Sedan köré való gyülekeztetésére

⁸⁷⁾ Evvel szemben a német vezérkari mű jogosan büszke önérettel emeli ki, hogy a kérdéses új műút a német csapatok által használt térképekbe pótlólag már igen is be volt vezetve.

és a csapatok pihentetésére volt szánva. Az említett napon délután 5 óra tájban *Douay* tábornoktól érkezett azon jelentés folytán, hogy a németek nagy előkészületeket tesznek a Maas folyónak Doncherynél és Dóm le Mesnilnél való átkelésére, félórával később a tábornagy főhadiszállásán haditanács tartatott, mely azonban lényeges határozathozatal nélkül oszlott széjjel.⁸⁸⁾ A tábornagy ugylátszik bizott abban, hogy a Maas-átkelők elrombolására vonatkozó parancsa végrehajthatott, pedig úgy a Bazeilles mint a Donchery melletti hid, érintetlenül jutott az ellenség kezébe. Utóbbinak szétrombolásával az egyik hadmérnök század vala megbízva, mely a szükséges romboló anyagot vasúton szállította munkálkodása színhelyére. Azonban csodák-csodája, mi történt? a század kiszállt Doncherynél, a romboló anyagot ellenben a Méziéres felé tovarobogó vonat magával vitte. A Füge mellett épült hidat ellenben Méziéresből oda küldött csapatoknak tényleg sikerült elrombolniok, úgyszintén hasznavehetlenné tétetett a Frénois melletti hid is.

A németek közeledésére szóló hírre *Douay* hadtestét este felé a Floingtól délre elfoglalt táborból az ezen helyiség és a Calvaire d'Illy közötti fensikra vezette előre, a hol a csapatok nyomban hozzáálltak a terepnek mesterséges megerősítéséhez; 2 zászlóalj gyalogság St. Mengesba tolatott előre.

A VII-ik hadtesttől balra Floingnél a *Bonnemain* lovas hadosztály állott fel. Az Y-ik hadtest *Kampf* dandára a VII-ik hadtestnek támogatásául Cazalnál, az előbb említett hadtest többi részei pedig, immár Wimpffien tábornok parancsnoksága alatt Yieux Campnál gyülekeztek.

Ducrot hadteste mint tudjuk, a XII. hadtest balszárnyának meghosszabításában Daigny és Givonnenál helyezkedett el, míg a visszavonulását az előbb említett hadtesttel végrehajtott *Margueritte* lovas hadosztály Illy mellett szállott táborba.

Mindezen seregtestek számottevő ellenséges behatáson kívül hajthatták végre az elrendelt visszavonulást, ellenben a XII. hadtest visszavonulása már nem ment oly simán. Midőn ugyanis az I. bajor hadtest elővédé augusztus 31-én a délelőtt folyamán Remillybe ért, onnan á Maas túlsó oldalán Douzyból Bazeilles felé visszavonuló nagy csapattömegeket, a *Lebrun* hadtest oszlopait pillantotta meg,

⁸⁸⁾ „A cinq heures et demie, les generaux Wimpffen, Lebrun, Robert, chef d'état-major du 1er corps, et le commandant Saigland, du 7-e corps, furent appelés auprès du maréchal. Aucune résolution importante ne fut prise dans ce conseil de guerre: on décida seulement, de renforcer la droite du 7e corps avec une division du 5-e. Il fut prescrit, en outre, à un colonel de l'infanterie de marine de faire sauter le pont de Bazeilles.“ (Le Faure, I. köt. 293. old.) Körülbelül ugyanezt írja Dick de Lonlay is a megtartott haditanácsról és kiegészítésül még hozzáfűzi: „Le maréchal répond qu'il ne peut pas envoyer des troupes au VII-e corps, mai qu' il lui laisse toute liberté d'action.“ (I. kötet 430. old.)

melyek ellen a bajor elővéd-tüzérség nyomban megnyitotta a tüzelést. Dél előtt 11 óra tájban a *v. d. Tann* tábornok által Remillynél állásba helyezett ütegek száma már 10-re növekedett, délutáni 1 órától kezdve pedig összesen 108 bajor löveg tüzelt a túlsó parton Bazeillesnél mutatkozó francziák ellen azon célzattal, hogy ezeknek támogató tüze alatt a Maas folyón való átkelés, ha kell még aznap kieroszakoltassék.

Ezzel szemben *Lebrun* tábornok tüzérségének egy részét azonnal a Douzyból Bazeilles felé vezető műúttól délre vonultatta fel és annak biztosítására, továbbá Bazeilles helység és az attól délre fekvő, Mae Mahon által elrombolandónak rendelt vasúti hid megszállására a *Cambriels* dandárt rendelte ki, hadteste fenmaradó részével pedig a la moncellei fensíkon foglalt állást.

A kiválóan tüzérség által folytatott tűzharcz közben déltájban a bajorok észrevették, hogy egy francia osztag a Bazeillestől délre eső vasúti hidra löporos hordókat hengerget, alighanem azon célból, hogy azt felrobbantsa. Ennek folytán *Stephan* tábornok ezen művelet meggátolásával a 4-ik vadász zászlóaljbat bízta meg, melyhez a 9-ik vadász zászlóalj néhány osztaga önként csatlakozott. A vadászok az ellenséges osztagot elkergetvén, a löporos hordókat a Maasba dobták és a hidat birtokukba ejtették, sőt most már evvel sem elégedtek meg, hanem a visszavonuló francziákat Bazeillesen át egészen annak északi szegélyéig üldözték. A 2-ik vadász zászlóalj bajtársainak ezen támadólagos előnyomulását látván, szintén parancs nélkül a Maas túlsó oldalára kelt át.

Most azonban *v. d. Tann* tábornok, nehogy a harc nagyobb mérvet öltjön, csapatainak a további átkelést megtiltotta, minek folytán az említett vadász zászlóaljak az ellenség túlerejével szemben magukra maradtak a Maas jobb partján. A *Cambriels* dandár zöme ugyanis most Bazeilles visszafoglalására rendeltetett előre, melyet legközelebbi támogatásul a *Pallières* dandár nyomon követte. Ily túlerővel szemben a bajor vadászok, miután 2 óra hosszat sikerrel tartották magukat Bazeillesben, délután fél 4 óra tájban visszavonulni kényszerültek. Az ellenség nem igen szorította őket s így aránylag nem túlságos nagy veszteségek árán kelhettek ismét át a Maas bal partjára. A francziáknak Bazeillesből való előretörését a bajor ütegek akadályozták meg, melyek a vadászok felvétele és megmentése céljából még jobban fokozták tüzelésüket a helység ellen, minek folytán abban több ház is kigyulladt. Délután 5 óra tájban a lövegharcz is, célja többé nem lévén, végleg elnémult.

A bajor vadászoknak ezen minden esetre dicséretre méltó elszántsággal, bár tulajdonképpen ok és cél nélkül végrehajtott támadó lökeme alatt, melyben azok 9 tisztet és 145 főnyi legénységet veszítettek, az előrerendelt utászok Aillicourtnál délután fél 3 órától kezdve rövid idő alatt két tábori hidat építettek.

A harcz elnémulása után az I-ső bajor hadosztály, a Maas mentén Remilly és Le Pont Maligy között kiállított előőrsökkel, Remilly mellett, a 2-ik bajor hadosztály és a vértés dandár a hadtest főhadiszállással Angécourt-nál, utóbbi magában a helységben helyezkedett el, a hova *Sehuch* ezredes különítménye is bevonult.

A francziák részén a XH-ik hadtest a harcz elnémulása után Bálán — Baáeilles—La Moncelle—Petite-Möhcelle vonalában helyezkedett el.

A többi német seregrészek menete intézkedésszerűen meit végbe, miközben még sok maradozó és széjjelugrasztott francia foglyul ejtetett. A Maas hadsereg arcvonala előtt előreküldött gárda és szász lovas hadosztály számos maradozót és vonatjárművet hatalmába ejtvén, gyorsan a Chiers foiyóig nyomult előre, melynek a francziák által el nem rombolt átjáróit, Carignannál, Brévillyiél és Douzynnál gyorsan megszállotta. Ekközben úgy a gárda, mint a XII. hadtest folytatta előnyomulását s utóbbi elővédével délután 3 órakor Douzyba érve, a hadsereg parancsnokságtól vett meghagyás értelmében a 24-ik hadosztállyal Brévillyben és Douzyban, a 23-ik hadosztályal pedig Tétaigne és Lomont körül ütött tábort. A gárda hadtest csak késő este érte el a hadsereg parancsnokság által kiutalt körleteket; még pedig éjjelezett: az 1. gárda hadosztály Escombres és Pouru St. Remynél, előőrsökkel Francheval—Pourti aus Bois-n át a belga határ felé Grand Haye irányában, a 2. gárda hadosztály Messincourt, Sachy, Osnes és Pure mellett, a gárda lovas hadosztály Clémency, Matton és Carignanban, mely utóbbi helyen a hadtest tüzérség is megmaradt; A IV. hadtest Mouzon, Autrecourt, Pourron és Vилlemontry tájékán maradt. A szász trónörökös főhadiszállását Mouzonba tette át.

A 3-ik hadsereg részéről az I. bajor hadtest mögött Raucourt-nál a II. bajor hadtest ütött tábort. A XI. hadtest elővédével t)oncheryt, a hől egy második híd veretett, és Frénoist szállotta meg, a zöm Cheveugesnél szállott táborba; mögötte az V. hadtest Omicourt, Connage és Bulsonnál részint laktáborokba, részint táborokba szállt.

A 4. lovas hadosztály 8-ik dandára 2 lovagló üteggel Villers sur Barnái, a zömmel Noyers és Chaumont St. Quentinnél, a 2. lovas hadosztály pedig Chémerynél éjjelezett, a hova a porosz trónörökös főhadiszállása is került. A württembergi hadosztály a Vinoy hadtest előcsapatjaival történt jelentéktelen összeütközés után elővédével Füzet, zömével Boutaucourt-t és Étrepigny-t szállotta meg. A 6-ik lovas hadosztály Vinoy hadtestbeli előcsapatokkal történt futólagos érintkezés után, zömével Poix-t szállotta meg, előőrseit Mézières felé tolván előre; nyugat felé Lannoisba egy oldalkülönítmény rendeltetett ki. Az 5. lovas hadosztály arcczal nyugotnak Tourteronnál állott fel és egyik ezredét Reims felé tolta előre. A VI. hadtest Semuy, Amagne és Attignyban laktáborokba vonult.

A nagy főhadiszállás Vendressebe vonult előre.

E szerint e napon a belga határig kiterjeszkedő Maas hadsereg a francziáknak esetleges elvonulását kelet felé már teljesen elzárta és készen állott arra, hogy a következő napon, mint szélső jobb szárnycsoport átkarólólag nyomuljon az ellenség felé előre. A 3-ik hadseregnél úgy a Remilly, mint a Doncherynél levő átkelő felé vezető úton 2—2 hadtest áll, melyek közül 2 bajor hadtest a a következő döntő csatában a lekötő arczcsoportot, a XI. és V. hadtest pedig a nyugót felőli átkaroló csoportot képezheti; a württembergi hadosztály, esetleg a 6. lovas hadosztálylyal oldalbiztosításul alkalmazható a Vinoy-hadtest ellenében. Vagyis a helyzet immár olyan, mint midőn a szédítő magasságból nyílsebességgel lecsapott prédaleső sas már kiterpeszté szárnyait a veszély érzetében kishitűvé vált és félelmében a sövény alján meghúzódott áldozat felé, készen arra, hogy a következő pillanatban szárnyait összecsapva, a a még benne lakozó lelket végkép kiszorítsa nyomorult testéből.

A VI. hadtest és az 5. lovas hadosztály balra hátul egészen különálló csoportot képez s a távolságnál fogva, a küszöbön álló döntő harcban nem vehet részt. Mindkét hadsereg arczvonala valamivel több 25 kimmél, mélysége alig 10 kim.

Végül felemlítendő még, hogy az augusztus 31-iki harcokban a német csapatok összesen 13 tisztet, 155 főnyi legénységet és 54 lovat vesztek. A francziák e napi vesztesége ismeretlen,

C) A szeptember hó 1 éré szóló intézkedések; a francziák állása a csata napján reggel.

Az augusztus 31-ike folyamán a német nagy főhadiszálláson beérkezett jelentésekből nyilvánvaló lett, hogy az ellenség e napon a Maas palpartját teljesen odahagyta és hogy a chálonsi sereg Sedan körül összpontosítva áll. Utóbbinak további műveletei tekintetében Moltke legvalószínűbbnek tartotta, hogy az a Méziéresen való elvonulást, — kevésbbé valószínűbbnek, de nem teljesen kizártnak, hogy a Carignanon át való áttörést fogja megkísérteni s végül harmadik alternatíva gyanánt a belga területre való átlépést sem tartotta kizártnak; hogy a francziák Sedan mellett a formális csatát elfogadják, arra valóban nem számított a német vezérkar főnöke.

Miután az augusztus 31-éré kiadott intézkedés, mint már említettük, tulajdonképpen már a végczél elérésére vonatkozó irányelveket is magában foglalta, a nagy főhadiszállás a csata napjára szóló külön intézkedésnek kibocsátását feleslegesnek tartotta, e helyett beírta azzal, hogy augusztus 31-én a Chémeryben való átvonulás alkalmával Moltke, Podbielski és a 3-ik hadsereg vezérkari főnöke, Blumenthal tábornokok, az általános hadi helyzet és a lég-

közelebbi teendők megbeszélésére rövid ideig tartó szóbeli tanácskozásra gyűltek össze; e mellett nevezetes, hogy az ez alkalommal jónak vélt megállapodások érvényre emeltettek és keresztül is vitettek anélkül, hogy azokat utólagosan Írásba foglalva, vagyis hivatalos formába öntve, a hadsereg parancsnokoknak kézbesítették volna. Ezen, leginkább a francziáknak Méziéresen át való elvonulásán alapuló megállapodások szerint a német 3-ik hadseregnek másnap korán reggel lehetőleg nagy számú csapatokat kelle Sedanon alul a Maas jobb partjára szállítania, a Maas bal partján pedig a várral szemben egy esetleg arrafelé irányuló, de nem igen valószínű ellenséges áttörő művelettel szemben, csak alárendeltebb erők valának meg-hagyandók.

Ezek alapján a német 3-ik hadsereg parancsnoksága szeptember hó 1-ére a következő intézkedést bocsátotta ki: „Főhadi-szállás, Chémery, 1870. augusztus 31-én, este 9 óraker. Hogy az ellenséget, mely esetleg a Maas jobb partján Sedanból Méziéres felé huzódhatik vissza, feltartóztassuk és hogy annak a továbbvonulás lehetetlenné tétessék, a hadseregnek egy része holnap, szeptember 1-én Dóm le Mesnilnél és Doncherynél a Maason átkel. — A következő menetek hajtandók végre: 1. A XI. hadtest hajnalhasadta előtt indul és Doncheryn át Vrigne aux Boisnak vesz irányt, a hol a patakkal az arczvonaltól előtt akként áll fel, hogy az ellenségnek a Méziéresre vonulás a Maas és a belga határ között lehetetlenné tétessék. 2. Az Y. hadtest reggel 5 óraker indul táborhelyeiről és a XI. hadtestet követve, akként csatlakozik említett hadtesthez, hogy jobb szárnya a Vrignen át előre tolassák. A tüzérség akként állítandó fel, hogy a vrigne—sedani műutat pásztázhassa. 3. A württembergi hadosztály még az éj folyamán Dóm le Mesnilnél hidat ver azon hajnalhasadtával átkel és a sedan — méziéresi műút mentén úgy áll fel, hogy Méziéres felé arczot válthasson és egyúttal a XI. hadtestnek tartalékul szolgálhasson. A hid megszállva marad. 4. A II. bajor hadtest egyik hadosztályával reggel 5 óraker indul, Bulsonon át Frénois felé tart és a Maas balpartján Doncheryvel szemben Iqvő magaslatokat a tartalék tüzérséggel szállj a meg, mely utóbbi az élre osztandó be. A másik hadosztály Noyers mellett elhaladva, Frénois és Wadelincourt között Sedan felé foglal állást, hogy az ellenségnek a várból való esetleges kibontakozását megakadályozza. 5. Az I. bajor hadtest Remillyben marad, hacsak a szász trónörökösnek előnyomulása a hadtestnek harczbaszállását szükségessé nem teszi. 6. A 6. lovas hadosztály reggeli 5 óraker iridul Mazernyből és Boutaucourt és Boulzicourton át Füzének a Maas felé tart, a hol további rendeletig állva marad. 7. A 4. lovas hadosztály Frénoistól délre összpontosul, a hol további parancsokat vár. 8. A 2. lovas hadosztály reggeli 6 óraker indul laktáborából és Boutaucourt-ra menetel, a hol a helységtől délre áll fel. 9. Az 5. lovas

hadosztály és a VI. hadtest laktáborkörleteikben maradnak. — Jelentések a hadsereg parancsnoksághoz Frénoisba küldendők. A vonatok egyelőre állva maradnak. A főhadiszállás Chémeryben marad. Meghagyásból Blumenthal tbk.“

A Maas hadsereg parancsnoksága szeptember hó 1-én eredetileg pihenőt szándékozott tartani, mitől azonban az alábbiak következtében elállott. A szemrevételezés céljából kiküldve volt *Brandenstein* vezérkari alezredes ugyanis este felé a nagy főhadiszállásba visszatérvén, azt jelentette, hogy „a Remilly tájékán tett megfigyelései szerint Úgy látszik, hogy az ellenség vonatának visszahagyása mellett gyorsan Mézières felé húzódik vissza.“

Ebből kifolyólag *Moltke* nyomban a következő kiadványt intézte *Blumenthal* tábornokhoz: „Vendresse augusztus 31-én este 7 óra 45 perczkor. Az éppen Remillyből visszatérő *Brandenstein* alezredes bizonyítja, hogy a franpziák összes vonatuk visszahagyása mellett nyugat felé elvonulnak és hogy ezen menetet talán egész éjjel folytatják. Ezáltal nagy eredménynek elérése esetleg megghiúsulhatna. Fontolja meg Nagyméltóságod, nem volna-e lehető, hogy a XI. hadtest és a württembergi hadosztály még az éj folyamán a Maason átkeljen, hogy holnap reggel hajnal hasadtával a támadás egyúttal a sedan—mézièresi műút irányában is fejlődött arcvonallal kezdetét vehesse.“

Ezen közlés folytán, melyet maga *Brandenstein* alezredes vitt át a 3-ik hadsereg főhadiszállásába, a már kiadott hadsereg parancsnoksági intézkedés kiegészítéseképpen a XI. és V. hadtestnek, vaku mint a württembergi hadosztálynak meghagyatott, hogy még az éj folyamán verjenek hidakat és hajnalhasadtával keljenek át a Maason, az I. bajor hadtest pedig utasítva lett, miszerint hajnalhasadtával Bazeilles felé nyomuljon előre és az esetleg elvonuló ellenséget, azt lehetőleg lekötendő, támadja meg. Végül a szász trónörököshöz este 10 órakor egy tiszt az alábbi levéllel és szóbeli információkkal küldött el: „Főhadiszállás Chémery, 1870. augusztus 31-én este 10 órakor. Midőn királyi fenségednek mellékelve a 3-ik hadseregnek szeptember hó 1-ére szóló intézkedését átnyújtom, alázatosan hozzátesszem, hogy mi ép most kaptuk a hirt a nagy főhadiszállásból, mely szerint elég ok van arra, hogy azon meggyőződésben legyünk, miszerint az ellenség a mai éj folyamán meg fogja kísérteni, hogy összes vonatának visszahagyása mellett a sedan—mézièresi úton elvonuljon. Gersdorff tábornoknak (XI. hadtest), valamint a württembergi hadosztálynak ennél fogva meghagyatott, hogy még az éj folyamán a Maason keljenek át és hogy hajnalhasadtával északi irányban a műút felé nyomuljanak előre, V. d. Tann tábornok parancsot kapott, miszerint hajnalhasadtával Bazeilles felé nyomuljon előre és hogy lehetőleg az ellenséget vagy annak végét megtámadja, hogy ezáltal azt lekösse. Ha netán királyi fenséged esetleg ugyanezt tehetné,

akkor a végeredmény remélhetőleg még kedvezőbb leend. Mély aláztal Blumenthal tábornok.“

Ezen körülmények folytán a szász trónörökös daczára annak, hogy ő eddig saját csapatjaitól még nem vett jelentést arról, hogy a szemben álló francziák állásaikat elhagyták volna, a szomszéd hadsereg vezérkari főnökének propozícióit magáévá téve, elállott azon szándékától, hogy szeptember 1-ére seregének pihenőt engedjen és e helyett az említett napra a következő intézkedést bocsátotta ki: „Főhadiszállás, Mouzon, 1870. szeptember hó 1-én hajnali 1³/₄ óraker. Intézkedés szeptember hó 1-ére. Elég ok van arra, hogy azon meggyőződésben legyünk, miszerint „az ellenség a mai éj folyamán meg fogja kísérelni, hogy összes vonatának visszahagyása mellett a sedan—méziéresi úton elvonuljon.“ — A 3-ik hadsereg egy része Bazeillesnél, Doncherynél és Dóm le Mesnilnél még hajnalhasadta előtt kel át a Maason és az ellenséget a sedan—méziéresi úton megtámadja. A saját hadtesteket illetőleg a következők rendeltetnek el: 1. A gárda hadtest azonnal riadót fuvat és egy hadosztálylyal Escombres és Pouru aux Bois-n át Villers Cernay, — a másik hadosztálylyal Sachy és Pouru St. Remy át Francheval felé menetel; a hadtesttüzérség utóbbi hadosztályhoz osztandó be. 2. A XII hadtest szintén azonnal fuvat riadót és Douzytól délre a műút mentén összpontosul, hogy innen Lamécourton át La Moncelle felé törjön előre. 3. A támadó mozdulat reggeli 5 óraker Pouru aux Boisból, Pouru St. Remyből és Douzyból legalább az elővédek által megkezdendő. A zömök mennél előbb és minél tömöttebb alakzatban követik az elővédeket. A három támadó oszlop egymás között összeköttetést tart. 4. A IV. hadtest egy hadosztálylyal és a hadtest-tüzérséggel a Bazeilles felé előnyomuló I. bajor hadtest esetleges támogatására Remilly sur Meusebe vonul. A hadtest másik hadosztálya Mouzonnál kel át a Maason és ezen folyó jobb partján Mairyig előnyomulva, általános tartaléku szolgál. Ezen hadtest elindulása is minél előbb történjék meg. 5. Az összes vonatok állva maradnak, és azoknál a háti böröndök is visszahagyandók. 6. Jelentések engem az Amblimonttól keletre fekvő magaslaton találnak. Albert szász trónörökös, gyal. tábornok.“

E helyütt mint nevezetes és a német vezérkari testület presztigét kiváló módon emelő jelenséget különösen kiemelendőnek tartjuk, hogy a sedani csatát illető összes hadműveleti intézkedéseknél a vezérkari főnökök viszik a fő és döntő szerepet; hogy a vezérkari főnökök minő tekintélynek örvendhettek és hogy szavuk minő súlylyal bírhatott, nemcsak a saját, hanem még az idegen parancsnokok előtt is, legjobban mutatja azon körülmény, hogy Blumenthal tábornok nem is a parancsnokság, hanem saját nevében ír a szász trónörökösnek, a ki ezen magán személytől eredő, tulajdonképpen csak félig-meddig hivatalos színezetű közlés folytán szándé-

kát megváltoztatva, azonnal és készségesen tesz eleget a tábornok felszólításának, utóbbinak nézetét hosszas habozás és fontolgtatás nélkül magáévá tevén.

A két hadsereg parancsnokság által a fentiek szerint kölcsönös érintkezés és megegyezés alapján kiadott intézkedésekben a csata vívásának terve már egészen világos képet nyer: egy hadtest — II. bajor — arcczal északnak a lekötő csoportot, három hadtest — a gárda, XII. és I. bajor — a hozzájuk tartozó lovas seregtettekkel arcczal nyugatnak a jobboldali, két hadtest — az V. és XI-ik — arcczal keletnek a baloldali átkaroló csoportot van hivatva képezni. Ezen első vonalbeli csapatok mögött, melyek később bekanyarodás által az ellenséget teljesen körülfgni voltak hivatva, a IV. hadtest és a württembergi hadosztály, továbbá a 2., 4. és (>. lovas hadosztály tartalék-viszonyban nyertek alkalmazást. A lekötő és a két átkaroló csoport számára a kiadott intézkedések nem jelölnek ki külön-külön parancsnokokat, az összműködés az egymás mellett és együtt működni hivatott hadtest-parancsnokok kölcsönös megegyezésére bízott.

Mialatt a németek e szerint minden tőlük telhetőt megtettek arra nézve, hogy a szűk térre összeszorult ellenség többé el ne illanhasson, addig Mac Mahon szeptember 1-én reggelig nemcsak hogy intézkedéseket nem bocsátott ki a legközelebbi teendőkre nézve, hanem még saját maga sem jutott elhatározásra, hogy legközelebb mit tevő legyen, amint azt a tábornagy kérdőre vonatása alkalmával az Enquête parlementaireben maga is bevallotta, mondván, hogy „másnap reggel 6 óráig, ha meg nem sebesül, bizonyára szilárd elhatározásra jutott volna.“ E szerint a francia seregtettek megtámadtatásuk idején terv- és tanácstalanul állottak az általuk elfoglalt állásokban, a melyekben határozottan körvonalozott ütközetterv híjján mindegyikük a szemben álló ellenségei szemben általában véve csak szenvedőleges magatartást tanúsított.

A csata napján reggel az egyes hadtestek a következő állásokat foglalták el: ⁸⁹⁾

A XII. hadtest részéről a *Vassoigne* hadosztály *Martin des Pallier* es dandára Bazeillest, a *Beboul* dandár Balant, a *Bernier* (Louvent) dandár La Moncellet és La Petite Moncellet szállotta meg; a *Grand-champs* hadosztály és a *Lacretelle* hadosztály másik (*Marquisan*) dandára a Moncelletől nyugatra fekvő fensíkon s végül a tüzér tartalék és a hadtest lovassága Bazailles és Bálán között a magaslatok lábánál foglalt állást. Az I. hadtest részéről a *Lartigue* és a *Wolff* hadosztály a Givonne pataktól nyugatra fekvő fensíkon az első harczvonalban állott s előbbi Daignyt és Haybest, utóbbi Givonnet és La Fouleriet tartotta előretolt osztagokkal megszállva. Második harczvonalban jobb-

⁸⁹⁾ Lásd a IX. a) számú csatatervet.

ról *L'Hériller*, balról *Pellé* hadosztálya és még tovább hátra és fedve a *Midiéi* lovas hadosztály állott. A VII. hadtest *Dumont* hadosztálya *Calvaire d'Illyné*), a *Liébert* hadosztály pedig a floingi fensíkon foglalt állást; utóbbinak 2 zászlóalja, mint már említve lón, St. Mengesba volt előretolva, a hadosztály balszárnyán álló *Guiomar* dandárnak egy része pedig hátrafelé húzott horogalakban állott; a *Conseil Dumesnil* hadosztály *Cazallal* egyenlő magasságban tartalékviszonyban maradt vissza. Az éj folyamán *Calvaire d'Illynél* táborozó *Ameil* lovas hadosztály reggel felé a hadtest jobb szárnya mögé vonult. Az éj folyamán *Illy* környékén volt *Margueritte* és a *Bonnemain* lovas hadosztály *Floing* és *St. Menges* között állott fel. Végül az V. hadtest immár *Wimpffen* tábornok parancsnoksága alatt általános tartalékul *Sedan* északkeleti szegélye mentén, *Vieux Campnál* foglalt állást, honnan a *Kampf* (*Maussion*) dandár hajnalhasadtakor a VII. hadtest támogatása céljából *Cazalba* rendeltetett előre.

E szerint a sereg állása mindkét szárnyával a *Maasra* támaszkodva, nagyjában véve háromnegyed körív alakot mutatott; a védőállás körének átmérője átlag 3000—5000 lépés hosszú vala. Az állás keleti arcvonala előtt a *Givonne* patak mélyedése, az északnyugati előtt pedig a *Floing* patak mélyedése terült el; az északkeleti oldalon, összeköttetésül a két mélységi vonal között a *Bois de la Garenne* és a tőle északra fekvő fensík (*Calvaire d'Illy*) szolgált, mely utóbbi egyúttal az egész állás kulcspontjának vala tekinthető. Illyvel szemben a nagy kiterjedésű, csapatok számára igen nagy közlekedési akadályt képező *Fórét des Ardennes* terület el, mely egészen a belga határig húzódott. Egyébként az állás harcászati tekintetben általában véve megfelelt a követelményeknek; úgy kelet, mint északnyugat felé a kilövés és kilátás eléggé jónak mondható; délnyugat felől a megdagasztott *Maas* folyó az áthidalt helyeken kívül áthatolhatlan akadályt képezett; *Sedan*-nak bár régi rendszerű, a körülfekvő magaslatokról uralható és így a modern következményeknek kevésbé megfelelő vára és a *torcyi* hidfő szintén alkalmas támpontul szolgált; ellenben az állás legnagyobb hátrányául tekinthető, hogy csekély kiterjedésénél fogva ellenséges tüzérség által hosszában és széleiében, úgyszólván mindenütt keresztűz alá vala fogható, mely ellen még a természetes terepfödözékek, a *Bois de la Garenne* stb. sem nyújthattak minden tekintetben megbízható menedékhelyet.

D) A csata lefolyása a délelőtti folyamán.

1. A Givonne folyása mentén, vagyis a francia I. és XII-ik, valamint az I. bajorhadtest és a Maas hadsereg körletében történt események vázolata.

a) A csata bevezetése az I. bajor hadtest által.

(Reggeli 4 ½ órától d. e. 9 óráig.)

Az I. bajor hadtest parancsnoka, *v. d. Tann* tábornok a hadsereg parancsnokságtól vett pótintézkedés értelmében hajnali 3 órakor Aillicourtban kiadott intézkedésével az ott álló 1-ső dandárt a pontonhidakon, melyek közül az egyik hasznavehetlenné válván, csak reggel 6 órára készült ismét el, a 2-ik dandárnak elől levő osztagait⁹⁰⁾ ellenben a vasúti hidon át még a hajnali szürkület és a leszálló köd leple alatt Bazeilles felé rendelte előre oly utasítással, hogy ezen várost siri csendben elérve, lehetőleg lövés nélkül iparkodjanak annak északi szegélyéig előrenyomulni; a 2-ik dandárnak Pont Maugynál álló részei a vasúti hid biztosítására egyelőre felállításukban hagyattak,

A reggeli 4 órakor a hidakon átkelt oszlopok közül elsőnek a baloldali érte el Bazeilles déli kijáratát s miután azt megszállatlanul találta, behatolt a városba, a melynek utcáit azonban csakhamar erősen eltorlaszolva találta. A város megszállásával megbizva volt *Martin des Pallières* dandár ugyanis annak déli, ellenséges lövegtűz által még jól elérhető részét az elmúlt napi harcz után kiürítvén, csupán a Villa Beurmann és az attól északra fekvő városrészt szállotta meg és rendezte be szívós védelemre, a tulajdonképeni város utcáit ellenben erősen eltorlaszolván, azokat csupán megfigyeltette.

A Bazeillesbe benyomult 7 bajor század eleinte sikerrel vette fel a harczot a csak gyenge megfigyelő francia osztagokkal szemben és nagy ügy gyei-bajjal a torlaszokon áthatolván, miközben a harczászati kötelékek nagy mérvben összekeveredtek, csakhamar a Villa Beurmannig, illetőleg a tulajdonképen védelemre berendezett szakaszig jutott előre, itt azonban mindenünnen, még a hátul levő házakból is, pusztító puskatűz fogadta őket. Az első lövések zajára ugyanis az egész *Pallières* dandár fegyverbe lépett, sőt támogatására mihamar a Balanban levő *Beboul* dandár is Bazeillesbe sietett.

Ekközben a ponton hídon átkelt bajor oszlop is a város alá ért s az annak élén beosztva levő 2. vadász zászlóalj szintén haldéktalanul Bazeillesbe nyomult be, az 1. gyalog ezred 2-ik zászló-

⁹⁰⁾ A 9. vadász zászlóalj 4-ik százada és a 2. gyalog ezred 1. és 3. zászlóaljának 3 — 3 százada, összesen 7 század. A hadtest menetrendjét lásd a XI. sz. mellékleten.

alja a vasúti pályaházat szállotta meg, a dandár fenmaradó része pedig a várostól délre vonult fel.

Időközben reggeli 4 óra tájban *v. d. Tann* tábornok megkapta az értesítést a szász trónörököstől a Mass hadseregnek küszöbön álló támadólagos előnyomulásáról, minek folytán a kezdeményezett harcnak erélyes folytatására határozta el magát, mi célból a vértés dandáron és a tüzértartalékon kívül hadtestének valamennyi csapatjait a vasúti, illetőleg a ponton hidakon át a Maas túlsó partjára rendelte előre.

Az 1-ső bajor hadosztály parancsnoka, *Stephan* tábornok, ezalatt a pályaházhoz érve, 5 óra 30 perczkor a Bazeillestől délre felvonult négy 1-ső dandárbeli zászlóalj is támadásra rendelte előre, melyek közül 3 magába a városba nyomult be, 1 pedig Monvillers-on át az ellenség bal oldalába irányított. Alig hogy a városba benyomult 3 zászlóalj a déli részben fekvő épületeknek az ellenségtől való megtisztításához fogott, az erőteljes támadó lökemre indult ellenség a város belsejében harczoló bajor osztagokat érzékeny veszteségek mellett visszanyomta, úgy hogy ez utóbbiak csupán csak azon két kőből épült sarokháznak birtokában maradtak, melyek a Bálán és Douzy felé vezető utcák elágazásánál fekszenek s a melyeket a bajor csapatok gyorsan védelemre rendeztek be. A francziáknak ezen épületek ellen irányuló többszörös támadó lökemei sikerrel verettek vissza, sőt midőn háromnegyed 8 óra tájban 2 bajor löveg is segítségül érkezett, melyek a francziák által megszállott, szemben fekvő épület csoportot 70 lépésről fogták tüzükhöz alá, a támadó lökemet intézett francziák, egyszersmind arra való tekintettel is, hogy ez időben, mint később bővebben kifejtjük majd, a francia fővezetőség részéről általános visszavonulás határozottatott el, ismét a Villa Beurmann környékére húzódtak vissza. Erre a városba legutoljára benyomult zászlóaljak egyike a két löveggel együtt üldözőleg nyomult utána a hátráló francziáknak, de a Villa Beurmann körüli épületesoportokból oly pusztító tűz fogadta őket, hogy a lövegeknek majdnem valamennyi kezelő legénysége harczon kívül helyzetetett s így azokat, hogy az ellenség kezébe ne essenek, gyalogosoknak kellett ismét az utczasárok mögé visszavonzolni.

Ezek után az utczai harc, melybe mindkét fél újabb és újabb erőket dobott s a melyben a francziák javára állítólag még a lakosság is belevegyült, a legnagyobb elkeseredéssel tombolt tovább anélkül, hogy végérvényesen az egyik vagy másik fél javára dőlt volna el.

Ezalatt *Stephan* tábornok reggel háromnegyed 7 óra tájban a szászoknak La Moncelle felé való előnyomulásáról értesülvén, az ezen helység és Bazeilles közötti hézag kitöltésére és különösen a Monvillers kastély parkja ellen, melyet az ellenség láthatólag szintén erősen szállott volt meg, a 2-ik bajor hadosztálynak reggel

7 órakor a vasúti pályaházhoz érkezett élosztágait, az 1. vadász zászlóalját és a 3. gyalog ezred 1. és 3. zászlóalját rendelte ki, miközben az 5-ik, majd a 6-ik könnyű üteg is egy már ekkor La Moncelle-lel szemben felvonulva volt szász üteg mellett szállott harciba. A 3-ik bajor dandár 12-ik ezrede egyelőre Monvillerstől keletre tartalék viszonyban maradt; csakhogy a küzdelem nemsokára itt is, Bazeilles és La Moncelle között, az ellenség szívóssága folytán oly elkeseredetté lőn, hogy a 12-ik ezrednek szintén be kellett vegyülnie a harciba; így tehát most már délelőtt 9 óra felé a csatatérnek ezen részén 3 bajor dandár nélkül, hogy Bazeillest birtokába ejtenie sikerült volna, össze-vissza keveredett csapatkötelékekkel állott harcban, melyek közül még a legutoljára harczbalépett 3-ik bajor dandár is, csak alig néhány zárt század fölött rendelkezett.

A 4-ik bajor dandár ekközben, miután a 8-ik hadosztály Remillybe érkezett, szintén közelebb vonult a csatatérhez. Ennek csapatjai közül a 7-ik vadász zászlóalj már reggel 8 óra felé ugyancsak Bazeillesbe vonatott az ottani csapatok támogatására, a 10. ezred 1. és 2. zászlóalja, 1 üteg és a 4. számú chevauxlegers-ezred a ponton hidakon átkelvén Bazeillestől délre, a 10-ik ezred 3-ik, valamint a 13-ik ezred 1. és 2. zászlóalja és 1 üteg pedig a Maas balpartján a vasúti hídnál foglalt állást. Utóbbemlített csoport reggel 8 óra 30 perczkor kelt át a Maason, a melynek jobb partján a vasúti töltés mentén nyomult tovább előre. A hadtest tüzér tartaléka, mely eddig a Maas bal partján fekvő magaslatokról a nagy távolságnál fogva csak gyér és majdnem hatástalan tüzelést folytatott, reggel 9 órakor a ponton hidakon át szintén a jobb partra vonatott át, a vértés dandár ellenben továbbra is Angecourtnál maradt.

Ez volt általában véve a dolgoknak a IX. a) számú csataterven feltüntetett állása reggel 9 óra tájban az I. bajor hadtest körletében, a midőn annak parancsnoka *v. d. Tann* tábornok a Remillynél időközben felvonult 8-ik hadosztályt is a Maason való átkelésre szólította fel, hogy ott a bajor csapatok támaszául szolgáljon.

b) A XII. (szász) hadtest harcibaszállása.

(Reggeli 6 órától 9-ig).

A Maas hadsereg parancsnokságától vett intézkedés értelmében *György* szász herczeg reggel 3 óra 30 perczkor elrendelte, hogy a XII. hadtest azonnal Douzynál gyülekezzen, a hol a háti bőröndök visszahagyandók voltak és hogy a 24-ik hadosztály 5 órakor egy dandárt La Moncellebe toljon előre. Ezen dandár időveszteség kikerülése céljából a kéznél levő csapatokból ad hoc állított össze *Schulz* vezérőrnagy parancsnoksága alatt ⁹¹⁾ és azzal a hadosztály

⁹¹⁾ Lásd a hadrendet.

parancsnoka, *Nehrhoff* vezérőrnagy Le Rulleig a műúton, onnan pedig jobbra letérve, La Moncelle felé nyomult előre; a 13-ik vadász zászlóalj a gárda hadtesttel az összeköttetést fentartandó, már kezdetől fogva Rubécourton át irányított.

A dandárhoz beosztott üteg gyenge lovas fedezet alatt a gyalogságot megelőzve, már reggel 6 órakor felvonult mintegy 600 lépésre La Moncelletől északkeletre, a honnan a nemsokára melléje rendelt két bajor üteggel együtt a Givonne túlsó partján felvonult számos francia tüzérséget vette tüze alá.

A rövid idő múlva beérkezett gyalogságból *Schulz* vezérőrnagy a 107-ik ezredet a helység elfoglalására, a 105-ik ezredet pedig az ütegeállástól északra fekvő magaslaton való felvonulásra utasította. Előbbinek az ellenség által csak gyengén megszállott La Moncellet nagyobb erőfeszítés nélkül sikerült hatalmába ejtenie, a honnan reggel 7 óra tájban a 3-ik zászlóalj túlnyomó része afranctziák pusztító golyózápóra daczára a Bálán felé vezető műút mentén a magaslatok alján fekvő két szilárdan épült házig hatolt előre, melyeket hevenyében szívós védelemre rendezett be s a melyeknek birtokáért hosszantartó szívós küzdelem keletkezett.

La Moncellenél a szász-elővéd dandár említett ezrede a szintén oda felé tartó bajor csapatokkal lépett érintkezésbe, sőt azokkal többszörösen össze is keveredett.

Valamint Bazeilles—Monvillers tájékán, úgy La Moncellenél is jó ideig eldöntés nélkül folyt a harcz tovább, annál is inkább, mivel a szász elővéd-dandár 105-ik ezredét, valamint a 24-ik hadosztály zömét is nem erre felé, hanem a Le Bois Chevalier felé kellett harczba állítani, mely irányban a Givonne és a Bois Chevalier közötti fensik megszállása céljából *Ducrot* tábornok már a kora reggeli órákban a 3-ik turkó ezred egyik zászlóalját, majd midőn a Bazeillesnél kezdeményezett harcz mindinkább hevesebb Ion, *Lartigue* hadosztálynak 2 üteg által megerősített *Fraboulet* dandárát is kirendelte.

Midőn ezen csapatok a fensikra értek, annak túlsó, a Bois Chevalier felé eső szélét már a szászok foglalták volt el. A 24. gyal. hadosztály parancsnoka *Nehrhoff* vezérőrnagy ugyanis a Petite Moncelletől keletre állásba rendelt ütegeinek jobb fedezése céljából a 105. ezredet reggel 6 óra 30 perczkor Daigny felé rendelte előre. Az ezred parancsnoka, *Tettau* ezredes, a szemben előnyomuló túlnyomó ellenséges erőket megpillantván, ezredével a Bois Chevaliertől nyugatra, a La Moncelleből Villers Cernayba vezető út mentén fekvő erdőcskét szállotta meg.

Lartigue tábornok a turkó zászlóalj mellé jobbra az 56. sor-ezredet a tüzérséggel, attól balra pedig a 3. zuáv ezredet vonultatta fel és úgy a 105. ezredet, mint a töle balra felvonulva volt szász ütegeket oly pusztító tüzrel árasztotta el, hogy utóbbiak csakhamar

a mögöttük fekvő erdőben voltak kénytelenek menedéket keresni; a 105. ezred a támogatására előrerendelt 12. vadász zászlóaljjal, Csak végső megfeszítés árán, többször visszavetve, majd újból előretörve, tarthatta meg a fentebb említett erdőparcellát mindaddig, mígnem 9 óra felé újabb és tetemes erősbítések beérkezte után a *Lartigue* hadosztály erőteljes ellentámadás által a Givonne völgyébe vette vissza.

György szász herczeg reggel 7 óra tájban Douzynaál az elől vívott makacs harc állásáról értesülvén, a Douzy felé útban levő hadtest-tüzérséget La Moncelle felé rendelte előre, a hol az kevés-
sel 8 óra után a két bajor üteg és a 24. hadosztálynak reggel 7 óra óta Daigny felé tűzben álló ütegei között felvonulván, itt egy 10 szász és 2 bajor ütegből alakult tüzértömeg keletkezett, mely kiválóan a Givonne jobb partján szemben álló Lebrun hadtestbeli szintén tekintélyes számú ütegekkel vette fel a harcot. A 23-ik hadosztálynak a hadtest parancsnok rendelkezése szerint a hadtest tüzérséget kelle követnie, a lovas hadosztály pedig egyelőre Douzy-tól keletre várakozó állást foglalt.

Hadtestének a IX. a) számú csataterven feltüntetett harczhelyeztéről *György* herczeg nemcsak hadsereg parancsnokságának küldött jelentést, hanem arról úgy a gárda, mint az I. bajor hadtest parancsnokát is értesítette, mely utóbbtól viszont azon értesítést vévő, hogy eddigelé Bazeillesnek csak egy részét sikerült érzékeny veszteségek árán bevenni s hogy a hadtest elfoglalt állásaiban előreláthatólag tarthatni fogja magát, de hogy mindazonáltal a jobb szárny támogatása nagyon is kívánatos volna. A gárda hadtest parancsnokához intézett értesítéshez még azt is hozzá tévé *György* herczeg, hogy a XII. hadtest szükség esetén esetleg Daignyig fog kiterjeszkedni.

c) A gárda hadtest előnyomulása és harczbaszállásai

A gárda hadtest parancsnoka a hadsereg parancsnokságtól vett intézkedés értelmében reggel 4 óra 30 perczkor kiadott parancsával az azonnal felriasztandó csapatok közül az 1-ső gárda hadosztályt Villers Cernay, a hadtest többi csapatjait pedig Franchevalon át indította útnak. A csapatok sorakozása közben, mely nem valami túlságos gyorsan mehetett végbe, miután az 1. gárda hadosztály zöme csak reggel 8 órakor ért Villers Cernay tájékára, ide is áthallatszott a Bazeilles tájékán kezdeményezett harc ágyudörgése. *Württemberg Ágost* herczeg már félórával előbb ide érvén, egyrészt arra való tekintettel, hogy a Bois Chevalier-n át harántutak nem voltak és másrészt a XII. hadtest parancsnokától vett, fentebb említett közlés folytán, — a Franchevalnak tartó hadtest zömét is Villers Cernay felé irányította, a honnan aztán az 1. hadosztálynak a hadtest-tüzérséggel Givonne felé kelle előnyomulnia; egyidejűleg el-

rendelte a herceg, hogy a lovas hadosztály a tüzérség jobb szárnyán foglaljon állást, a 2. hadosztály pedig Villers Cernay mellett vonuljon fel.

Az 1. hadosztály parancsnoka, *Pape* vezérőrnagy hadosztálya elővédével már ezen parancs beérkezését megelőzőleg a Villers Cernay - től nyugatra fekvő magaslatokat szállotta meg, miközben a legelől menetelő gárda-vadász-zászlóalj elől két *Wolff* hadosztálybeli század, melyek a Villers Cernay és Givonne közötti erdő megszállására voltak előretolva, néhány lövés váltása után az utóbb említett helységbe húzódtak vissza. Ezek után a gárda-vadász-zászlóalj és az ezt követő gárda fusilier ezred 1-ső zászlóalja a Bois de Villers Cernay mentén Haybes felé nyomult előre, miközben a Bois Chevalier felé előnyomuló *Lartigue* hadosztálynak bal szárnyán levő néhány zuáv-osztagát visszavetvén, 2 francia löveget hatalmukba ejtettek. A gárda fusilier ezrednek egyenes irányban Givonne felé előnyomuló 2. zászlóalja az erdőből kiérve, ott élénk gránát és szórólöveg tüzellel fogadtatott, minek folytán újból az erdőben volt kénytelen menedéket keresni. Mivel azonban a francziák 10 óra felé Givonnet odahagyva, a Bois de la Garennebe húzódtak vissza, az említett zászlóalj 5., 7. és 8. százada akadálytalanul megszállhatta Givonnet, míg a 6. század a La Chapelle felé előrerendelt és onnan tüzellel fogadott gárda huszár ezred támogatására a Bois de Villers Cernay északi csúcsát, egyidejűleg pedig ugyanezen ezred 3. zászlóalja az említett erdő nyugati szegélyét szállotta meg, a hol időközben háromnegyed 9 óra tájban 3 üteg is állásba vonult. Negyedórával később az 1. gárda hadosztály zöme is megkezdő felvonulását a többször említett erdő keleti szegélyén, míg annak északi keskeny sávja mögött ugyanekkor a hadtest-tüzérezred 3 ütege kelyezkedett tűzállásba, tüzüket a Bois de la Garenneben összpontosuló francia tömegek ellen irányítván. A 2. gárda hadosztály reggel 8 óra 30 perczkor Villers Cernay tői keletre kezdte volt meg felvonulását.

A hadtest parancsnoka a kora reggeli órákban ismételten felszólítottatott a szász hadtest parancsnoka által, miszerint Daigny felé támogatólág közbelépjen, de ép midőn ezen felszólításnak eleget akart tenni, kevéssel 9 óra előtt azon parancsot vévé a szász trónörököstől, miszerint Givonne birtokbaejtése után hadtestével Fleig[^]neux felé tartson, mely irányban St. Menges felé a Villers Cernay—Givonne közötti magaslatról már a 3-ik hadseregnek közbelépése is észrevehető vala. Ily körülmények között *Württemberg Ágost* herceg azon elhatározásra jutott, hogy a XII. hadtest támogatására csak kisebb erőket visszahagyva, hadteste zömével Illy felé nyomul előre, hogy a 3-ik hadsereg bal szárnyával összeköttetésbe lépve, a francziákat körülövedző gyűrűt teljesen bezárja.

A gárda hadtest által reggel 9 óra körül elfoglalt helyzet a IX. a) számú csataterven van feltüntetve.

d) *A francziák részén a kora reggeli órákban történt események vázlata.*

Mac Mahon a szeptember hó 1-ére hajló éjjel Doncherynek porosz csapatok által történt elfoglalásáról értesülvén, a helyzet tisztázása és szemrevételezés céljából törzsének két tisztjét nyugati irányban küldötte ki. Még mielőtt ezektől jelentést vett volna, *Lebrun* tábornoktól 5 óra után jelentés érkezett, miszerint erős ellenséges oszlopok kelet felől Francheval felé vannak előnyomulóban és hogy Bazeillesnél a bajorok részéről igen komoly támadásnak néz eléje, úgy hogy a hadtest erősítések nélkül aligha fogja magát sokáig sikerrel tarthatni.

Ezen hirre *Mac Mahon* valamivel reggel 6 óra előtt a Bois de la Garenne déli szegélyénél tartalékviszonyban álló I-ső hadtestbeli *Cartret-Trécourt* dandárnak parancsot küldött, miszerint a XII. hadtest támogatására Bálán felé vonuljon, ő maga pedig szintén az említett hadtest körletébe a csatatérre sietett. Miután Bazeillesnél meggyőződést szerzett, hogy itt a harcz elég kedvezően áll, törzsével együtt a La Moncelletől nyugatra fekvő magaslatra lovagolt, a hol nemsokára egy gránátrepeszdarab súlyosan megsebesítette, minek folytán a főparancsnokságot, bár *Wimpffen* és *Douay* tábornokok rangban idősebbek valának, *Ducrot* tábornoknak adta át, talán mivel ezt képességre nézve amazoknál alkalmasabbnak találta, vagy talán mivel ez a már kezdeményezett komoly harcok színhelyéhez amazoknál közelebb vala.

Ducrot tábornok a vonatkozó parancsot Givonne tájékán reggel 7 óra tájban vette és egyáltalában nem volt beavatva a tábornagynak a legközelebbi hadműveleteket illető gondolatmenetébe, intenczióiba és szándékaiba, a ki különben, mint már említettük, később maga is bevallotta, hogy megsebesülésének pillanatáig határozott elhatározásra még nem jutott volt.

Ducrot tábornok a németek eddigi működését csupán tünetesnek vélte és a tulajdonképeni támadást Franchevalon és Villers Cernayn át, a hova erős ellenséges oszlopok közeledése jeleztetett, saját hadteste balszárnya felé várta⁹²⁾ és mivel különben már előző napon is azon véleményen volt, miszerint a seregnek, hogy a kelepceből megmenekülhessen, mielőbb Méziéresen át elvonulni kell iparkodnia, — haladék nélkül a harcz félbeszakítását és az I., XII. és V. hadtestnek egyelőre az Illy melletti fensikra való visszavonulását rendelte el, melyet a XII. hadtest jobb szárnyának megkezdnie és az I. hadtest balszárnyának, a Wolff hadosztálynak be-

⁹²⁾ „Lennemi — szólott *Ducrot* a főparancsnokság átvétele alkalmával vezérkarához — nous amuse sur notre centre, pendant qu'il cherche à envelopper nos ailes — c'est son eternel mouvement de Capricorne — cette fois, nous ne serons pas assez sots pour nous y laisser prendre.“ (*Ducrot*, La journée de Sedan 20. oldal).

fejeznie kellett; azaz lépcsőzetes visszavonulást parancsolt a jobb szárnyról a bal felé.

Lebrun tábornok, miután az erre vonatkozó parancsot az új főparancsnoktól szóbelileg és személyesen megkapta, azon véleményének adott kifejezést, hogy az elrendelt összpontosító visszavonulás, mivel a Bois de la Garenne át csak kevés út vezet, aligha fog nagy sűrűlódások nélkül végbe mehetni és azonkívül nem is tartja szükségesnek a visszavonulást, mivel az ő csapatjai derekasan megállják helyüket elfoglalt állásaikban és egy ok nélküli visszavonulás könnyen megingathatná őket a magasabb vezetésbe helyezett hitükben. Megjegyzendő ugyanis, hogy ezen párbeszéd éppen akkor történt, a midőn *Vassoigne* tábornok, a *Trécourt* dandár beérkezése után a *Martin des Pallières* dandár támogatására a *Reboul* dandárt is Bazeillesbe vetette, mely erők a fentebb említett sikerült ellentámadást hajtották végre, minek folytán a bajorok majdnem egészen kiszorítottak Bazeillesből.⁹³⁾

Mivel azonban *Ducrot* állhatatosan megmaradt kiadott intézkedésének végrehajtása mellett, a visszavonulás reggel 8 óra felé tényleg kezdetét vette, még pedig dandáronként lépcsőzetesen a jobb szárnyról. Legelsőnek a XII. hadtest *Vassoigne* hadosztálya s kevéssel utána az I-ső hadtest második harcvonalában álló *Fellé* és *L'Hériller* hadosztályok vonultak vissza, hogy a Bois de la Garenne fensikján újból állást foglaljanak. Ezek után a *Wolff* hadosztálynak az említett erdőn át lépésről-lépésre kelle visszahúzódnia s az egész visszavonulásnak fedezése céljából a *Lartigue* hadosztály meghagyotta a Bois Chevalier felé előretolt állásában.

A Balannál tartózkodó császár kérdést intéztetett az új főparancsnokhoz, hogy mit jelentsen a megkezdett visszavonulás oly pillanatban, midőn egyébként a harc elég kedvezően áll? Erre *Ducrot* felvilágosította a császár hadsegédét terve és szándéka felől, a mibe *Napóleon* belenyugodott, vagy legalább is nem akarta az új fővezért terveinek kivitelében megzavarni.

Ellenben másként gondolkozott *Wimpffen* tábornok, a ki mint tudjuk *Palikao* hadügyminister által fel volt hatalmazva, hogy *Mac Mahon* szolgálatképtelensége esetére a főparancsnokságot átvegye.⁹⁴⁾

Wimpffen már reggel $\frac{1}{48}$ órakor értesült a tábornagy megsebesüléséről és hogy az a főparancsnokságot *Ducrot* tábornokra ruházta, egyelőre azonban azt, azon hiszemben, hogy *Ducrot* be van avatva *Mac Mahon* terveibe, a maga számára nem tartotta rekrimínálандónak. Csak midőn egy órával később az új főparancsnok által elrendelt retrógrad mozdulatokat észrevette, szükségesnek, sőt kötelességének vélte, miszerint a főparancsnokságot a hadügyministeri

⁹³⁾ Lásd a 139. oldalon.

⁹⁴⁾ Lásd a 142. oldalon a ⁸⁵⁾ alatti megjegyzést.

megbízás értelmében kezéhez ragadva, a további visszavonulást be-
szüntesse.⁹⁵⁾ E mellett a tábornokot azon szándék vezérelte, hogy a
hadügyminister hadművelési gondolatát, a Bazainel való egyesülést,
egy Carignan felé végrehajtandó hadművelet által megvalósítsa,⁹⁶ meg-
jegyezvén, hogy azt, miszerint a Méziéres felé vezető utakat a németek
már jelentékeny erővel elállották, a tábornok már reggel 6 óraker
legalább is sejtette; azt azonban úgy látszik nem igen tudta Wimpffen,
hogy kelet felől a Maas és a belga határ között az ellenség minő
erőkkel állja el a szándékolt elvonulási irányt Metz felé.

A főparancsnokság átvételét illető elhatározását *Wimpffen Ducrot*
tábornokkal, utóbbihoz reggel 8 óra 30 perczkor intézett következő
levelével tudatta: „Az ellenség jobb szárnyunkkal szemben vissza-
vonulóban van. A Grandchamps hadosztályt Lebrunnek küldöm. Én
azt hiszem, hogy a jelen pillanatban visszavonulásról szó sem lehet.
A hadügyministernek egy kezem között levő megbízó levele engem
hatalmaz föl a parancsnokság átvételére; erről azonban majd csak
a csata után. Ön közelebb áll az ellenséghez, mint én; használja föl
minden erejét és tudását, hogy oly ellenség fölött győzelmet aras-
son, a ki kedvezőtlen helyzetben van. Ennélfogva támogassa hathatósan
Lebrunt, egyszersmind azon vonalat is biztosítván, a melynek
megtartása Önnek kötelességévé tétetett.“⁹⁷⁾

⁹⁵⁾ „Je résolu cependant de laisser agir le général Ducrot, pensant
que, plus heureux que moi, il avait la pensée du maréchal et connaissait
le plan auquel le duc de Magenta s'était arrêté pour la bataille.....“

„Je crus donc qu'il était pour moi d'un impérieux devoir de m'y op-
poser, comptant sur les péripéties de la bataille pour trouver une combinai-
son moins désastreuse, et qui ne livrerait pas l'armée à l'ennemi avant
d'avoir au moins épuisé tout ce qu'on peut espérer des chances d'une lutte
héroïque“ (Wimpffen, Sedan 159. oldal.)

⁹⁶⁾ „J'espérais pouvoir écraser la gauche de l'ennemi formée des
deux corps bavares, puis les ayant battus et jetés à la Meuse, revenir avec
les 12-e et 1-er corps vers les 5-e et 7-e pour combattre, avec toute l'armée
réunie, l'aile droite des allemands.“

„Ma résolution fut prise de nous ouvrir un passage sur Carignan,
en bousculant les deux corps bavares exténués par la belle résistance du
12-e corps et en profitant de l'attitude de ce corps pour préparer l'opération.“
(Wimpffen, Sedan, 163. és 168. oldal.)

⁹⁷⁾ L'ennemi est en retraite sur notre droite. J'envoie à Lebrun la di-
vision Grandchamp. Je pense qu'il ne doit pas être question en ce moment
de mouvement de retraite. J'ai une lettre de commandement de l'armée
du ministre de la guerre; mais nous en parlerons après la bataille. Vous
êtes plus près de l'ennemi que moi; usez de toute votre énergie et de tout
votre savoir pour remporter la victoire sur un ennemi dans des conditions
(e helyütt Wimpffen „conditions“ helyett „positions“ szót említ) désavan-
tageuses. En conséquence, soutenez vigoureusement Lebrun tout en surveil-
lant la ligne que vous étiez chargé de garder.“ (Ducrot, La journée de Sedan
28. és 29. oldal.)

A vonatkozó levelet Wimpffen is közli többször említett művében a
162. oldalon); a két közlés szövege azonban nem egyezik meg teljesen egy-
mással. Ducrot hozzát teszi, hogy az eredeti levél birtokában van s ezért mi
is ezt fogadjuk el hitelesebbnek.

Egyidejűleg *Lebrun*nek is írt *Wimpffen*, többek között mondván: „Nagy számú csapatokat küldök Önnek és remélem, hogy ha netán állásait elvesztette volna, azokat újból visszafoglalhatja.“

A közölt meghagyások vétele után úgy *Ducrot*, valamint *Lebrun* is *Wimpffen*hez siettek, a hol közöttük 10 óra tájban *Ducrot* szerint körülbelül a következő párbeszéd fejlődött ki: „Nem azért jövök — szólott *Ducrot* *Wimpffen*hez — hogy az Ön főparancsnokságát, melyet *Mac Mahon* tábornagy nekem adott át és azt a császár meg is erősítette, vitássá tegyem. Ily vitatkozások eldöntésére mostan nincsen időnk. Én kész vagyok Önt minden erőmmel támogatni. Engedje meg azonban azon megjegyzésemet, miszerint én már két hónap óta szemben állok a poroszokkal s hogy ennek folytán azok hadviselési módját jobban ismerem mint Ön, hogy én a mi helyzetünket és a terepviszonyokat alaposan tanulmányoztam s ennek folytán legkevésbé sem kételkedem azon, miszerint az ellenség már útban van, hogy bennünket körülhálózson. Ezt én saját szememmel láttam és a *villers—cernayi* mairenek eme jelentése, mely szerint az említett helységen át reggel óta vannak csapatok előnyomulóban, nem is hagyhat bennünket többé a fölött kétségben. A hadsereg jólétének nevében felhívom Önt, hogy a folyamatban levő visszavonulást folytatni engedje. Két óra múlva már késő lesz.“

Erre *Wimpffen* azt válaszolta: „De vájjon miért akarja Ön a visszavonulást, a midőn *Lebrun* előnyben van? Nemde tábornok — fordult a szóló *Lebrun*höz — igaz, hogy csapatjai előnyben vannak.“ Erre *Lebrun* igenlőleg válaszolt és azon nézetének adott kifejezést, hogy a visszavonulással várni lehetne, a míg a körülmények feltétlenül szükségessé nem teszik.

A további beszélgetés folyamán *Wimpffen* újból hangsúlyozta, hogy *Lebrun*nek sikerét ki kell aknázni, „nem visszavonulás, hanem diadal kell nekünk!“ mondván. „Úgy, Ön diadalt akar? Jól van! Szerencéseknél érezhetjük magunkat, ha este még a visszavonulás fölött rendelkezhetünk.“ S ezzel a *pourparler* véget ért.

Ezek után *Wimpffen* *Douay* tábornokhoz sietett, miközben *Fond de Givonnenál* a császárral találkozáván, ennek azon aggódó megjegyzésére, hogy az ellenség már a méziéresi utat is birtokába ejtette, megnyugtatóképpen azt válaszolta, hogy „előbb a bajorokat a *Maasba* dobjuk s azután összes csapatjainkkal az új ellenség ellen váltunk arcot.“⁹⁸⁾

A VII. hadtest körletébe érve, *Wimpffen* személyesen is meggyőződhetett a császár aggodalmának alaposságáról; *Douay* tábornok ugyan azon reményének adott kifejezést, hogy állásait meg fogja

⁹⁸⁾ „Nous allons d'abord nous occuper de jeter les Bavares à la Meuse, puis avec toutes nos troupes, nous ferons face à notre nouvel ennemi.“ (*Wimpffen*, *Sedan*, 164. oldal.)

tarthatni, de egyúttal rámutatott a még megszállatlanul álló Bois de la Garenne és a Calvaire d'Illy közötti fensík fontosságára, minek folytán *Wimpffen* az I. hadtest parancsnokának nyomban parancsot küldött, miszerint minden nélkülözhető erejét az említett erdő és fensík megszállására rendelje ki.

Ezek után *Wimpffen* ismét a XII. hadtest harczkörletébe tért vissza.

A francziák által reggel 9-én tájban a Givonne-on át végrehajtott támadó lökem.

Míg a három francia tábornok a fentiek szerint a főparancsnokság és a legközelebbi hadműveletek kérdése fölött vitatkozott, az alatt reggel 9 óra óta a *Lebrun* hadtest *Lacretelle* hadosztálya a *Wimpffentől* vett parancs értelmében a monvillersi park és La Moncelle ellen, ettől jobbra pedig a *Vassoigne* hadosztály részei Bazeillesnek az ellenség által még megszállva tartott szakaszai ellen újabb támadó lökemet intéztek. Ugyanekkor a *Ducrot* hadtest *Lartigue* hadosztálya, mint fentebb láttuk, Daigny és a Bois Chevalier között kemény küzdelmet vívott a szász hadtestnek az említett erdő felé kirendelt többi részeivel.⁹⁹⁾ A támadó lökem, mely alatt a visszavonulásukat már megkezdett összes francia seregrészek ismét eredetileg elfoglalt állásaikba vezettettek, kivált La Moncelle és a monvillersi park irányában oly erővel hajtattott végre, hogy az általa nagy mértékben veszélyeztetett szász hadtest-tüzérség időlegesen állását is odahagyni kényszerült. Hasonlóan kellemetlen helyzetbe jutottak a szász hadtest balszárnyán La Moncelle körül harcoló és minden tartalékukat már felemészített gyalog osztagok is, mivel a 24-ik hadosztály zöme ez időtájt a *Lartigue* hadosztálylyal szállott volt szembe, a 23-ik hadosztály élével pedig még csak Le Rullett érte volt el. Ily körülmények között a harcvezetés ezen részének támogatására az ép ekkortájt Bazeillestől délre beérkezett 4. bajor dandárnak egy része — a 10-ik ezred 1. és 2. zászlóalja — rendeltetett előre. A 23-ik hadosztály parancsnoka egyidejűleg reggel 9 óra tájban parancsot nyert, miszerint az élen menetelő 46-ik dandárt feltartóztatás nélkül Bazeilles felé hagyja tovább előnyomulóban, az annál beosztva levő 2 üteget La Moncellal szemben a tűzervonal bal szárnyán vonultassa fel és tűzérfedezet gyanánt ugyanoda a 45-ik dandár egyik (101-ik) ezredét rendelje ki.

Ezen új erők harcbalépése folytán mindenekelőtt a szász hadtest-tüzérség foglalhatta ismét el korábbi helyét, miáltal itt kevéssel 9 óra után újból 16 üteg vette fel a harcot a Givonne jobb partján felvonulva levő szintén tekintélyes számú francia tüzérséggel.

⁹⁹⁾ Lásd a 141. oldalon.

Ekközben a Bazeilles elé ért 46-ik dandár a La Moncelle körül még mindig uralgó krízis elhárítására szintén arra felé térített le, de miután annak ezredei nem egységesen, hanem egymás után dobattak harciba, a helyzetben a csatatér ezen részén állandó javulás csak akkor állott be, midőn a 4-ik bajor dandárnak már említett 2 zászlóaljja is harczbavegyült La Moncelle felé; természetes azonban, hogy ilyenformán itt a bajor és szász csapatoknak nagymérvű összekeveredése következett be.

Miután a *Lacretette* hadosztály támadó lökemével egyidejűleg a *Vassoigne* hadosztály is újabb kísérletet tón, hogy a magukat még Bazeillesben tartó bajor osztagokat onnan végkép kivesse, reggel 9 óra tájban az említett helységben is újból erősebben lángra lobbant a jó ideig csak foglalkoztatólag vívott harcz heve.¹⁰⁰⁾ A támadó lökem folytán a helységben alkalmazott gyenge bajor osztagoknak, mivel egyelőre csak a 7-ik vadász zászlóalj támogatta őket, ismét hátrálniok kellett és már majdnem teljesen kiszorultak Bazeillesből, midőn délelőtt 10 óra felé a 4-ik bajor dandár többi részei, a III/10, I. és 11/13 zászlóaljak segítségükre jöven, a francziák újból a Villa Beurmann tájékára nyomattak vissza.

Ugyanekkor újabb erősbítések is beérkeztek már az I. bajor és a szász hadtestnek a *Vassoigne* és *Lacretelle* hadosztály támadó lökemei által veszélyeztetett részei mögé. *V. d. Tann* tábornok felszólítása folytán¹⁰¹⁾ ugyanis a IV. hadtest 8-ik hadosztálya Remillynél a pontonhidakon a Maason átkelven, annak elővédé, a 71. gyalogezred és 4 üteg, kevéssel 10 óra után a bazeillesi pályaháznál vonult fel, míg a hadosztály zöme ez időtájt még mindig a Maas balpartján a pontonhidak mellett, a hadtest-tüzérség pedig reggel 8 óra óta Aillicourt-tól nyugatra, a magaslaton összpontosítva állott. A 7-ik gyalog hadosztály a szász trónörökös rendeletére előnyomulását Mairyből Lamécourt felé folytatta, a hova szintén délelőtt 10 óra tájban érkezett meg.

A míg e szerint a harczhelyzet Bazeilles—La Moncelle előtt az említett időben, az e tájon küzdő és a francziák támadó lökemei folytán erősen szorongatott bajorokra és szászokra nézve már elvesztette volt veszélyes jellegét, addig még tovább északra, Daigny és a Bois Chevalier között, a harcz máris a szász hadtest jobb szárnya javára dőlt el.¹⁰²⁾

Midőn már a 105-ik ezred és a 12-ik vadász zászlóalj tölteny mennyiségét, melynek egy része a hátrahagyott bőröndökben felejtetett, délelőtt 9 óra tájban már majdnem teljesen ellőtte volt, szerencsájükre úgy észak mint dél felől friss és tetemes erősbítéseket nyertek.

¹⁰⁰⁾ Lásd a 139. oldalon.

¹⁰¹⁾ Lásd a 140. oldalon.

¹⁰²⁾ Lásd a 142. oldalon.

Ezen végkép kimerült osztagoktól délre a Douzyból eleinte La Moncelle felé tartó, de azután a fenyegető veszély folytán a tüzérségi vonalán át és előtt Daigny felé irányított 104-ik ezred, — melyhez a La Moncelle északi részében harczoló 107. ezred 5. és 6. százada, valamint a 3-ik bajor ezred és az 1. bajor vadász zászlóalj 1. és 2. számú századai is csatlakoztak, — szállott harczba, északról pedig a gárda hadtesttel való összeköttetés helyreállítására Rubécourtból a Bois Chevalier-n át Haybes irányában előnyomuló 13. vadász zászlóalj, ¹⁰³⁾ valamint a gárda hadtest elővédének élén menetelő 2 zászlóalj nyomult előre, átkarolólág a *Lartigue* hadosztály bal oldala ellen, mely alkalommal azok, mint már említettük, 2 francia löveget is hatalmukba ejtettek. ¹⁰⁴⁾

Ezen mindkét szárnyát átkarolással fenyegető tetemes elleneséges erők ellen *Lartigue* hadosztálya erősen veszélyeztetett lövegeinek megmentése érdekében, a mi azonban csak részben sikerült, mert 6 löveg még is odaveszett, jó ideig a lehető legszivósabb, kétségbeeséssel határos ellentállást fejtette ki, elvégre azonban 10 óra felé mégis tágitania kellett, miközben különösen a 3-ik zuáv ezred igen súlyos veszteségeket szenvedett, úgy hogy majdnem egészen felbomolva, legnagyobb része belga területre menekült, a honnan később Rocroynál ismét hazai földre lépett. Ezen kétségbeesítő küzdelem alatt maga *Lartigue* tábornok vezérkari főnökével, d'Andigné ezredessel, nemkülönben Fraboulet dandárnok is súlyos sebet kapott.

A németek nyomon követték a Daigny felé visszazúduló francziákat, mely helységen belül védő és üldöző között különösen a hid és a mellette levő malom birtoka miatt, még igen elkeseredett küzdelem keletkezett. *Lartigue* a Givonne túlsó partján újból csatarendbe állította csapatjait s így a németeknek, a kik a leirt küzdelem alatt szintén jelentékeny veszteségeket szenvedtek, általában véve a helységnek bevételével be kelle érniük. Ezek után a harcz Daigny körül lassan álló tüzharcz jelleget öltött.

f) A szász hadtest halszárnyának, valamint az I. bajor hadtestnek a IV. hadtest segítségével véghez vitt ellentámadása La Moncelle és Bazeilles felé.

Délelőtt 10 és déli 12 óra között.

Mihelyt a Bazeillestől La Moncelleig harczban álló és az eddigi kemény küzdelmek alatt már nagyon megviselt és kifáradt német csapatok délelőtt 10 óra után észrehevők, hogy úgy dél mint kelet felől, továbbá északkeleti irányból is tetemes számú német erők vannak előnyomulóban és mivel másrészt, kivált La Moncellenél a végtelenül hosszúra nyúló foglalkoztató harcznak még hosszabb

¹⁰³⁾ Lásd a 141. oldalon.

¹⁰⁴⁾ Lásd a 143. oldalon.

időre való elnyújtása szinte elviselhetlennek látszott már, az itt küzdő 10. és 12. ezredbeli bajor és a 107. ezredbeli szász osztagok a Bálán felé vezető műút mindkét oldalán felsőbb parancs nélkül, saját elhatározásukból támadólagos lökemet kíséreltek meg, melyet balról a 46-ik dandár, valamint a szintén erre felé irányított 8. hadosztály elővéd-ezredének (71. ezred) egy része is hathatósan támogatott. A IV-ik hadtest 8-ik hadosztálya ugyanis Bazeillestől délre beérkezvén, *v. d. Tann* tábornoktól arra való tekintettel, hogy a XH-ik hadtestnek, mint alább látni fogjuk, a szász trónörököstől vett parancs folytán Illy felé kelle elvonulnia, felszólítást von, miszerint az elvonuló szászok helyére La Moncelle felé vonuljon. Miután ebből kifolyólag a hadosztály elővéd-ezrede, a monvillersi park északi csúcsát elérve, észrevette a folyamatban levő támadólagos előtörést, bal felé arcot váltva, ő maga is nyomban támogatólag harcba vegyült. A hadosztály 31-ik ezrede és a 12. huszár ezred továbbra is a pontonhidak mentén maradt vissza.

Ezen támadó mozdulatnak következménye Ion, hogy a német osztagoknak délelőtt 11 óra felé a francia vonalak szívós védekezése daczára, sikerült csatár vonalaikat a Givonne jobb partja mentén tovahuzódó magaslatok felső széléig előbbre tolni, miáltal az azokat követő tartalék-osztagok a hegyoldalon jobban védett és tűrhetőbb állásokat nyertek. A még további előnyomulásnak a francia vonalak heves tüze szabott határt s így a német rajvonalak az elfoglalt állásokban szívós védelemre rendezkedtek be.

Ezen kivívott előnnyel majdnem egyidejűleg a Bazeillesben harcoló bajor osztagok is, az éppen beérkezett 4-ik bajor dandárbeli osztagokban ¹⁰⁵⁾ újabb támogatást és erősítést nyerve, újra megkísérelték az ellenségnek Bazeillesből való végleges kiszorítását, a mi most, szintén délelőtt 11 óra tájban majdnem 7 teljes órai heves és fáradságos küzdelem után végre mégis sikerült. A helységről, mely nemsokára teljesen a lángok martaléka lön, kiszorult ellenség részint Balanba, részint a közel fekvő magaslatokra húzódott vissza, a hol újból arcot váltott.

A Lebrun hadtest visszanyomása által a német csatavonal, ha nem is elhatározó, de minden esetre igen jelentős előnyt vívott ki, mely siker azonban a csapatkötelékeknek oly nagymérvű felbomlását és összekeveredését vonta maga után, miszerint nem hogy annak azonnali kiaknázására lehetett volna gondolni, hanem ellenkezőleg tanácsosnak mutatkozott, hogy egy esetleges újabb francia támadó ellenlökem elháríthatása és paralizálhatása céljából mindezekelőtt az erősen széjjelmállt és össze-vissza keveredett kötelékek helyreállíttassanak és hogy mihamar egy lehetőleg rendszeres harccsoportosítás létesíttessék. A harctéren jelenlevő magasabb parancs-

¹⁰⁶⁾ Lásd a 149. oldalon.

nokok által elrendeltek foganatosítván, déltájban a IX. b) számú csataterven látható erőcsoportosítás vétetett fel.

A szász trónörökös már kora reggel óta a Mairytól délkeletre fekvő magaslaton tartózkodott és bár hadseregének túlnyomóan nagyobb része már kezdettől fogva a Maastól és Chierstől északra lépett akcióba, még sem tartotta szükségesnek törzsének állását szintén oda áthelyezni. Mairy mellől mindössze a Bazeilles és La Moncelle között végbement csapatmozdulatok és ezek is csak némileg valának megfigyelhetők. Ezen körülménynek tulajdonítható, hogy a hadsereg főhadiszálláson reggel 8 óra körül azon hiedelem kapott lábra, miszerint a francziák Sedantól keletre csak gyengébb utóvédeknek hátrahagyása mellett, a főerővel nyugati irányban vonultak el s hogy ennél fogva nyomásuk és erejük súlyával nemsokára a 3-ik hadseregnek a bal szárnyon átkarolásra kirendelt seregtestekre, vagyis az V. és XI. hadtestekre nehezednek majd. Hogy tehát ezen seregrészekkel az érintkezés és összeköttetés minél előbb helyreállítsák, küldötte a trónörökös a gárda hadtestnek a már említett és a változott harcshelyzetről nemsokára vett jelentés daczára is fentartott parancsot,¹⁰⁶⁾ miszerint Givonne birtokbaejtése után haladék nélkül Fleigneux felé tartson, mely mozdulatot a XII. hadtestnek Lily felé kellett volna követnie.

Ámde amint az előző leírásból tudjuk, a XII. hadtestnek időközben igen nehéz viszonyok között komoly küzdelme támadt, mely még a 2-ik gárda hadosztályt is Gfivonnetól el, Daigny felé vonzotta.

A vett parancs folytán, de egyúttal a fenforgó helyzetnek is eleget téve, a gárda hadtest parancsnoka, *Württemberg Ágost* herceg ugyanis délelőtt 10 és 11 óra között kiadott intézkedéseivel a 2-ik gárda hadosztályt, mely reggel 8 óra 30 perczkor kezdette volt meg felvonulását Villers Cernaytól keletre, a XII. hadtest támogatására Daigny felé rendelte előre, tüzérsége parancsnokának pedig meghagyta, miszerint az Összes még fel nem vonult ütegeket Haybes—Daignytól keletre állásba helyezze, hogy ekként egyrészt a szász hadtest, másrészt pedig a saját 1-ső hadosztály támadólagos előnyomulása is támogattassék, miként az a IX. b. számú csataterven látható módon délig meg is történt. A 3-ik hadsereggel való összeköttetés helyreállítására egyelőre csupán csak a gárda lovas hadosztályt rendelte ki.

Ezen intézkedésekből kifolyólag a gárda hadtest csapatjai még a délelőtt folyamán a IX. b. számú csataterven feltüntetett helyzetbe jutottak, megjegyzevén, hogy az ellenség Givonne körül a hasonnevű patak völgyét kisebb osztagokkal még mindig megszállva tartotta, melyeknek leple és fedezete alatt kevéssel déli 12 óra előtt

¹⁰⁶⁾ Lásd a 143. oldalon.

10 francia löveg és szórólöveg azon szándékkal nyomult be Givonne helységbe, hogy a keleti parton fekvő magaslatokra feljutva, a szemben felvonult gárdaütegekkel a harcot felvegyék. Ezt azonban a francia tüzérek vesztükre tevék, mivel a gárda fusilier ezred 5-ik százada gyors elhatározással reávetette magát a tulmerész különítményre és azt rövid, de heves utczai harcz után hatalmába kerítette; 7 löveg, 3 szórólöveg, 10 tiszt, 263 főnyi legénység, 142 ló és 6 öszvér képezte a gárda fusilier század busás zsákmányát.

Megemlítendő továbbá, miszerint a *L'Hériller* hadosztály egyik előretolt zászlóalja La Chapelleből a gárda hadtest jobb oldalát, valamint a jobb szárnyon felvonulva volt ütegeket nyugtalanította. Ezen ellenséges zászlóaljnak előretolt osztagai ellen a gárda fusilier ezred 6-ik és a gárda huszár ezred 5-ik százada nyomult támadólagosan előre, minek folytán az említett helység délelőtt 11 óraker szintén a németek birtokába jutott, honnan az említett huszár század nyugati irányban az Ardennes-erdőn át ügetve, és déltájban Ollynál az erdőből kiérve, helyreállította az összeköttetést a 3-ik hadsereg bal szárnyával.

II. A Maas balpaitján Sedantól délre történt események vázlat; a II. bajor hadtest felvonulása és harczbaszállása.

A porosz trónörökös szeptember 1-én reggeli 4 óraker indult el törzsével Chémeryből és 6 óra tájban Doncherytől délre Piaux Oroixnál beérkezve, a sűrű köd miatt egyelőre semmit sem látott s így senki sem tudhatta, vajjon a Bazeilles irányából áthangzó és folyton fokozódó ágyuszó az I. bajor hadtest, avagy a francziák támadását jelenti-e. Köürlbelül 7 óra tájban a köd leszállót s ekkor Sedan és az attól északra és északnyugatra fekvő terep teljesen áttekinthető vala, a mélyen fekvő Baseillest ellenben a közbeeső magaslatok elfedték.

A koronaherczegnek tudomása volt arról, hogy az I. bajor hadtest a szintén előnyomuló Maas hadsereg részéről legközelebb hathatós támogatásban részesül, hogy azonban a segítség a bal oldalról se hiányozzék, a Noyers és Bulson felé előnyomuló II. bajor hadtestnek parancs küldetett, miszerint eltérőleg a 31-én este kiadott intézkedéstől¹⁰⁷⁾ a Frénois és Wadelincourt között elterülő magaslatokat csupán egy hadosztályal és a tüzér-tartalékkal szállja meg, a másik hadosztályt ellenben az I. bajor hadtest támogatására Bazeillesbe irányítsa.

A 3-ik hadsereg többi seregrészei ekközben útban voltak az előbb említett intézkedéssel kijelölt menetczéljaik felé és miután reggel 7 óra tájban az előre küldött lovas járőrök a sedan-méziéresi

¹⁰⁷⁾ Szövegét lásd a 133. oldalon.

múutat már átlépték, anélkül hogy egyetlenegy lövés is esett volna és csapatmozdulatok ez irányban különben sem valának láthatók, mindezekből nyilvánvaló lett, hogy a francia sereg vagy megállót Sedannál vagy keleti irányban nyomul támadólag előre. Ily körülmények között már nem arról volt szó, hogy annak útja nyugat felé ellállassék, hanem inkább, hogy Sedantól északra a kelet felől közeledő Maas hadsereggel az érintkezés minél előbb helyreálltá s-sék. Ez értelemben a porosz trónörökös valamivel reggel 7 óra 80 perez előtt kiadott intézkedésével elrendelte, miszerint a két porosz hadtest a Maas által észak felé képezett ívet megkerülve és az ágy úszó irányában menetelve, az ellenséget hátban támadja meg; ehez a XI-ik hadtestnek St. Menges-on át előnyomulnia, az V-iknek pedig az előbbit a balszárny mögött követnie kellett. Ugyanez időtájt a nagy főhadiszállás a porosz királyl a Frénoistól délre fekvő 956. számmal jelzett magaslaton érkezett be, hogy a törté-
 endőket szemmel kísérje.

A II. bajor hadtest reggel 4 órakor indult Raucourtból és pedig a 8. gyalog hadosztállyal és a dsidás dandárral Angecourt-és Noyers-n át a Wadelincourtól nyugatra fekvő magaslat felé, a 4. gyalog hadosztályl és a tüzértartalékkal pedig Chechér yn át Frénois felé.

Az utóbbemlített oszloppal menetelő *Hartmann* tábornok hadtest-parancsnok a Bazeilles felől áthangzó ágyuszt meghallván, a tüzértartalékkal és a 2. chevauxlegers ezreddel nyomban előre ügetett Frénoisba. Reggel 8 órakor ideérve, kézhez vette az előljáró hadsereg parancsnokság módosító intézkedését, minek folytán reggel 9 órakor az 1. chevauxlegers ezred és e mögött az 5. gyalog dandár 2 üteggel Noyers mellől Pont Maugyn és a vasúti hidon át azonnal Bazeilles felé rendeltetett, a 3-ik hadosztály fenmaradó részeinek ellenben mindaddig Wadelincourt és a Bois de la Marfée között kelle maradniok, míg csak a 4-dik hadosztály fel nem váltja őket. Ugyanitt vonult fel d. e. 10 órakor a dsidás dandár is.

A tüzértartalék 9 óra körül a 2-ik chevauxlegers ezred fedezete alatt a Frénoistól délkeletre fekvő magaslaton vonult fel, a Sedan környékén mutatkozó ellenséges csapatokat tűz alá vevén. Később innen 2 üteg a 2. chevauxlegers ezred 3-ik századának fedezete alatt a Bélé Vuehez rendeltetett ki, hogy a Floing és Illy között felvonult francia tüzérséget oldalba és hátba fogja tüzevel.

A 4-ik hadosztály részéről vett parancs folytán a 7-ik dandár reggel 9 órakor Cheveugesnél a Bois de la Marfée mentén Wadelincourt felé tért le, a 8-ik dandár pedig az úton tovább haladt Frénois felé. A 7-ik dandár a király parancsára délelőtt 10 óra felé a 6. és 7. vadász zászlóaljjal Wadelincourt-t és az attól nyugatra fekvő magaslatot szállotta meg; e mögött az 5-ik ezred 2 zászlóalja és 1 üteg tartalékviszonyban állott fel. Wadelincourt azonnal

védelemre rendeztetett be, a Sedan felé vivő útca pedig eltorlaszoltatott.

A 8-ik dandár Frénoisból az 5. vadász zászlóalj a torcyi pályaház meg-szállására rendelte ki, az 5-ik ezred fusilier zászlóalja kissé hátrább foglalt állást a sedani úton, a 14., 1. és 11. ezredek 3-ik zászlóaljai pedig második vonalban Frénoisban a műút keresztezésnél és Béli Vuenél foglaltak állást.¹⁰⁸⁾

Miután ilyenformán a 4-ik hadosztály a Wadelincourt ésFrénois körüli állásokat megszállotta, a 3-ik hadosztálynak időlegesen visszartartott részei szintén a Maas jobb partjára vonulhattak el. A már előre oda irányított 5-ik dandár délelőtt 11 órakor a Bazeillesnél eszközölt felvonulása alkalmával az I. bajor hadtest parancsnoka által Bálán felé, az ellenség jobb oldalába irányított. Midőn a dandár e célból balra elvonulva a réten át Bálán felé tartott, az első vonalbeli zászlóaljak az említett helységtől északra harcban álló ellenség élénk tüzkörletébe jutottak; maga a helység ellenben már nem volt megszállva s csak a kastély kertjében került még az ott befészkelte ellenséges osztagok szívós kitartása folytán hosszabb ideig tartó küzdelemre a dolog, mely csak déli 12 óra után dőlt el véglegesen a bajorok javára, a midőn is azok a IX. b) számú csataterven látható módon a 3. és 10. ezredbeli osztagokkal balról érintkezésbe lépve, álló tüzharczhoz helyezkedtek el. Ugyanekkor a 6-ik gyalog dandár és az 1. chevauxlegers-ezred Bazeillestől északnyugatra vonult fel. Ezen első és másodvonalbeli csapatok között, félköralakban a bazeilles — la moncellesi út mentén a déli órában 60 löveg vette fel a harczt a Fond de Givonnetól keletre tüzharczban álló francia ütegekkel.

III. A sedani állás nyugati arcvonala mentén, vagyis a francia VII-ik és a porosz V. és XI-ik hadtest körletében történt események vázlata.

A 3-ik hadsereg két bajor hadtesténél, eltérőleg a hadsereg parancsnokság által kiadott intézkedéstől,¹⁰⁹⁾ következőleg alakultak a viszonyok.

Az V-ik hadtest csapatainak feliasztása után hajnali 2 óra 30 perczkor Omicourton át elindulván, elővédével reggel 4 órakor ért a Maashoz, a melyen Doncherynél részint az állandó, részint a tábori hidanyaggal vert hídon át azonnal átkelt, előnyomulását feltartóztatás nélkül Vivier au Court felé folytatván.

A XI. hadtest csapatjai általában reggeli 3 órakor indultak el táborhelyeikről s menetközben többen közülük, így kivált a 94-ik és

¹⁰⁸⁾ Lásd a IX. b. számú csatatervet.

¹⁰⁹⁾ Ennek szövszerinti szövegét lásd a 133. oldalon.

80-ik gyalog ezred, a 11-ik vadász zászlóalj 3. és 4. százada, a 2-ik könnyű üteg és a 14. huszár ezred 1-ső százada, az erdős terepen eltévedtek, a mi az V-ik hadtest csapatjaival való ismételt keresztezésekre adott alkalmat és egyszersmind okul szolgált arra, hogy ezen csapatok hadtestük zömétől elszakadva, csak később kelhettek át a Maason. Egyebekben a XI. hadtest zöme reggel 5 óra 15 perczig Doncherytől északra gyülekezvén, onnan három a XI. számú mellékletből kivehető csoportosítással alakított oszlopban folytatta előnyomulását Montimont, Briancourt és Vrigne aux Bois felé.

Az V-ik hadtesttől balra a württembergi hadosztály reggel 5 óra 30 perczkor kezdte meg Dóm le Mesnilnél a tábori hid építését s annak elkészülte után reggel 6 órakor a 3-ik dandárt Vivier au Courtba toltta előre, a hol az arczczal Mézières felé foglalt állást. A 2-ik lovas hadosztály a württembergi hadosztállyal leendő egyesülés céljából reggel 5 órakor Vendresse-n át Dóm le Mesnil felé nyomult előre, a 4-ik lovas hadosztály pedig Frénoisnál összpontosítva, a további parancsot várta.

Midőn reggel 7 óra 30 perczkor az V-ik hadtest elővédé Vivier au Court, a XI-ik hadtest oszlopélei pedig Vrigne au Bois, Briancourt és Montimontig jutottak, anélkül, hogy addig akárcsak egy ellenséges lovas járőrrel találkoztak volna, mindkét hadtest parancsnoka megkapta a porosz trónörökösnek már közölt parancsát, ¹¹⁰⁾ melynek értelmében *Kirchbach* tábornok elővédét Vivier au Courtból azonnal Vrigne aux Bois-n át Fleigneuxbe irányította, a XI-ik hadtest parancsnoka, *Gersdorff* tábornok pedig elrendelte, hogy a jobb oszlop a Maas és a La Falizette erdő képezte szoroson áthatolva, St. Menges felé tartson, a hova ezt a másik két ősz-, lopnak is követnie kellett. A jobb és középső oszlop, az utóbbinak élén Bosséval felé előretolt f/88. zászlóaljat kivéve, nyomban le is tért a kijelölt irányba s utóbbinak végéhez a Donchery felé utánnyomuló 80. ezred, 11. vadász zászlóalj fele, a 14. huszár ezred 1. százada és a 2. könnyű üteg is csatlakozott, a bal oszlop ellenben az erdős terepen eltévedvén, Montimont tájékán bukkant ki a Maas völgyébe s midőn innen menetét északi irányban folytatva, jelentékeny idővesztéssel délelőtt 11 órakor Maison rougehoz ért, az innen St. Albert felé vezető utat, az V. hadtest csapatjai által találta elfoglalva. Ily körülmények között közös megegyezés folytán a XI. hadtest megkésett baloszlopa, melyhez a 94-ik ezred 1, és 2. zászlóalja is csatlakozott, szorososan a Maashoz simulva folytatta útját St. Albert felé, míg az V-ik hadtest csapatjai inkább egyenes irányban St. Menges felé tartottak, a honnan később az elővéd dandár még tovább észak felé. Ghamp de la Grange mellé vonult, a hova 9 óra 30 perczkor érkezett be.

¹¹⁰⁾ Lásd a 154. oldalon.

Az említett szoroson való felette vesződéses és fáradságos átkelés alkalmával, miközben annak nyugati kijáratánál iszonyú szorongás és csapattorlódás keletkezett, a két hadtest csapatjai többszörösen összekeveredtek, úgy hogy a kötelékek teljesen már az egész csata folyama alatt sem voltak többé rendezhetők és helyreállíthatók.

Ekközben a szorosból legelsőnek kibontakozó XI-ik hadtestbeli jobb oszlop valamivel fél 9 óra után St. Albertbe érve, itt bukkant legelsőször ellenséges lovas járőrökre, melyek a porosz huszárok rohama elől csakhamar St. Mengesra húzódtak vissza, mely helységet gyengébb erejű francia gyalogság — a feléje előretolt 2 zászlóaljnak előcsapatja ¹¹¹⁾ — tartotta megszállva.

Gersdorff tábornok a helység kézrekerítésével a 87-ik ezred fusilier zászlóalját bízta meg, a mi alig néhány lövés váltása után sikerült is, mivel azt a francziák önként odahagyák. Erre az említett ezred 1. és a 2. zászlóalj 3 százada az elfoglalt helységtől keletre állott fel, a fusilibr zászlóalj és a 8. század pedig tovább dél-felé folytatták útjokat, miközben a 8. és 10. század 9 óra körül Floing helységet ejtette birtokába, a többi századok pedig a IX. a) számú csataterven látható módon állottak fel.

Ekközben a legelői levő 3 üteg is felvonult a St. Menges és Floing közötti magaslaton, megnyitván a tüzet az utóbbemlített helység a és Calvaire d'Illy között fekvő magaslaton felvonult nagyszámú francia VII. hadtestbeli tüzérség ellen, melynek főlénye mihamar 3 porosz üteget harczon kívül helyezett. Ezen elsőnek harczbalepelt 3 ütegenek támogatására *Gersdorff* tábornok csakhamar hadtest-tüzérségét rendelte előre, melynek éle a szorosból kibontakozván, az elől felvonult 3 üteget ellenségnek nézte s így azok ellen nyitotta meg a tüzelést. A tévedés azonban szerencsére hamar kiderülvén, délelőtt 10 óráig a hadtest tüzérség is az elől levő ütegek mellett helyezkedett harczállásba.

Az ekként felvonult tekintélyes számú tüzérség fedezését részben az elől levő lovas osztagok, melyek e célból St. Menges mögül Fleigneux mellé vonultak előre, részben a már elől levő és a fokozatosan beérkező gyalogsági osztagok vették át, melyek beérkezésükhöz mérten hol déli, hol északi irányban rendeltettek előre, miáltal a csapatkötelékek felbomlása még nagyobb mérvet öltött.

Mihelyt a Calvaire d'Illynél álló *Margueritte* lovas hadosztály a német tüzérségnek harczbaszállását észrevette, annak 3 chasseur d'Afrique ezredből álló első harczzvonala, melyhez még 2 lanciers század és néhány löveg is csatlakozott, *Gallifet* tábornok rendeletére három harczzvonalba alakulva, a csak gyengén védettnek látszó ellenséges tüzérség ellen támadásra nyomult előre. Roham közben

¹¹¹⁾ Lásd a 137. oldalon.

ezen lovasság d. e. 10 óra tájban az eredetileg St. Mengestől délkeletre állást foglalt, később azonban a tüzérség jobb fedezése céljából Illy felé előbbre vonult 87. ezredbeli 9. és 12. századra bukant, melyek, valamint a közelben álló többi porosz osztagok, nemkülönben a veszélyeztetett tüzérség is oly heves tüzzel fogadták *Gallifetnek* a 87-esekbe már betört lovasait, hogy azok igen érzékeny veszteségek után a Bois de la Garenne mögé voltak kénytelenek elmenekülni.

Ekközben az utóbbemlített erdő és az Illy között fekvő magaslaton nagyobb számú francia gyalogság fejlődött fel. Douay tábornok ugyanis látván, miszerint a folyton erősödő ellenség mindjobban észak felé terjeszkedik ki, hadteste jobb szárnyának, a *Bordás* és a *Bittard des Portes* dandárnak előbbretolását határozta el s annak meghosszabbítása céljából a még Mac Mahon által rendelkezésére bocsátott V-ik hadtestbeli *Maussion (Kampf)* dandárt a Calvaire d'Illyre rendelte előre, mely jobbról az I. hadtest bal szárnyával lépven összeköttetésbe, a francia állás teljesen zárt köralakot nyert.

Az újonnan harczbalépő francia csapatok tüze elől a 87-es osztagoknak csakhamar Fleigneux felé kelle visszavonulniok, a hol nemsokára a 87-ik ezred legnagyobb része együtt volt.

Fleigneux mellől ezen osztagok, miután észrevették, hogy nagy számú ellenséges lovasság Illy mellől északi irányban elvonul, az ettől északra fekvő erdő északi szegélye mentén Olly felé nyomultak előre. Utóbbemlített helység mellett 8 francia löveg foglalt állást, melyek a felbukkanó porosz osztagokat megpillantva, két gyorsan egymásután adott kartács ösztüzet zuditottak feléjük. Ez azonban mit sem használt, mert pár pillanat múlva mind a 8 löveg a rohamra induló poroszok kezében volt.

Az V-ik hadtest részéről az annak elővédével 9 óra 30 perczkor Champ de la Grangenál beérkező hadtest parancsok mindenekelőtt a 10-ik hadosztály ütegeit és a hadtesttüzérséget vonultatta fel a XI-ik hadtest már harczban álló tüzérségétől balra előre, Illyt félköralakban körülvéve, miközben itt ugyanaz történt, mint a XI. hadtest tüzérségénél előbb, a hátulsó ütegek ugyanis tévedésből a már elől tűzharczban állók ellen nyitották meg a tüzelést. Az új tüzérségi vonal fedezését a XI-ik hadtestnek egymásután Fleigneuxtől keletre beérkező csapatjai, összesen 80. és 87. ezredbeli 15 század, nemkülönben szintén e tájra rendelt 13. és 14. huszár- és 4. dragoños ezredbeli 10 század vette át. Délelőtt 11 óra tájban már tiz V-ik és tizennégy XI. hadtestbeli üteg vala állásban, melyek a francziáknak az illyi fensíkon és a Bois de la Garenneben levő állásait pusztító tűz alá fogták.

Ekközben a 20-ik dandár Champ de la Grangenál, a 19-ik pedig délelőtt 10 órakor St. Mengestől északra vonult fel, mely em-

lített helységbe a 46-ik ezred 1. és 2. zászlóaljja s kevéssel utána az 5-ik vadász zászlóalj is bevonult, még pedig a hadtest parancsnoktól vett parancs folytán azon rendeltetéssel, hogy szükség eseteére a XI-ik hadtest jobb szárnyának támaszául szolgáljanak.

És erre csakhamar valóban szükség is volt, amennyiben Floing ellen, a hol a két 87-es század eleinte majdnem két óra hosszat önállóan tartotta magát és a hova a XI. hadtestbeli tüzérségi vonal jobb biztosítása kedvéért lassanként mindig újabb és nujabb porosz osztagok vonultak be, — a francziák kevéssel 11 óra után erőteljes támadó lökemre indultak.

Ennek ellensúlyozására a két 46-ik ezredbeli és az 5-ik vadász zászlóalj *Oersdorff* tábornok felszólítására szintén Floing felé siettek s így ezek segítségével éppen déltájban sikerült a francziák támadó lökemét megállítani, illetőleg azokat Floingból kiszorítani. Ugyanekkor a tüzérsége körletében a 812. magassági pontnál álló *Gersdorff* ikbovnök halálosan megsebesült. A XI. hadtest e szerint most már másodízben veszté el parancsnokát. *Gersdorff* tábornok kapott sebében szeptember 13-án bele is halt, Böse tábornok ellenben csak a hadjárat vége felé épült fel Wörthnél kapott megsebesüléséből.

Ekközben az V. és XI. hadtestnek még hátul levő részei is kibontakoztak a Falizette erdő és a Maas képezte szorosból. Az elétevedt és előnyomulásában feltartóztatott XI. hadtestbeli baloszlop és a hozzája csatlakozó 94. ezred 1. és 2. zászlóaljja¹¹²⁾ déltájban St. Albert környékéig jutott. Ugyanekkor az V-ik hadtest élhadosztályának gyalogsága Fleigneux felé vonult el, a hol a két dandár a helységtől délre fekvő mélyedésben a IX. b) számú csataterven látható módon vonult fel. A 20-ik dandárnak korábbi helyét Champ de la Grange körül déli 12 és délután 1 óra között a 9-ik hadosztály gyalogsága és 4 útege foglalta el.

A 4-ik lovas hadosztály a porosz trónörökös parancsára Frénois mellől Montimont felé vonult előre, a hol *Albrecht* porosz herceg d. e. 10 órakor lovagló útegeit arczczal keletnek a flonigi fensíkon álló francia tüzérség ellen vonultatta fel; midőn később a saját gyalogság nyomult be az említett helységbe, a saját csapatok veszélyeztetése folytán a lövegarczot félbe kellett szakítani, minek folytán az egész hadosztály, nehogy hiábavaló veszteségeket szenvedjen, nyugatra fekvőbb állásba vonult.

A *württembergi hadosztály* részéről a 3-ik dandár mint tudjuk, már reggel 6 órakor útnak indított Vivier au Courtba; a hadosztály többi részei 7 és 8 óra között keltek át a Maason, minek megtörténte után a lovas dandár nyomban Méziéres felé Lumesbe tolatott előre, honnan csakhamar azon jelentés érkezett, miszerint ezen helység ellenség által meg van szállva. Miután ugyanekkor a

¹¹²⁾ Lásd a 156. oldalon

porosz trónörökösztől parancs érkezett, miszerint a hadosztály a hadsereg tartaléka gyanánt Doncherynél álljon fel, *Obernitz* tábornok Lumes felé csupán a 3-ik vadász zászlóalj két századát és két lovas századot tolt előre, mely különítmény az ott álló gyenge francia osztagokat hamar visszavonulásra is bírta, a többi csapatokkal pedig haladék nélkül elvonult Donchery felé.

E szerint a felvonulás most már a csataternek ezen részén is be volt fejezve és miután ez időtájt a német 3. és 4-ik hadseregnek két külső szárnya is érintkezésbe lépett már, a köröskörül zárt gyűrűn által többé egyes csapatrészek sem vonhatták ki magukat a feltétlen megadás szomorú és megalázó sorsa alól.

Hogy az ezen alig 3 kmnyi átmérőjű szűk gyűrű keretén belül összezsúfolt francia sereg helyzete, mely ellen a köralakban leg-hatásosabb távolságra felállított 456 löveg központiasan okáta biztosan halálhozó tüzét, minő borzasztó és kétségbeejtő lehetett, az bővebb fejtegetésre nem igen szorul.

A déltájban beállott kölcsönös helyzet a IX. b.) számú csataterven van feltüntetve.

IV. Megjegyzések a délelőtt folyamán lefolyt harcokhoz.

A csata rajtaütésszerű megkezdésének sajátzerű jellege Brandenstein alezredesnek a valóságnak meg nem felelő szubjektív impresszióján alapult, mely körülmény intő például szolgálhat arra nézve, mily felette óvatosnak kell a megfigyelőnek és minden jelentéstevőnek lennie, a midőn a tényleg látottakból a reális valóságon túlmenő következtetéseket von és hogy a jelentések szerkesztésénél és a szerzett benyomások összegezésénél, csapongó képzeletünk szüleményeit félretéve, mindig csak a pozitív, úgyszólván megdönt-hetlennel látszó jelenségeket fogadjuk és ismerjük el döntő tényező-kül. Intő példa a jelen eset még arra nézve is, hogy egész seregeknek nagy horderejű és messzemenő következményekkel járó műveleteit nem jó és nem szabad egyetlen egy embernek csupán sejtésén nyugvó egyéni nézetére alapítani, kivált ha az illetőnek, Brandenstein alezredeshez hasonlóan, nem is az e tekintetben mérvadó-helyen nyílt alkalma megfigyeléseit megtehetni. A fenforgó esetben arra nézve, hogy a francziák tényleg visszavonulnak, csakis oly egyén adhatott teljesen hitelt érdemlő tudósítást és felvilágosítást, a ki ezen visszavonulási vonal, vagyis a sedan — méziéresi út mentén szerezte az erre vonatkozó adatokat.

Hogy a francziák állítólagos visszavonulása minden áron megakasztassék, a 3-ik hadsereg parancsnoksága nemcsak az V. és XI. hadtesteket indítja a sedan — méziéresi út felé azonnal útnak, hanem még az I. bajor hadtestet is haladéktalanul támadásra rendeli előre, a mi természetesen annak feltételezése mellett történt, hogy

az ellenség már sehol sem fog komoly ellentállást kifejteni. Ámde a dolog másképpen állott és azon pillanattól fogva, a midőn az I. bajor hadtestnek már nem visszavonuló, hanem erős állásban teljesen fejlődve álló ellenséggel akadt dolga, az elrendelt támadás Bazeilles felé, főleg a helyi viszonyoknál fogva nem egykönnyen végrehajtható feladat számba ment, amennyiben a Maas és az említett helység között egy semminemű fedezést sem nyújtó lapály terül el, a melyen való átvonulást a nagy távolságnál fogva a Maas balpartján felvonult tüzérség nem igen támogathatta.

Bazeillesnek mint védelmi tárgynak jelentősége abban állott, hogy annak déli szegélyétől a közelben fekvő összes Maas átkelők hatásosan lövethetők valának. Hogy mindannak daczára a francziák a helységnek csupán északi részét szállották meg, az minden valószínűség szerint a déli részek mély fekvésének tulajdonítható. Ámde a francziáknak ezen elhatározása éppen nem nevezhető szerencsésnek, mert mihelyt a bajoroknak a déli részt birtokukba ejteni sikerült, a hátul levő csapatok számára a Maason való átkelés már biztosítottnak vala tekinthető. Nagyban megkönnyítette a bajorok feladatát még azon körülmény is, hogy az első megrohanás rajtaütésszerűleg, részben még az éj és a köd leple alatt hajtattott végre.

A támadáshoz a többször említett hadtest legnagyobb része átkelés után arcváltást hajtott végre, részben mivel a terep Bazeillestől nyugatra alkalmasabbnak mutatkozott, mint az attól délre fekvő teljesen nyílt lapály, részben pedig mivel ilyenformán leggyorsabban állott helyre az érintkezés a szintén előnyomuló Maas hadsereggel. Ez által azonban az I. bajor hadtest támadása tiszta arctámadással Ion, holott annak eredeti felállítása a Maastól délre éppen a francia XII. hadtest jobb szárnyának meghosszabításában volt s így a bajoroknak egyenes irányban való előnyomulása annak éppen legérzékenyebb részét, jobb oldalát találta volna, a hogyan az később a II. bajor hadtestbeli osztagok előnyomulása alkalmával tényleg történt is. Csakhogy a támadásnak ezen irányban a köd és hajnali szürkület leple alatt még nyílt terepen is bizonyára lehetséges keresztülvitele, mi mellett Wadelincurt és Pont Maugy között a műveltetnek balul végződése esetére, még legalább egy tábori hidat, kellett volna verni, egyszersmind a Maas hadseregnek La Moncelle felé való egyidejű előnyomulását is tételezte fel, a mire azonban az I. bajor hadtest nem igen számíthatott.

A hadtestnek ezen magára hagyatottságához hozzájárult még, hogy annak csapatjai nem egységesen, hanem apránként és lökemszerűleg kerülnek harcba s így nem csoda, ha ezen nagyobb időközökben egymás után fellépő sereg- és csapatrészek maradandó sikert és eredményt nem vívhattak ki. Hogy a gyalogságnak jó

sokáig a tüzérségnek támogatását teljesen nélkülöznie kellett, az még inkább fokozta a helyzetnek nehéz és kellemetlen voltát.

Egyébként a Bazeillesben vívott harc egy felette szívós, elkeseredett és veszteségteljes helység-harcz képét mutatja, mely a csapatkötelékekre a legnagyobb mértékben bomlasztólag hatott. Úgy ez, valamint az erdei harc is kivált az által válik a legnagyobb mértékben nyugtalanítóvá, mert az ember sohasem tudja biztosan, hogy mennyi és minő ellenséggel áll szemben.

A szász hadtestnél mindenekelőtt felemlítendő az elővédnek a kéznél levő csapatokból való alakítása, csak hogy a visszavonulásban vélt ellenség, vállvetve az I. bajor hadtesttel, minél előbb megállítható és harcához kényszeríthető legyen. Másrészt azonban feltűnő, hogy az élhadosztály többi része csak 2 óra múlva, annak egyik, a 23-ik hadosztályt követő ezrede pedig csak 4 óra múlva lép az e szerint hosszú ideig magára hagyatott elővéd harcbszálása után ütközetbe; miután a 23-ik hadosztály szintén csak dél-előtt 9 óra tájban érte el élével a tulajdonképpeni csatateret, ez is az elővédnél legalább 3 órával később indulhatott el laktáborkörleteiből. De nemcsak itt, hanem nagyban véve ugyanezen jelenségeket látjuk a gárda hadtestnél is. Ezen késedelmeskedés elég jó bizonyíték arra nézve, mily nehéz a laktáborokba elhelyezett csapatokat harczkész állapotba helyezni, daczára annak, hogy a hadsereg parancsnoksága a leghathatósabb eszközöz, a csapatok felriasztásához folyamodott. Ha az itteni viszonyokkal a beaumonti rajtaütés alkalmával a szabad táborban éjjelezett francziáknak néhány perez múlva történt harczbavegyülését állítjuk szembe, akkor legjobban kitűnik a két éjjelezési nem közötti óriási különbség; és mindannak daczára a legsürgősebb szükség eseteit kivéve a csapatok kímélésére való tekintettel, mégis csak a laktáborozást illetőleg a helységtábor alkalmazása marad a szállásolás legajánlatosabb módja.

Mint nevezetes és jellemző epizód felemlítendő továbbá, hogy a harczbalépő csapatok jó része lázas sietségükben a háti bőröndökben elhelyezett tölténykészletüket azoknak visszahagyása alkalmával elfelejtették magukhoz venni, minek folytán az elővéd csapatoknál csakhamar töltényhiány állott be.

A bajorok és szászok első vonalában dél-előtt 10 óra után keletkezett támadó mozdulat nem felsőbb parancsra történt, hanem magából a csapatból indult ki, egyszerűen azon oknál fogva, mivel a helyzet, kivált La Moncelle körül, a hol a két fél legelső vonalai helyenként jó hosszú ideig mindössze 60—100 lépésnyire állottak egymással szemben, már-már tarthatlanná vált. Miután ezen támadás nem egységesen, e célra céltudatosan alakított erőcsoportosítással és valamelyik magasabb parancsnok vezető keze alatt és előre megfontolt intencziói szerint hajtattott végre, a csapatok előretörésvés-

nek ezen spontán megnyilatkozása, bár az a németek össze-vissza keveredett első harczvonalát valamivel előbbre is vitte, mindazonáltal döntő sikert és eredményt nem mutathatott fel; sőt ezáltal a csapatkötelékek nagymérvű felbomlása és összekeveredése még jobban fokoztatván, akár a támadás folytatása, akár védekezés czéljából a francziáknak esetleges újabb ellentámadó lökemével szemben mindenekelőtt a felbomlott rend helyreállításának égető szüksége állott be.

A gárda hadtest parancsnoka úgy érezhette magát, mintha valamely . mágnés két sarkpontja közé jutott volna; a szász hadtest parancsnoka segélynyújtás iránti kéréseivel folyton balra csalogatta, előljáró hadsereg parancsnoka ellenben, — a ki, bár utóbb maga is meggyőződött, miszerint azon feltevése, mintha az ellenség visszavonulóban volna, tévedésen alapszik és hogy ennek folytán Haybes körül és attól délre igen komoly küzdelemre van kilátás, mindannak daczára megmaradt eredeti elhatározásából folyó intézkedésének végrehajtása mellett — a már kezdeményezett harcz színhelyétől jóval jobbra előre, Fleigneux felé rendelte ki. És bizonyára nevezetes dolog, hogy az események további folyamán elvégre is nem a parancs, hanem a kérelem szava nyer kielégítést, amennyiben Württemberg herczeg a hadsereg-parancsnokság által kijelölt irányban mindössze a gárda lovas hadosztályt tereli előre; de még ez is, nem hogy nehézkes, erdős terepen végrehajtandó, bizonyára nem könnyű feladatához legalább még 1—2 zászlóaljnyi gyalogságot kapna, hanem ellenkezőleg elindulását megelőzőleg még lovagló útegeit is a hadtestnek fő harczszínterén kell visszahagynia.

A porosz trónörökös felállítása helyéről tett megfigyelései alapján már reggel 7 órakor azon meggyőződésre juthatott, miszerint a nagy főhadiszállásnak az ellenség szándékát és magatartását illető feltételezése nem felel meg a valóságnak, azaz hogy az emínter veszélyeztetettnek hitt balszárny helyett inkább a Maas hadsereg és az I. bajor hadtest képezte jobb szárnynak van mindenekelőtt komoly küzdelmekre kilátása; az ezen benyomás szülte intézkedés, melylyel a 3-ik bajor hadosztály még a lekötő harczcsoport túlságos gyengítése veszélyének árán is a Maas hadsereg bal szárnyának, illetőleg az I. bajor hadtestnek támogatására rendeltetett, ép oly mértékben teljesen a pillanatnyi helyzethez mértnek mondható, mint a félórával később kiadott azon rendelkezés, melylyel az eddigi tisztán északi irányban a nyugat felé visszavonulásban feltételezett ellenség bal oldala ellen irányított V. és XI. hadtest gyors elhatározással derékszög alatt végrehajtandó irányváltoztatással keleti irányba tereltetett. Ezen négy menetoszlopból álló echiquier-vel végrehajtandó arcz- és irányváltozást, egyetlen egy menetoszlopba való egyidejű átmenet mellett az erdős és kellemetlen szoros jellegével bíró terep a lehető legnagyobb mérték-

ben megnehezítette; első sorban ennek tulajdonítandó ezen oszlopok ismételt eltévedése és keresztezése, a nagymérvű csapattorlódás stb., a mi mind nagymérvű idővesztést, a sereg- és csapatkötelékek felbomlását, továbbá meglehetősen nagy zűrzavart és kapkodást vont maga után. Ezen kellemetlen incidensek nagy részét bizonyára el lehetett volna kerülni, ha a Maison rouge és St. Albert közötti szoroson át csupán a XI. hadtest csapatai irányítottak volna, míg ellenben az V. hadtest, legalább a gyalogsággal a Bois de la Fa-üzette déli nyúlványába benyomulva és onnan egyenes irányban kelet felé tartva, iparkodott volna Fleigneux környékét elérni.

Míg a német magasabb parancsnokok részén legalább elvi dolgokban és a mi a hadműveletek főcélját illeti teljesen tisztázott egyöntetű felfogást és nézetet találunk, addig a francia táborban, hol a császár csak a jóakaró szemlélő szerepét játszsza, a csata napjáig reggel még maga a sereg főparancsnoka sem tudott magával tisztába jönni, nem hogy még alparancsnokait is tervébe és szándékába beavatta volna. Ezen tanácstalanság külsőleg a Sedan körüli passiv megállapodásban nyert kifejezést. Midőn aztán mindjárt a csata elején a tábornagy megsebesült, az utódjául kijelölt Ducrot tábornok erős kézzel és gyorsan fog hozzá az általa legjobbnak és egyedül lehetőnek vélt visszavonuló művelet végrehajtásához, mely ugyan elütő volt Mac Mahon passiv hadműveleti alap gondolatától, de lényegileg nagy különbség a kettő között még sem volt, és legalább egy határozott végcélta maga elé tűző szilárd akarat és elhatározás nyilvánult benne, mely a Lartigue hadosztály támadó lökemével kombinálva, legalább alakilag és formailag helyeslésünkre tarthat számot; csak az a különös, hogy a kiadott intézkedés szerint a visszavonulást a legjobban fenyegetett és az ellenséggel már komolyabban harczbavegyült jobb szárnynak kellett megkezdenie. Hogy vájjon Ducrot intézkedései végeredményükben ozélhoz vezettek volna-e, ahoz legalább is kétség fér. Azonban alig hogy az ezen elhatározásból kifolyó rendelkezések végrehajtás alá kerülnek, előáll a hadügyminister által a császár tudta nélkül praedestinált hadvezér és Ducrot rendelkezéseivel homlokegyenest ellenkező mozdulatokat ir elő. Hogy ez a kapkodás és huzavona sokkal szerencsésebb előzmények után is a lehető legkellemetlenebbül befolyásolta volna a seregnek akcióképességét, ahhoz azt hiszem nem igen férhet kétség. Sőt hogy a francia csapatok ezen szomorú viszonyok daczára is Sedan előtt, úgyszólván utolsó lehelletükig még oly szívós ellentállást fejtettek ki, a midőn már másról valóban nem, mint a fegyverbecsület megóvásáról lehetett szó, ez nekik valóban dicséretükre és becsületükre válik.

A mi a sereg által reggel a csata előtt elfoglalt állást illeti, mindenekelőtt úgy a keleti mint a nyugati arcvonal elé tolt csapatok által elfoglalt állások érdemelnek felemlítést, mire nézve

azon véleményben vagyunk, hogy a Givonne keleti partjára a főállás elé tolt kisebb erejű osztagok, a mellett hogy ellenséges túlerővel való megrohanásnak voltak kitéve, csak hátráltatták az I. és XII. hadtest főerejének mindjárt kezdettől fogva a harcnak teljes erővel való felvételét, ellenben a nyugati oldalon, a VII. hadtest arcvonala előtt, ha már a Donchery és Flize közötti Maas-átjárónak megszállása elmulasztott, a mi jogosan hallatlan könnyelműségnek minősíthető, legalább a st. albert—maison rougei szorosnak előcsapatokkal való megszállása nemcsak hogy igen üdvösnek és hasznosnak bizonyult volna, hanem az elfoglalt állás biztosítása szempontjából majdnem *conditio sine qua non*-nak mondható. E helyett azonban Douay tábornok még csak az előterepnek lovas járőrök által való felderítéséről sem gondoskodott. Ennek az Ion a következménye, hogy az ellenséget jóformán csak akkor vette észre, midőn az a szoroson való kibontakozását már teljesen biztosítottnak tekinthette. Hogy mikép alakultak volna a viszonyok és mik lehettek volna a következmények, ha a Douay hadtest idejekorán előnyomulva, a szorosban bizonyos mértékben tehetetlen tömeggé összehömörült németeket még az abból való kibontakozás előtt vagy a közben csíphette volna meg, azokat a sűrű és hatásos ágyutüzzel árasztván el, azt az olvasóra bizom, hogy képzeletében az ez által keletkező képet magának megrajzolja.

Végül említésre méltó még, hogy a Margueritte hadosztály támadásánál ismét bebizonyult, hogy még gyenge, előzetesen meg nem puhított ellenséges gyalogsági osztagok is elegendők, hogy nagyobb lovas testek rohamát megakaszszák és hatástalanná tegyék.

Most pedig lássuk közelebbről a déltájban beállott kölcsönös helyzetet, melynél német részről mindenekelőtt feltűnő, hogy a kora reggel óta harcban álló első vonalbeli bajor és szász csapatok friss csapatok által váltattak fel és pedig La Moncelle környékén az ott gyülekező 23-ik hadosztály helyett a 8-ik hadosztályt, Balannál pedig az erősen megviselt I. bajor hadtestbeli csapatok felváltására az 5. bajor dandárt látjuk előretolva. Miután a harcban álló csapatoknak harczközben való felváltásának tünetével már a spichereni csatánál is találkoztunk, ismétlések elkerülése ozéljából csupán a korábbi alkalommal tett megjegyzéseket utalunk.¹¹³⁾

A felvonulásukat már teljesen befejezett haderők következőleg vannak elosztva, illetőleg csoportosítva: A Maas balpartján mint lekötő csoport félkörben Wadelincourt — Frénois — Viliette vonalában, melynek hossza 6500X, a 4. bajor hadosztály s mögötte a bajor dsidás dandár áll. A Maas balpartjának többi része Wadelincourt és Remilly között mintegy 8000 lépés kiterjedésben már nincs is rendszeresen megszállva, amennyiben itt csupán három IV-ik

¹¹³⁾ Lásd az I. rész 96. oldalán.

hadtestbeli zászlóalj és ezen hadtestnek már tűzharcban nem álló hadtest-tüzérsége állott. A Maas jobb partján a Givonne mentén mintegy 8000 lépés kiterjedésben 4 hadtest és 1½ lovas hadosztály áll; ebből a Daignytól délre és délnyugatra fekvő harcsterületen 3 hadtest és körülbelül ½ lovas hadosztály tömörült össze, míg a harcsterület másik felére csak a gárda hadtest a hozzátartozó lovas hadosztálylyal esik. A nyugati arczvonulat Olly—Fleigneux—Floing vonalában, mintegy 8000 lépés széles kiterjedéssel a csapataikkal keverten álló V. és XI. hadtest foglalta el. Hadsereg tartalékul szolgáltnak: a Maas hadsereg mögött a 7-ik gyalog és a 12-ik lovas hadosztály, a 3-ik hadsereg parancsnokság rendelkezésére pedig a württembergi hadosztály és a 4-ik lovas hadosztály. Végül a baloldali átkaroló csoport hátának biztosítására Mézières felé a württembergi hadosztálynak egy kis különítménye és a 2-ik lovas hadosztály foglal állást.

A francziák állása a délelőtti harcok által, amint az a csataterven látható, immár annyira összeszorult, hogy a kör átmérője már nem volt hosszabb 4000 lépésnél s így a körülötte körben felvonult német ütegek annak egész belső területét mindenünnen keresztűz alá foghatták.

E) A csata folytatása és vége a délután folyamán.

I. A francia VII. hadtest végső küzdelme a porosz V. és XI. hadtest ellen.

Midőn Wimpffen tábornok déli 12 óra felé a Douay tábornokkal történt megállapodás után a XH-ik hadtest harczkörletébe visszért, azt már visszavonulófélben találta a Fond de Givonne felé. Miután az I-ső és V-ik hadtestnek jelentékeny részei már korábban Calvaire d'Illy és a Bois de la Garenne megszállására rendeltettek ki, Lehrun hamarjában csak a VH-ik hadtest körletéből veendő csapatok által vala támogatható.

Ezt Wimpffen a Douay tábornokhoz intézett következő parancsán val rendelte el: „A XII. hadtestet erősen szorongatják. Küldje el támogatására mindama csapatokat, a melyek fölött rendelkezhetik.“

Ezen parancs folytán Douay tábornok előbb a Maussion (Kampf), majd a Bittard des Portes dandárt, sőt újabb sürgetésre a Dumont hadosztály Bordás dandárát is Bazeilles felé irányította. Az említett csapatok helyét¹¹⁴⁾ az eddig második harczzvonalban álló Conseil Dumesnil hadosztály és a szintén iderendelt V-ik hadtestbeli Saurin dandár foglalta el.

A németek részén az V. és XI. hadtest harczkörletében fel-

¹¹⁴⁾ Lásd a 158. oldalon.

vonult 26 üteg, karöltve a gárda hadtest tüzérségével, Sedantól északra csakhamar oly hatást fejtett ki, hogy a francia tüzérségi tűznek heve szemmeláthatólag mindinkább!) alább hagyott. Ezt látván a 21. gyalog hadosztály prancsnoka, Schachtmeyer tábornok, a Fleigueuxtól délre álló 8 gyalog századot Illy helységnek birtokbaejtésére rendelte előre, minek megtörténte után ezen osztagok a helység déli szegélye mentén elfoglalt állásukból élénk tüzelést kezdtek a Calvaire d'Illy álló francia csapatok ellen, mely magaslatnak, mint az egész állásnak birtoka miatt, igen heves küzdelem keletkezett. A németek részéről az Illyt elfoglalva tartó és az azok támogatására fokozatosan beérkező osztagok, valamint az időközben La Foulerie mellett felvonult gárda lovas hadosztály, a francziák részéről pedig a Douay tábornok által ismételen ez irányban harcba dobott osztagok között egy ideig ide-oda hullámzó harc keletkezett, míg végre délután 2 óra tájban a francziák, kivált az ellenséges keresztező tüzértűz hatása alatt a Calvaire d'Illyt odahagyva, a Bois de la Garenne-be húzódtak vissza. Utóbbemlített erdőben és attól délre már jó idő óta előre és hátra felé, a Givonne mellől a VH-ik hadtesthez és másrészt innen a XH-ik hadtest támogatására törekvő és egymást többször keresztező oszlopok szorongtak, ezáltal a porosz gárda hadtest tüzérségének kedvező célokat nyújtván.

A legelői levő német csapatok rögtön megszállották a Calvaire d'Illyt, a Bois de la Garenne felé irányuló támadó mozdulataik azonban mindannyiszor visszaverettek. Ennek daczára azonban az ezen erdőben összezsúfolt francia csapatok helyzete csakhamar felette veszélyes és kellemetlen lett, amennyiben a Ducrot hadtestnek a Givonne mentén visszahagyott részei a porosz gárda hadtest nyomása elől szintén az említett erdőbe szorultak vissza s így a gárdaütegek előbbre vonatván, azok is — számra nézve tizen — a nevezett erdő felé összpontosíthaták tüzüket.

Ekközben a Douay hadtest balszárnyán is döntésre került a dolog, a hol a Liéberi hadosztály a mélységben fekvő Floing-el szemben igen kedvező állást foglalt el.

Schlcpp vezérőrnagy a német 22-ik gyalog hadosztálynak déltájban St. Albert környékére ért 8 zászlóaljával a Maas és Floing között folytatta előnyomulását, a midőn a hadtest parancsnokságtól parancsot von, miszerint egy dandárt az említett helységtől északra fekvő erdős magaslatra rendeljen ki; mivel azonban a hadosztály éle Floingtól délre máris harcba vegyült, a tábornok az egész 43-ik dandárt az eredeti irányban hagyta meg és a megjelölt magaslatra csak az oszlop végén beosztva volt 94-ik ezred két zászlóalját térítette le.

Midőn a 43-ik dandár délután 1 óra tájban Floing és Gaulier között harcához fejlődött, egyszerre csak az egész vonalon megin-

dült a támadás a Liébert hadosztály ellen, melyben a 43-ik dandáron kívül, ettől balra a Floingben álló osztagok és a 812. számmal jelzett magaslatról ezekhez csatlakozó 6 század, továbbá a tüzérvonal jobb szárnyán álló 8 löveg támogató tüzérség végül a legszélső balszárnyon a 19-ik dandár 4 zászlóaljja támadólagos előnyomulással vett részt. Ezen erőkkel szemben a Liébert hadosztály csakhamar tágítani volt kénytelen, daczára annak, hogy időközben az I-ső hadtestnek odarendelt csapatjai által is támogatott.

Ducrot tábornok ugyanis a Wimpffentől vett parancs folytán a VII. hadtest támogatására a második harcvezetésben álló Pellé és L'Hériller hadosztályokat és a hadtest-tüzérséget rendelte ki. Ámde az utóbbemlített hadosztály időközben az ellenséges gárda, és száz csapatokkal harcra lépve, már nem teljesíthette a parancsot; hasonlóan a Givonne mentén maradt a Pellé hadosztály Pelletier de Montmarie dandára is, úgy hogy a Liébert hadosztály megtámadtása idejében csupán az utóbbemlített hadosztály Gandil dandárára és a hadtest-tüzérség támogatására számíthatott. Utóbbi hamar állásba is helyezkedett, de a túlnyomó német ütegekkel szemben már felvonulása közben is igen érzékeny veszteségeket szenvedett, lőszerrel telt mozdonyai pedig egymásután a levegőbe repültek.

Ily körülmények között Ducrot tábornok a Liébert hadosztály ellen készülő általános ellenséges támadó mozdulatot észrevevén, a hadosztályával közelben álló Margueritte tábornoknak meghagyta, miszerint a VII-ik hadtest bal szárnya mögé vonulva, onnan lépcsős alakzatban St. Menges felé törjön előre s ha az előtte talált ellenséget már lelovagolta, akkor jobbra kanyarodjék be s így a helyét még megálló ellenség oldalába és hátába törjön. Evvel egyidejűleg a Bonnemain lovas hadosztálynak arcban kelle az előnyomuló ellenségre rohamra indulnia.

Alig hogy Margueritte tábornok a vett parancs folytán törzsének néhány tisztjével szemrevételezés céljából előrelovagolt, halálos sebet kapott s így a hadosztály vezetését Gallifet tábornok vette át. Ez az elrendelt támadást végre is hajtotta, de az ellenséges gyalogsági tüztől csakhamar oly érzékeny veszteségeket szenvedett, miszerint anélkül hogy célját elérte volna, újból a gyalogság mögé vonult vissza. Nem sokkal jobban járt a Bonnemain lovas hadosztály sem.

Miután e szerint az ellenség még időlegesen is alig vala előnyomulásában feltartóztatható, Ducrot tábornok személyesen állott a Gandil dandár élére, hogy avval ellentámadást kíséreljen meg. Ezen ellentámadást Douay tábornok néhány Liébert és Dumont hadosztálybeli, nemkülönben az V-ik hadtesthez tartozó Fontanges dandárbeli jól fődött zászlóaljjal és az I. és VII. hadtest még néhány harcalképes ütegének tüzével támogatta. Ámde az előretörő Gandil

dandár minden oldalról pusztító golyózáppal árasztatván el, csakhamar teljesen feloszolva zúdult vissza.

Ily válságos helyzetben Ducrot délután 2 óra tájban megint csak az időközben nagyjából ismét gyülekezett és rendezkedett Margueritte lovas hadosztályt szólítja fel segélynyújtásra és Oallifet tábornok az üldöző ellenség megállítására halált megvető elszántsággal újból rohamra indul, de a részint rajvonalba maradó, részint négyszögeket alakító gyalogság nyugodt és hatásos tüze a soraiba betört lovasokat egymás után a földre teríti; a megmaradt foszlányok eszeveszett futással a Bois de la Garenneben keresnek menedéket. Bonie szerint az ezen rohamokban részt vett lovas ezredek átlag 250 lovast vesztek; 3 lovas tábornok elesett, 1 pedig veszélyesen megsebesült.

Ezen utolsó lovas rohamnak visszaverése után a német csatavonal már feltartóztatás nélkül hatolt tovább előre, miközben a 43. dandár Cazal felé, a Floingból előretörő osztagok a Querimont Ferme felé vezető út mindkét oldalán a Bois de la Garenne felé, a 19-ik dandár pedig utóbbiaktól balra szintén az említett erdő felé vettek irányt. Midőn délután 3 óra felé ezen előretörő csatavonalnak jobb szárnyán a 43-ik dandár Cazalt megszállotta, a további előnyomulásnak a vár síkozataról feléje zúduló ellenséges tűz ismét határt szabott, s így a csataternek ezen részén a tulajdonképeni harc délután 3 óra körül nagyjában véve befejezést is nyert.

II. A szász és a gárda hadtest folytatólagos műveletei a franezia

I. hadtest ellen.

A szász hadtest parancsnoka, György szász herceg, a hadsereg parancsnokságtól vett parancs folytán, mely szerint a XH-ik hadtestnek a Fleigneux felé irányított gárda hadtestet balra hátul követve, Illy felé kellett elvonulnia¹¹⁵⁾, déltájban kiadott parancsral egyelőre csupán a 23-ik gyalog hadosztályt indította a Givonne völgyében a folyótól nyugatra vezető műúton egy menetoszlopban Daigny felé útnak; innentől kezdve a völgyben vezető útak a gárda hadtest részére szabadon valának hagyandók s így a 23-ik hadosztálynak az említett helységnél balra, a Bois de la Garenne felé kelle letérnie.

Az elrendelt mozdulat La Moncelle mellől délután 1 órakor a 45-ik dandárral az élen meg is kezdetett; a 46-ik dandár, más csapatok által feltartóztatva, a folyótól keletre vezető útra tért át s így a 45-ik dandárt, mely azon hiszemben, hogy a Givonnetól nyugatra fekvő fensík már is a saját csapatok birtokában van, baloldaldélül csupán egy századot rendelt ki, jobbra hátul követte.

¹¹⁵⁾ Lásd a 152. oldalon.

Midőn az utóbbemlített dandár élével a Daignytól nyugatra fekvő erdőt elérte, abban váratlanul ellenségre bukkant. A dandár parancsnoka ennek folytán az élen menetelő 100-ik ezrednek két századát és az ezt követő 101-ik ezrednek két zászlóalját balra előre harczhoz fejlődtetvén, melyekhez két Daignyból előretört gárda gránátos zászlóalj is csatlakozott, — a dandár zömével Haybesig tovább folytatta előnyomulását, a hői az jelentékeny ellenséges erők közeledése folytán arczczal északnyugatnak harczkészültségi állásba vonult fel.

A láthatáron váratlanul felbukkanó ellenséges osztagok Ducrot hadtestének a Givonne mentén maradt részeihez, továbbá az odarendelt V-ik hadtestbeli Gőze hadosztályhoz, valamint a XII. hadtest Grandchamps hadosztályához tartoztak, mely csapatok a Wimpffen tábornok parancsára ugyanekkor Bálán—Bazeilles irányában végrehajtatott s alább részletesebben vázolandó támadó lökemmél egyidejűleg La Moncelle—Daigny felé törtek előre. Miután azonban úgy Wimpffen támadó lökeme, nemkülönben a tőle tovább északra előnyomuló csapatok előnyomulása is csakhamar fenakadt; a 45-ik dandár nemcsak hogy megtarthatta állását, hanem még tért is nyert Daigny és Haybesből nyugat felé és a hozzá beosztott 4 üteget a Sedanra vezető műútig tolta előre, melyekhez nemsokára a La Moncelle mellől előrevont hadtest-tüzérség is csatlakozott.

Midőn délután 3 óra tájban György szász herceg a 45-ik dandár harczkörletében megjelent, Givonnetól nyugatra a Bois de la Garennetől mindjobban nyugati irányba húzódó élénk tüzharcz hallatszott által, jelélül annak, hogy ott a gárda hadtest is erélyesen közbelépett már az állásukat már alig tartó francia csapatok ellen. Ily körülmények között a herceg a 45-ik dandárnak meghagyta, miszerint elfoglalt állásában megmaradjon, hasonlóan előnyomulásának beszüntetésére kapott parancsot az időközben Givonneig eljutott 46-ik dandár is. A 24-ik hadosztály Daignytól keletre vonatott össze, a 12-ik lovas hadosztály pedig továbbra is Douzynál hagyatott.

Időközben a gárda hadtest is közelebb vonulván a Givonnehoz, a hasonló nevű helységtől keletre újabb és közelebb fekvő állásba előrevont tüzéségnek a Bois de la Garenne ellen hosszabb ideig látható eredménnyel folytatott tüzelése után¹¹⁶⁾ Württemberg Ágost herceg délután fél 3 óra tájban az 1-ső gárda hadosztályt Givonne-on át a Bois de la Garenne felé támadásra rendelte előre, melyben most már a francia I., V. és VII-ik hadtestnek az ismételt visszaveretés folytán többszörösen összekeveredett és felbomlott csapatrészei szorongtak, hogy legalább az ellenség tekintete elől kivonják magukat.

Ily körülmények között természetes, hogy az 1-ső gárda had-

¹¹⁶⁾ Lásd a 167. oldalon.

osztály támadólagos előnyomulása közben, melyhez északról a XI-ik, délről pedig a 45-ik dandár részei csatlakoztak, már alig talált ellentállásra. Az erdő belsejében mintegy 3000, Querimont major közelében pedig mintegy 5000 francia ejtetett délután 4 óra tájban rövid önvédelem után foglyul. Egy órával később, ép midőn a 2-ik gárda hadosztály Givonne környékére ért, a harcz a csata-ternek ezen részén is elnémult.

Ezalatt az V-ik hadtestnek még harczba nem vegyült részei is közelebb vonultak. A 19-ik dandár bal szárnya mögött a 20-ik, 2 lovas század kíséretében a Calvaire d'Illyig nyomult előre; a 17-ik dandár a Floingtól északra fekvő erdőcskétől Casalba vonatott, a hova délután 5 óra tájban érkezett meg; a 18-ik dandár Champ de la Grangenál maradt.

Az V. és XI-ik hadtest mögött a délután folyamán a és 4* lovas hadosztály is Illy környékére vonult, honnan előbbinek 5-ik dandára a két lovagló üteggel a Calvaire d'Illy felé előnyomuló gyalogságot követte, a fenmaradó rész ellenben Doncheryn át Frénoisba vonatott; ugyanekkor a 4-ik lovas hadosztály a Bouillon felé vezető műút elzárása céljából a Givonne keleti partjára rendeltetett át.

III. A Wimpffen tábornok által a Lebrun hadtesttel a bajorok ellen Balan—Bazeilles irányában végrehajtott támadó lökem.

A Bálán körül déltájban beállott és a IX. b. számú csatater-ven feltüntetett helyzet az első délutáni órákban csak annyiban változott, hogy az 5-ik bajor dandárnak első vonalbeli osztagai a francziák által ismételten megkísérelt támadó lökemek folytán már teljesen kimerülvén és tölténykészletük is elfogyván, azok felváltására délután 3 óra tájban a 6-ik bajor dandárnak már korábban harczba még nem vont zászlóaljai rendeltettek előre.

Alig hogy ezen felváltás megtörtént, az ellenség erőteljes támadó lökemre indult. Wimpffen tábornok ugyanis délután 1 óra után a sedani elsánczolt táborba érvén, kiadta intézkedéseit az általa Bálán—Bazeilles irányában szándékolt és az V-ik hadtest részei által megerősített XII-ik hadtest által végrehajtandó áttörés keresztülvitelére nézve, melyet Ducrotnak tőle telhetőleg támogatnia, Douay tábornoknak pedig hátulról fedeznie kellett.

Ezen szándékáról Wimpffen Napoléon császárt az alábbi sorokkal értesíté: „Felség! Inkább a Lebrun és Ducrot-val szemben álló ellenséges vonalak áttörésére határoztam el magam, semhogy a sedani erődített állásban fogolylyá legyek. Jelenjen meg Felséged csapatjainak közepette és azok nagy megtiszteltetésnek fogják tartani, hogy felségednek útát nyithattak. Szeptember 1-én 1¼óra.“¹¹⁷⁾

¹¹⁷⁾ „Sire, Je me décide à forcer la ligne qui se trouve devant le general Lebrun et le général Ducrot, plutôt que d'être prisonnier dans la place

Mivel a császár még 1 óra lefolyása után sem jelent meg, Wimpffen az elsáncolt táborban gyülekezett és újból rendezkedett néhány Vassoigne hadosztálybeli zászlóaljnak, a VII-ik hadtest 47-ik ezredének és az I-ső hadtest két zuáv zászlóaljának Bálán felé támadólagos előnyomulást parancsolt. Ezen 5000—6000 emberrel végrehajtott támadó lökem elől a 6-ik bajor dandárnak Balanban elhelyezkedett bal szárnya csakhamar tágítani volt kénytelen.

Az új ellenséges támadó lökem ellensúlyozására v. cl. Tann tábornok az összes közelben álló csapatokat rendelte előre. A 6-ik által éppen felváltott 5-ik dandárból mindössze még csak 2 zászlóalj vala együtt; ezek, valamint az 1-ső bajor dandár 1 zászlóalja Bakuiba, a dandár fenmaradó része pedig az attól északra fekvő magaslatra rendeltettek, a 4-ik bajor dandár pedig parancsot kapott, miszerint Bazeilles védelmezésére rendezze be magát.

A Balanba irányított 3 zászlóalj hiába iparkodott a 6-ik dandár balszárnyát visszavonulásában feltartóztatni, miután Wimpffen, bár délután 4 órakor Sedan délkeleti várkapujához érve. Napóleon császártól parancsot von, hogy a német sereggel alkudozásokba bocsátkozzék, mégis teljes erélyvel folytatta támadó lökemét, sőt a Sedanban már felhúzott fehér zászlót vezérkari főnöke által újból eltávolíttatta.

Ezen kiváló elszántsággal és halálmegvetéssel végrehajtott támadó lökem eredménye lón, hogy a bajorok délután 5 óra tájban teljesen kiszorultak Bakuiból.

Ily körülmények között v. cl. Tann tábornok minden lehető megtett arra nézve, hogy a francziáknak Carignan irányában szándékolta áttörése meghiúsíttassék és e célból mindenekelőtt az összes körülfekvő tüzérség, többek között a IV-ik hadtestnek Aillicourt-nál felvonult hadtest-tüzérsége is, élénk és hatásos tüzet nyitott Bálán ellen, a közelben levő gyalogsági hadtestek pedig mind közelebb vonultak a carignani műúthoz, a XII. hadtest túlnyomó része általános tartalékul La Moncelle felé vonatott.

Ámde ezen messzemenő intézkedésekre már nem is igen vala szükség, amennyiben Wimpffen délután 5 órakor a császárnak újabb parancsát vevén az alkudozások felvételére, az ellenséges tüzérségi tűzben rohamosan összeolvadt csapatainak visszavonulást parancsolt. Ez arra birta v. cl. Tann tábornokot, miszerint a tüzérség tiizét beszüntetve, Balant ismét gyalogság által szállássá meg.

Kevéssel ezután Sedan várkapuján újból és ezúttal végérvényesen kitűzetett az önkéntes meghódolás jelvénye, a fehér zászló, mire aztán a harcz a csataternek ezen részén is csakhamar teljesen elnémult.

de Sedan. Que Votre Majesté vienne se mettre au milieu de ses troupes, elles liendront a lionneur de lui ouvrir un passage. 1 heure ¼-1-er septembre. De Wimpffen.

IV. A Maas bal partján felállított német haderők utolsó harci-tevékenysége.

Mihelyt a német nagy főhadiszállás észrevette, hogy a francia első vonalbeli csapatok állásaikat egymás után felhagyva, Sedan felé zúdulnak vissza, Vilmos király azon célból, hogy ezen utolsó menedékhely is nagy mértékben veszélyeztetve legyen, délután 4 óra tájban parancsot adott, miszerint a Maas balpartján rendelkezésre álló összes tüzérség Sedan ellen összpontosítsa tüzét, mi célból a württembergi hadosztály ütegei is állásba helyeztetek Bellevuetől és Frénoistól keletre.

Ezen tömeges tűznek csakhamar következménye lett, hogy Sedan több helyen kigyulladt. Ezalatt az egyik bajor század Torcyn át a várkapuhoz közeledvén, éppen a csak gyengén védett palliszád megmászásához fogott, midőn a francziák tüzelésük beszüntetése mellett itt is felvonták a fehér zászlót.

Az egyik francia ezredes kérésére, hogy az alkudozások felvétele céljából a további támadás és tüzelés beszüntetessék, a legközelebb álló bajor csapatok a várkapuval szemben várakozó állást foglaltak.

V. A kapituláció.

Miután a harcz a csatatérnek minden pontján teljesen szűnőfélben volt és a francziák részén több helyütt már a fehér zászló jelezte a megadás iránti hajlandóságot, Vilmos király, nem tudván, hogy Napóleon császár is hadserege körletében van, Bronsart vezérkari alezredest Winterfeld vezérkari százados kíséretében azon utasítással küldötte Sedanba, miszerint a francia hadsereg főparancsnokát megadásra szólítsa fel.

Midőn Bronsart alezredes a torcyi kapun át a várba jutva, küldetésének okát előadta, Napóleon császár elé vezették, a ki éppen Vilmos királyhoz intézett alábbi levelének Írásával volt elfoglalva. Bronsart alezredesnek a császár tudomására hozta, hogy Mae Mahon megsebesülése folytán Wimpffen tábornok vette át a sereg fővezényletét, mire Bronsart gróf Reille tábornok kíséretében, a ki a Vilmos királynak czimzett levelet magával vitte, visszatért a német nagy főhadiszállásra.

Ezen levél következőleg hangzott: „Bátyám uram! Miután nem tudtam meghalni csapatjaim közelében, nem marad egyéb hátra, mint hogy kardomat felséged kezeihez juttassam.“¹¹⁸⁾

¹¹⁸⁾ Monsieur mon frère, Nayant pas pu mourir au milieu de mes troupes, il ne me reste que remettre mon épée entres les mains de Votre Majesté. Je suis de Votre Majesté le bon frère Napoléon. Sedan le 1 septembre 1870.

Miután ezzel a császár csupán saját személyét jelentette ki fogolynak, a hadsereget illetőleg pedig Reille tábornoknak semminemű meghatalmazása nem volt, *Vilmos* király a következő francia nyelven írt levéllel válaszolt a császárnak: „Miután a körülmények felett, melyek alatt találkozunk, sajnálatomat fejezem ki, Felséged kardját elfogadom és kérem, hatalmazná meg egyik tisztjét, a ki a parancsnoksága alatt oly vitézül harczolt seregnek megadása iránt a tárgyalásokat felvehetné. Részemről e célra Moltke tábornokot jelöltem ki.“

Az ezek folytán delegált bizottság, mely német részről Moltke, Podbielski és Bismarckból, francia részről pedig Wimpffen tábornokból és törzsének még néhány tisztjéből alakult, késő este Doncheryben találkozott, a hol Moltke feltételül mindenekelőtt a fegyverek letételét és a francia seregnek hadi fogságba jutását tűzte ki. Evvel szemben *Wimpffen* azt kívánta, érnék be a németek azzal, hogy a csapatok becsületszóra fogadják, miszerint ezen hadjáratban többé nem küzdenek Németország ellen. Ebbe azonban Moltke nem ment bele, sőt a Wimpffen által kért 24 órás fegyverszünetet is megtagadta, kijelentvén, hogy ha másnap reggel 9 óráig megegyezés létre nem jön, a német csapatok újból felveszik a félbemaradt harczot. Ennek megfelelőleg a német seregek számára este 7 órakor a következő parancs adatott ki: „A tárgyalások megindultak. Ennek folytán részünkről az éj folyamán támadó mozdulatoknak nem szabad előfordulniok. Ellenben az ellenségnek vonalunk áttörését célzó minden kísérlete fegyveres kézzel visszautasítandó. Ha a tárgyalások nem vezetnének eredményre, akkor az ellenségeskedések, azonban csakis külön értesítésre, újból megkezdendők. Ilyenül tekintendő a tüzérségi tűznek a Frénoistól keletre fekvő magaslatokról való megkezdése.“

Wimpffen a tanácskozásról, mely éjfél után 1 órakor eredmény nélkül oszlott széjjel, Sedanba visszatérve, itt 32 hadosztály- és dandártábornok részvétele mellett haditanács tartatott, a melyen 2 szavazat hijján egyhangúlag kimondatott, hogy a harcznak további folytatása ezeknek ok nélküli halálát okozná.

Szeptember 2-án korán reggel *Napóleon* császár néhány tisztje kíséretében Donohery felé lovagolt és Reille tábornok által Bismarck grófot újabb megbeszélésre kéréste magához, a ki előtt azon óhaját fejezte ki, hogy személyesen szeretne Vilmos királylyal beszélni. Bismarck azon kérdésére, vajjon a császár hajlandó-e béketárgyalásokba bocsátkozni, utóbbi azt felelte, hogy e tekintetben a párisi kormányhoz kell fordulnia. Kevéssel utóbb Moltke is megjelent a császár előtt, de ez sem tehetett eleget *Napóleon* azon kívánságának, hogy a francia sereg belga területre vezettessék.

Mivel különben *Napóleon* az előtte való napon Vilmos királyhoz intézett levele folytán jogérvényes béketárgyalásokra már nem

is volt jogosítottnak tekinthető, a német nagy főhadiszállásnak egy vezérkari törzstisztje Reille tábornok kíséretében azon kijelentéssel küldetett Wimpffenhez Sedanba, hogy ha 10 óráig megegyezés nem jönne létre, akkor az ellenségeskedések újból kezdetüket veendik.

Wimpffen eleinte, hivatkozva Napóleon császárnak azon rendeletére, hogy Sedant mindaddig, míg ő Vilmos királylyal személyesen nem találkozott, el nem hagyhatja, további tárgyalásokba sem akart bocsátkozni, midőn azonban a porosz vezérkari tiszt kijelentette, miszerint határozott utasítása van, hogy visszatértében esetleg a német csapatoknak a tüzelésnek újbóli megkezdésére adjon parancsot, *Wimpffen* mégis rászánta magát az elindulásra.

Ekközben Moltke d. e. 9 órakor Vilmos királynak az összeállított megadási feltételeket bemutatván, ez utóbbi azokhoz teljesen hozzájárulván kijelentette, hogy csakis azoknak aláírása után hajlandó a császárral találkozni.

Ezen határozattal Moltke a Frénoistól északra fekvő Bélé Vue kastélyba érve, ott délelőtt 11 órakor a következőkben telj tartalmú la g közölt kapituláció Íratott alá.

„Alulírottak között, ő Felsege a porosz királynak, mint a német sereg főhadvezérének vezérkari főnöke és a francia sereg főparancsnoka között, mindketten Vilmos király és Napóleon császár felhatalmazásával ellátva, a következő szerződés kötött: 1. cikk. A de *Wimpffen* tábornok parancsnoksága alatt álló francia sereg, mely jelenleg túlnyomó erők által Sedannál körül van véve, hadifogoly, 2. cikk. Ezen seregnek vitéz viselkedésére való tekintettel ez alól kivételnek: valamennyi tábornok és tiszt, valamint a magasabb, tiszti ranggal bíró hivatalnokok is, a kik írásbelileg becsületszavukra fogadják, hogy a jelenlegi háború befejezéséig többé nem ragadnak fegyvert Németország ellen és semmiféle módon sem cselekszenek Németország érdekei ellen. Azon tiszték és hivatalnokok, a kik ezen feltételeket elfogadják, fegyvereiket és magán vagyonukat megtartják. 3. cikk. Valamennyi többi fegyver, nemkülönben minden seregzéslet, úgy mint zászlók és egyéb hadi jelvények, lövegek, lovak, hadi pénztárak, sereg-jároművek, lőszer stb. Sedanban egy a francia főparancsnok által kijelölendő katonai hatóságának adandók át, hogy ezáltal haladék nélkül kiszolgáltassák a német megbízottak. 4. cikk. Sedan vára azután jelenlegi állapotában és pedig legkésőbb szeptember 2-án estig ő Felsege a porosz királynak adandó át. 5. cikk. Azon tiszték, a kik a 2. cikkben említett kötelezettséget el nem vállalják, nemkülönben a lefegyvert legénység ezredenként és katonailag rendezve adatnak át. Ez szeptember 2-án kezdődik és szeptember 3-án okvetlenül befejezendő. Az osztagok a Maas által körülyfolyt Iges körüli területre vezetendők, a hol azok tisztjei által a német megbízottak átadandók. Ezek után a tiszték a parancsnokságot az altiszteknek adják át. 6. cikk.

A katona-orvosok kivétel nélkül visszamaradnak, hogy a sebesültek ápolását átvegyék. — így történt Frénoisnál 1870. szeptember 2-án. Moltke sk. Wimpffen sk.“

A Vinoy-hadtest e szerint a megadási feltételekben nem említett fel; különben is az, mihelyt a katasztrófa bekövetkeztéről értesült, nyomban Páris alá húzódott vissza.

Vilmos király az egyezmény létrejöttéről tudomásba helyeztetvén, szintén a Bélé Vue kastélyba ment, a hol az időközben ugyancsak odaérkezett Napóleon császárral rövid ideig tartó beszélgetést folytatott; azután ez utóbbinak tartózkodására vonatkozó intézkedéseket megtevé, késő éjig a kiterjedt csatatéren levő csapatok arcvonalát lovagolta le, a hol mindenütt kitörő lelkesedéssel üdvözöltetett.

VI. Megjegyzések a délutáni harcz lefolyásához.

A német 3-ik és 4-ik hadsereg érintkezésbelépésének déltájban bekövetkezett időpontjától kezdve megmenekülésre már a legkisebb francia osztag sem igen számíthatott többé s így a német hadvezetőség most már avval is beérhette s célját kevesebb áldozatok árán úgy is elérhette volna, ha a csata rendszeres folytatása helyett a szűk térre összeszorult ellenséget most már csupán tüzérsége romboló hatásának engedte volna át; ez a fizikailag és erkölcsileg megtört seregomokat annyira megdolgozta és megpuhította volna, hogy azoknak a fegyvert rövid idő múlva önként le kelle rakniok.

Ez által itt a német tüzérségnek azon kivételes és különös alkalma nyílt, hogy nemcsak a gyalogság harczát támogatva, az eldöntés kierőszakolásában döntőleg közreműködjék, hanem hogy a harcz lefolyásának rendes menetét megfordítva, a gyalogság védelme alatt, ő maga idézze elő és vivja ki a csata eldöntését.

Még egy másik specziális feladat is jutott a német tábori tüzérségnek e csatában osztályrészül: délután 4 órától kezdve a rendes körülmények között feladatát túlhaladó várívással is meg kelle próbálkoznia, még pedig nem minden eredmény nélkül, amennyiben működése a Sedan falai alatt menedéket kereső ellenségre csakhamar mélyreható benyomást tett.

Hogy a francziák a harczot még a délután folyamán is oly kitartó szívóssággal folytatták, mely többek között a heves küzdelemben további ellentálló képességétől megfosztott 5. bajor dandárnak új friss osztagok által történt felváltását tette szükségessé, az a németeket bizonyára meglephette. Ezen körülmény tanulságos például szolgálhat arra nézve, hogy mit lehet és mit kell várnunk egy vérig elkeseredett és kétségbeesett ellenségtől; Wimpffennek mindössze néhány ezer emberrel óriási túlerő ellen végrehajtott és Bálán visszafoglalása folytán nem csekély sikert felmutató támadó

lökeme arról győzhet meg bennünket, hogy a veszély nagyságának falrafestett réme a már-már csüggedő csapatoknak is szinte emberfeletti erőt és kitartást kölcsönöz, jeléül annak, hogy végső elkeseredésében és kétségbeesésében még a közepes lelkületű ember is könnyen hőssé küzdheti fel magát.

A németek részén említésre méltó többek között a 22-ik hadosztály parancsnokának önálló elhatározása a Douay hadtest balszárnyának megtámadását illetően, mely elhatározása mellett a tábornok a magasabb helyről vett ellentétes parancs daczára is megmarad; ezen kevés erővel, de annál több vasakarattal és jellemzilárdsággal végrehajtott mozdulat éltető szelleme csakhamar magával ragadja és hasonló tette serkenti a német Y. és XI. hadtestnek egész első csatavonalát is.

A 23-ik hadosztálynak csataközben minden felderítő és biztósító rendszabály mellőzésével az ellenséges csatavonal tözsomszéd-ságában és a két tüzérségi vonal között menetoszlopban végrehajtott oldalmenete minden esetre unicum számba megy és arra vall, hogy a mozdulatot elrendelő parancsnok az intézkedés kibocsátása idején teljesen tájékozatlan lehetett az ellenség s a körülötte harczoló csapatok helyzetéről és állapotáról.

Végül különös kiemelés érdemel még a francia lovasságnak ez alkalommal is tanúsított áldozatkészsége. És ha a francia lovasság a felderítő szolgálat tekintetében még csak távolról sem felelt meg azon kívánalmaknak, a melyek a lovasságtól joggal követelhetők, ellenben mint csatalovasság ismételten tanúsított önfeláldozó készsége és magatartása által ércznél is maradandóbb emléket biztosított magának. E tekintetben a német lovasság, mely a háború alatt lezajlott csaták folyamán, egyes kivételes esetektől eltekintve, nagyobbára csak a jóakaró szemlélő szerepét játszotta, nem igen állja ki vele a versenyt és összehasonlítást.

Ha a németek büszkeségtől duzzadó kebellet mutatnak rá Bredow dandárnokuk híressé vált „Todesritt”-jére, akkor a francziák ép oly joggal és bizonyára nem csekélyebb kegyelettel gondolhatnak Margueritte, Bonnemain, Gallifet és egyéb lovas tábornokaik önfeláldozó és a vakmerőséggel határos hősiesség magatartására.

A sedani csatával, mely már azért is ritkítja párját a hadtörténelem lapjain, mivel abban az ulmi katasztrófához hasonlóan az ellenséges seregnek nyílt mezőben való teljes körülzárásának példáját látjuk, Franciaországnak a hadjárat kezdetén oly nagyratörő reményekkel talpraállított összes hadereje harczon kívül helyezettek vala tekinthető. Hogy a trón birtokosától is megfosztott nemzet még ezek után is oly szívós ellentállást fejthessen ki, a hogyan az a háború további folyamán a köztársaság elleni harczokban nyilvánult, azt a sedani kapituláció napján örömmámorban úszó német hadvezetőség gondolta talán legkevésbé.

F) Erőviszony. Veszteségek.

A sedani csatában a németek részéről mintegy 157.000 harczoló (135.000 löfegyver és 22.000 szálfegyver) és körülbelül 700 löveg vett tevékenyen részt. A francia harczolók állománya csak hozzávetőleg állapítható meg és mintegy 90.000 löfegyverre és kardra, továbbá 400 lövegre rúghatott; Wimpffen a sedani csatában részt vett harczolók állományát mindössze 60.000—65.000-re teszi.

A *veszteségek* számaránya a következő:

A *németek* részén az egyes hadtestek *vesztesége*:

V.	hadtest:	47 tisz	973 főnyi	legénys.	és	113 ló.
XI.	"	100 "	1456 "	"	"	325 "
I. bajor	"	120 "	1988 "	"	"	162 "
II.	"	93 "	1888 "	"	"	57 "
württ. hadosztály:		1 "	33 "	"	"	12 "
a 3. hadseregnél össz.		361 tisz	6338 főnyi	legénys.	és	669 ló.
gárda	hadtest:	25 "	424 "	"	"	190 "
IV.	"	17 "	332 "	"	"	22 "
XII.	"	62 "	1365 "	"	"	182 "

a Maas hadseregnél össz. 104 tisz, 2121 főnyi legénys. és 394 ló. Mindkét hads. együttvéve 465 tisz, 8459 főnyi legénys. és 1063 ló, vagyis a csatában részt vett csapatok 572 %-a.

Fegyvernemenként a veszteségek következőleg oszlanak meg:
 Gyalogság: 423 tisz és 7912 ember, vagyis majdnem 6%
 Tüzérség: 31 " " 416 " " 3%
 Lovasság: 11 " " 31 " " mintegy 0.6%,
 mi mellett a lovasság veszteség-hányada, tekintettel arra hogy ezen fegyvernem úgy szólván részt sem vett a harcban, még mindig nagyok, a tüzérség százaléka ellenben, mely elejétől végig a legtevékenyebben és döntőleg partícipált a harcban, inkább kicsinek mint sem nagyoknak tűnik.

A seregtettek közül legtöbbet veszített:

a 3. b. hadosztály:	87 tisz	és	1825 embert
a 2. b.	65 "	"	3142 "
a 22.	61 "	"	867 "
az 1. b.	55 "	"	832 "
a 10.	36 "	"	770 "
a 24.	32 "	"	757 "
a 23.	24 "	"	560 " és
a 21.	31 "	"	531 "

ezekben belül:

az 5. b. dand :	42	tisztet és	903	embert
a 6. b. „	45	„ „	896	„
a 19. „	31	„ „	716	„ és
a 3. b. „	35	„ „	662	„

A csapattestek vesztesége:

a 6. gyalog ezred :	17	tiszt és	462	ember, vagyis	25 ⁰ / ₀
a 12. b. 2 zlja :	16	„ „	322	„ „	21 ⁰ / ₀
a 15. b. „	20	„ „	429	„ „	21 ⁰ / ₀
a 7. b. „	18	„ „	383	„ „	19 ⁰ / ₀
a 6. b. „	17	„ „	343	„ „	17 ⁰ / ₀
a 14. b. „	20	„ „	315	„ „	16 ⁰ / ₀
az 5. vadászalj :	8	„ „	171	„ „	28 ⁰ / ₀
a 3. baj. „	4	„ „	151	„ „	22 ⁰ / ₀
a 7. „ „	8	„ „	111	„ „	16 ⁰ / ₀
a 2. százsz „	5	„ „	121	„ „	16 ⁰ / ₀
az 1. baj. „	4	„ „	100	„ „	14 ⁰ / ₀

mely számadatok élénk tanúságot tesznek a helységarczok veszteségteljes voltáról.

A francziák vesztesége a német vezérkari munka szerint:

A csatában elesett:	3000	ember,
„ „ megsebesült:	14.000	„
„ „ foglyul esett;	21.000	„
a kapituláció folytán hadifogságba került:	83.000	„
Belgiumban lefegyvereztetett:	3.000	„
összesen	124.000	„ ;

azonkívül a németek kezébe került; 3 zászló 419 tábori és szóró löveg, 139 várágú, 1072 járómű, 66.000 lőfegyver és 6000 még használható ló.

Ettől eltérőleg állapítják meg a francziák veszteségét: Le Faure % 15.000 halott és sebesült, Lebrun: legalább 15.000 halott és sebesült, Bibesco herczeg: 14.000 halott és sebesült, La campagne de 1870, pár un officier de Tarmée du Rhin: 25.000 halott és sebesült és 21.000 a csataterén foglyul ejtett.

Wimpffen a halottak, sebesültek is eltűntek számát 15.000—20.000 emberre teszi. Ebből esik a szerinte 142 tisztet és 29.827 embert számláló I-ső hadtestre 249 tiszt és 10.937 ember, a mi tisztokban 26.5%-nak, legénységben pedig 36%-nak felel meg. A VII-ik hadtest mintegy 300 tisztet és 10.000 embert, a XII-ik hadtestnél pedig a 4 tengerész gyalog ezred, továbbá a 22., 58. és 79-ik seregredek állományuk egyharmadát veszítették. Az V-ik hadtest és a két tartalék-lovas hadosztály veszteségeiről nem maradtak fenn adatok. A tábornokok közül harczon kívül helyzetet az

I. hadtestnél: Lartigue, Wolff és Salignac-Fénélon hadosztály-tábornokok és Fraboulet de Kerléadec és Carteret dandár-tábornokok; az 1-ső tartalék-lovas-hadosztálynál: Margueritte hadosztály-tábornok és Tillard dandár-tábornok; a VII-ik hadtestnél: Dumont és Conseil Dumesnil hadosztály-tábornokok és Guiomard, Bretteville és Morand dandár tábornokok.

A becsapódó ellenséges gránátok 40 lőszerkocsit röpítettek a levegőbe.

TARTALOM JEGYZÉK.

Előszó a III. részhez

Oldal
3

III. RÉSZ.

A sedani hadjárat.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A beaumonti csatáig terjedő hadműveletek.

XIV. Mac Mahon seregének gyülekezése és alakulása a châlonsi táborban	5
XV. A német haderő új csoportosítása a sedani hadjáratához	16
XVI. A hadműveletek lefolyása a beaumonti csatáig	24
Augusztus 23-ika	24
" 24-ike	26
" 25-ike	28
" 26-ika	33
" 27-ike	39
Lovas ütközet Buzancynál, 1870. aug. 27-én	39
Augusztus 28-ika	45
" 29-ike	51
A nouarti (bois-des-damesi) ütközet, aug. 29-én	55
Megjegyzések a nouarti ütközethez	60

HATODIK FEJEZET.

A Maas mentén vívott döntő küzdelmek.

XVII. A beaumonti csata, 1870. aug. 30-án	64
A) Az augusztus 30-ikára szóló intézkedések és a csata közvetlen előzményei	64
B) A csata bevezetése és lefolyása Beaumontnak a poroszok által történt bevételéig	72
C) Megjegyzések a csata bevezetéséhez és a harc eddigi lefolyásához	78
D) Események a németek további támadólagos előnyomulásának kezdetéig	82
a) A harc félbeszakítása a francia V. hadtest által és a német IV. hadtest gyülekezése Beaumont körül	82
b) A német XII. hadtest harczbaszállása	83
c) Az I. bajor hadtest harcza a de Faily (V.) hadtest jobb szárnya és a Douay (VII.) hadtest Conseil Dumesnil hadosztálya ellen	84

E) Megjegyzések az utóbb leírt harcmozganathoz	88
F) A csata lefolyása délután 1/2 4 órától kezdve; harcok a beaumont-stonnei műúttól északra	91
a) Az I. bajor hadtest folytatólagos műveletei a francia VII. hadtest ellen	91
b) A támadás folytatása a porosz IV. és a szász XII. hadtest által a visszavonuló harcot folytató de Failly és a támogatólag közbelépő Lebrun hadtest ellen	91
1. A Bois de Givodeau birtoka miatti küzdelem	96
2. Támadás a du Faite magaslat és a Fonderie de Grésil ellen	102
3. A Mont de Brune birtoka miatti küzdelem	103
4. Általános támadó mozdulat a németek részén este 6 ^h után	106
G) Megjegyzések a délután 1/2 4 órától kezdve a csata befejezéséig történetekhez	110
H) Erőviszony. Veszteségek	115
A német 3-ik hadsereg többi seregrészeinek mozdulatai augusztus hó 30-ika folyamán	116
XVIII. A sedani csata, 1870. szeptember 1-én	120
A) A châlonsi sereg összpontosítása Sedan köré	120
B) Német intézkedések aug. hó 31-ikére és az e napon történt események vázlata	124
C) A szeptember hó 1-ére szóló intézkedések; a francziák állása a csata napján reggel	132
D) A csata lefolyása a délelőtt folyamán	138
I. A Givonne folyása mentén, vagyis a francia I. és XII-ik, valamint az I. bajor hadtest és a Maas hadsereg körletében történt események vázlata	138
a) A csata bevezetése az I. bajor hadtest által	138
b) A XII. (szász) hadtest harcbszállása	140
c) A gárda hadtest előnyomulása és harcbszállása	142
d) A francziák részén a kora reggeli órákban történt események vázlata	144
e) A francziák által reggel 9 óra tájban a Givonne-on át végrehajtott támadó lökem	148
f) A szász hadtest balszárnyának, valamint az I. bajor hadtestnek a IV. hadtest segítségével véghezvitt ellentámadása La Moncelle és Bazeilles felé	150
II. A Maas balpartján Sedantól délre történt események vázlata; a II. bajor hadtest felvonulása és harcbszállása	153
III. A sedani állás nyugati arcvonala mentén, vagyis a francia VII. és a porosz V. és XI. hadtest körletében történt események vázlata	155
IV. Megjegyzések a délelőtt folyamán lefolyt harcokhoz	160
E) A csata folytatása és vége a délután folyamán	166
I. A francia VII. hadtest végső küzdelme a porosz V. és XI. hadtest ellen	166
II. A szász és a gárda hadtest folytatólagos műveletei a francia I. hadtest ellen	169
III. A Wimpffen tábornok által a Lebrun hadtesttel a bajorok ellen Balan-Bazeilles irányában végrehajtott támadó lökem	171
IV. A Maas balpartján felállított német haderők utolsó harctevékenysége	173
V. A kapituláció	173
VI. Megjegyzések a délutáni harc lefolyásához	176
F) Erőviszony. Veszteségek	178